marx • engels • lenin

Din ultimele apariţii ale „Bibliotecii pentru toţi"

Dimitrie Cantemir	– *Istoria ieroglifică*, 2 vol.
M. Sadoveanu	– *Vremuri de bejenie* • *Nunta domniţei Ruxanda*.
Eugen Barbu	– *Princepele*, roman.
[redacted]	– *Barocul ca tip de existenţă*, 2 vol. („cultură generală")
Goethe	– *Reineke Vulpoiul* • *Hermann şi Dorothea*.
Emile Zola	– *Pot–Bouille*, roman, 2 vol.
George Eliot	– *Middlemarch*, roman, 4 vol.

Viitoare apariţii

N. Iorga	– *Istoria lui Ştefan cel Mare*.
Ştefan Aug. Doinaş	– *Alfabet poetic*.
Adam Mickiewicz	– *Versuri alese*.
Madáck Imre	– *Tragedia omului*.
Baudelaire	– *Florile răului*.
Georg Lukács	– *Romanul istoric*, 2 vol. („cultură generală").

editura minerva

Vol. I – II, lei 10

949

marx • engels • lenin

marx • engels • lenin

despre dialectică

★★

cultură generală

Ilustraţia copertei : *Victor Vl. Ciobanu*

marx • engels • lenin
despre dialectică

**

TEXTE ALESE, SISTEMATIZATE ŞI COMENTATE
DE ION IANOŞI

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1978
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

IV. DIALECTICA NATURII

[...] legile gîndirii și legile naturii concordă în mod necesar între ele odată ce au fost cunoscute în mod exact.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1882) ; vol. 20, p. 523.

1. PRINCIPII ŞI...

Dialectica lucrurilor înseşi, a naturii însăşi, a mersului însuşi al evenimentelor.

Lenin, *Caiete filozofice; Conspectul cărţii lui Hegel „Ştiinţa logicii"* (1914); vol. 29, p. 94.

A recunoaşte necesitatea naturii şi a deduce din ea necesitatea gîndirii înseamnă a fi materialist. A deduce necesitatea, cauzalitatea, legitatea etc. din gîndire înseamnă a fi idealist.

Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* (1908); vol. 18, p. 167—168.

Pentru materialist, [...] lumea e mai bogată, mai vie, mai variată decît pare, căci fiecare pas în dezvoltarea ştiinţei descoperă în această lume noi aspecte. Pentru materialist, senzaţiile noastre sînt imagini ale singurei şi ultimei realităţi obiective, ultimă nu în sensul că ar fi deja pe deplin cunoscută, ci în sensul că nu există şi nu poate exista altă lume în afară de ea.

Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* (1908); vol. 18, p. 128.

Engels vorbeşte de repetate ori, şi în termeni cît se poate de categorici, de rigiditatea de noţiuni de care suferă foarte mulţi naturalişti moderni, de concepţiile lor metafizice (în sensul marxist al cuvîntului, adică de concepţiile lor antidialectice).

Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 39.

Foarte adevărat şi foarte important ; tocmai acest lucru l-a repetat, într-o formă mai populară, Engels, [56] cînd a scris că naturaliştii trebuie să ştie că rezultatele ştiinţelor naturii sînt conceptele, iar arta de a opera cu conceptele nu e ceva înnăscut, ci rezultatul a două milenii de dezvoltare a ştiinţelor naturii şi a filozofiei.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărţii lui Hegel „Prelegeri de istorie a filozofiei"* (1915) ; vol. 29, p. 219.

Aşa-numita dialectică *obiectivă* domneşte în întreaga natură, iar aşa-numita dialectică subiectivă, gîndirea dialectică, este numai reflectarea mişcării prin opuşi care, prin conflictul lor permanent şi prin trecerea finală a unuia în celălalt, respectiv în forme superioare, determină viaţa naturii.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1875) ; vol. 20, p. 509.

Chiar şi oglindirea exactă a *naturii* este extrem de dificilă, ea fiind produsul unei îndelungate istorii a experienţei.

Engels, Lucrări preliminare pentru *„Anti-Dühring"* (1876) ; vol. 20, p. 621.

Cu fiecare descoperire epocală din domeniul ştiinţelor naturii, materialismul trebuie să-şi schimbe forma ; iar

de cînd istoria a fost supusă şi ea interpretării materialiste, se deschide şi aici o nouă cale de dezvoltare.

Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane* (1886) ; vol. 21, p. 278.

Ştiinţa naturii, ca şi filozofia, au neglijat total pînă în prezent influenţa activităţii omului asupra gîndirii lui ; ele cunosc numai natura, pe de o parte, şi gîndirea, pe de alta. Dar tocmai *transformarea naturii de către om*, şi nu singură natura ca atare, constituie cel mai important şi mai apropiat fundament al gîndirii umane, şi în măsura în care omul a învăţat să transforme natura, în aceeaşi măsură s-a dezvoltat şi inteligenţa lui.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1874) ; vol. 20, p. 528.

Dacă apoi ne punem însă întrebarea ce sînt gîndirea şi conştiinţa şi care este originea lor, constatăm că ele sînt produse ale creierului omenesc şi că însuşi omul este un produs al naturii, care s-a dezvoltat în mediul lui înconjurător şi împreună cu acesta ; se înţelege astfel de la sine că produsele creierului omenesc, care în ultimă instanţă sînt şi ele produse ale naturii, nu contrazic restul înlănţuirii din natură, ci îi corespund.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 35.

Mai ales în urma uriaşelor progrese înregistrate de ştiinţele naturii în secolul nostru sîntem tot mai mult în măsură să cunoaştem şi consecinţele fireşti mai îndepărtate, cel puţin pe cele ale acţiunilor noastre celor mai obişnuite din domeniul producţiei şi astfel să le stăpînim. Şi cu aceasta va deveni mai mult o realitate, cu atît oamenii vor simţi şi totodată vor şti că sînt una cu natura şi cu atît va deveni mai imposibilă ideea absurdă

și nefirească a unei opoziții între spirit și materie, între om și natură, între suflet și trup, idee care a apărut în Europa din timpul declinului antichității clasice și și-a atins punctul culminant în creștinism.

Engels, *Dialectica naturii. Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om* (1876); vol. 20, p. 478.

Marx și cu mine am fost aproape singurii care am salvat din filozofia idealistă germană dialectica conștientă și am transpus-o în concepția materialistă despre natură și istorie. Dar pentru o concepție dialectică și totodată materialistă despre natură e necesară cunoașterea matematicii și a științelor naturii. [...]

Se înțelege de la sine că prin această recapitulare a cunoștințelor mele în domeniul matematicii și al științelor naturii urmăream să mă conving și în amănunt de un adevăr în privința căruia în general nu aveam nici o îndoială, și anume că în natură, prin labirintul nenumăratelor transformări, își croiesc drum aceleași legi dialectice ale mișcării care guvernează și în istorie caracterul aparent întîmplător al evenimentelor, aceleași legi care, trecînd ca un fir roșu și prin istoria dezvoltării omenești, intră treptat în conștiința omului care gîndește, legi dezvoltate pentru prima oară în chip cuprinzător, dar într-o formă mistificată, de Hegel și pe care noi ne-am străduit să le curățăm de învelișul acesta mistic și să le prezentăm în toată simplitatea și valabilitatea lor universală. Se înțelegea de la sine că vechea filozofie a naturii, oricîte lucruri într-adevăr bune și oricîți germeni fecunzi conținea, nu ne putea satisface. După cum se demonstrează mai pe larg în această lucrare, filozofia naturii, mai ales în forma hegeliană, păcătuia prin aceea că nu recunoștea că natura ar avea o dezvoltare în timp, nu recunoștea o succesiune a lor „unul după altul", ci numai o coexistență a lor „unul lîngă altul". Această concepție își avea rădăcina, pe de o parte, în însuși sistemul lui Hegel, sistem care atribuia numai „spiritului" o dezvoltare istorică progresivă, iar pe de altă parte, și în starea generală de atunci a științelor naturii. În această privință, Hegel a rămas cu mult în urma lui Kant, care, pe de o parte, prin teoria sa despre nebuloasă proclamase deja nașterea sistemului solar, iar pe de altă parte, prin descoperirea acțiunii de frînare a mișcării de rotație a Pămîntului de către maree, proclamase dispariția acestui sistem. În sfîrșit, pentru mine nu putea fi vorba de a introduce dinafară legile dialectice în natură, ci de a le descoperi în natură și de a le deduce din natură.

A face acest lucru în ansamblu și în fiecare domeniu în parte este însă o muncă uriașă. Nu numai că domeniul care trebuie cuprins este apoape incomensurabil, dar în tot acest domeniu însăși știința naturii trece printr-un proces de revoluționare atît de grandios, încît chiar și acela care poate dispune în acest scop de tot timpul său liber abia dacă este în stare să țină pasul cu ea. [...]

S-ar putea însă ca progresul științei teoretice a naturii să facă, în cea mai mare parte sau chiar cu totul, de prisos munca mea, deoarece revoluția pe care simpla necesitate de a sistematiza descoperirile pur empirice din ce în ce mai numeroase o impune științei teoretice a naturii este de așa natură, încît trebuie să determine tot mai mult chiar și pe cel mai îndărătnic empirist să recunoască caracterul dialectic al proceselor din natură. Vechile opoziții rigide, liniile de demarcație categorice și de netrecut dispar tot mai mult. [...] Dar tocmai aceste opoziții polare, considerate ca ireconciliabile și de nerezolvat, aceste linii de demarcație și deosebiri între clase fixate în mod arbitrar au dat științei teoretice moderne a naturii caracterul ei metafizic limitat. Conștiința faptului că chiar dacă aceste opoziții și deosebiri între clase există în natură ele au o valabilitate doar relativă și că, dimpotrivă, presupusa lor rigiditate și valabilitate absolută au fost introduse în natură abia prin reflexia noastră

constituie sîmburele concepției dialectice despre natură. Se poate ajunge la o concepție dialectică silit fiind de faptele care se acumulează în domeniul științei naturii; se ajunge mai ușor la ea dacă întîmpinăm caracterul dialectic al acestor fapte cu cunoașterea legilor gîndirii dialectice. În orice caz, știința naturii s-a dezvoltat acum într-atît, încît nu mai poate evita generalizarea dialectică. Ea își va ușura însă acest proces dacă nu va uita că rezultatele în care se generalizează datele ei experimentale sînt noțiuni și că arta de a opera cu noțiunile nu este înnăscută și nici nu este inerentă conștiinței noastre obișnuite, cotidiene, ci reclamă o gîndire adevărată, gîndire care are, la rîndul ei, o istorie empirică îndelungată, tot atît de îndelungată ca și cercetarea empirică a naturii. Tocmai pentru că învață să-și însușească rezultatele celor două milenii și jumătate de dezvoltare a filozofiei, știința naturii se va elibera, pe de o parte, de orice filozofie a naturii, distinctă de ea, situată în afara sau deasupra ei, iar pe de altă parte, de propria ei metodă de gîndire mărginită, moștenită de la empirismul englez.

Engels, Prefață la *„Anti-Dühring"* (1885); vol. 20, p. 12—16.

Înțelegerea faptului că ansamblul proceselor naturale se află într-o conexiune sistematică determină știința să demonstreze pretutindeni, atît în amănunt, cît și în ansamblu, existența acestei conexiuni sistematice. Dar o reprezentare științifică adecvată, exhaustivă a acestei conexiuni, construirea unei imagini mintale exacte a sistemului lumii în care trăim, rămîne atît pentru noi, cît și pentru toate timpurile o imposibilitate. Dacă într-un moment oarecare al dezvoltării omenirii s-ar construi un asemenea sistem definitiv încheiat al conexiunilor din univers, atît fizice, cît și spirituale și istorice, domeniul cunoașterii omenești ar fi astfel încheiat și, din momentul în care societatea ar fi orînduită în conformitate cu

acel sistem, s-ar pune capăt oricărei dezvoltări istorice viitoare, ceea ce ar fi o absurditate, un adevărat nonsens. Prin urmare, oamenii se află în fața unei contradicții: pe de o parte, sarcina de a cunoaște în mod exhaustiv ansamblul conexiunilor sistemului lumii și, pe de altă parte, imposibilitatea, datorită propriei lor naturi și naturii sistemului lumii, de a rezolva vreodată pe deplin această sarcină. Dar această contradicție nu numai că este inerentă naturii celor doi factori: lumea și oamenii, dar ea este totodată pîrghia principală a întregului progres intelectual și se rezolvă zi de zi, în permanență, prin dezvoltarea progresivă infinită a omenirii, exact așa cum, de pildă, unele probleme matematice își găsesc soluția într-o serie infinită sau într-o fracție continuă. Într-adevăr, orice imagine mintală a sistemului lumii este și rămîne limitată obiectiv de condițiile istorice și subiectiv de structura fizică și spirituală a autorului ei.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 37.

Cînd vorbim despre *ființare*, și *numai* despre ea, unitatea poate consta numai în faptul că toate obiectele despre care este vorba *sînt*, există. Ele sînt reunite în unitatea acestei ființări, și numai în această unitate, iar enunțul general potrivit căruia toate *sînt* nu numai că nu le poate conferi alte însușiri, comune sau necomune, ci exclude pentru moment luarea în considerare a oricăror asemenea însușiri. Căci, de îndată ce ne îndepărtăm, fie numai cu un milimetru, de la simplul fapt fundamental că toate aceste lucruri au ca trăsătură comună ființarea, imediat încep să se ivească în fața ochilor noștri *deosebirile* dintre aceste lucruri... [...]

Unitatea lumii nu constă în ființarea ei, deși ființarea ei este o condiție prealabilă a unității sale, deoarece pentru a putea fi *unitară* ea trebuie mai întîi *să ființeze*. Dincolo de limita unde încetează cîmpul nostru vizual, ființarea este în genere o problemă deschisă. Adevărata

unitate a lumii constă în materialitatea ei, şi aceasta este dovedită nu prin cîteva fraze de scamator, ci printr-o dezvoltare îndelungată şi anevoioasă a filozofiei şi a ştiinţelor naturii.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 43.

Eternitatea în timp, infinitatea în spaţiu constau din capul locului şi potrivit înţelesului simplu al acestor cuvinte în aceea că nu au un sfîrşit în *nici* o parte : nici înainte, nici înapoi, nici în sus, nici în jos, nici la dreapta, nici la stînga. Infinitatea aceasta este cu totul alta decît aceea a unei serii infinite, căci aceasta începe întotdeauna cu unu, cu un termen prim. Faptul că această reprezentare a seriei nu poate fi aplicată obiectului nostru se vădeşte de îndată ce o aplicăm spaţiului. [...]

Aplicată la timp, linia infinită în ambele direcţii, sau seria de unităţi infinită în ambele direcţii, are un anumit sens figurat. Dacă ne închipuim însă timpul ca o serie începută cu *unu* sau ca o linie pornind de la un *punct* determinat, spunem din capul locului că timpul are un început, adică presupunem tocmai ceea ce trebuie demonstrat. Îi atribuim infinităţii timpului un caracter unilateral, înjumătăţit ; dar o infinitate unilaterală, înjumătăţită este şi ea o contradicţie în sine... [...]

E limpede : infinitul care are un sfîrşit, dar nu are început, nu este nici mai mult nici mai puţin infinit decît acela care are un început, dar nu are un sfîrşit. Chiar şi o fărîmă de discernămînt dialectic ar fi trebuit să-i spună d-lui Dühring că începutul şi sfîrşitul sînt în mod necesar legate unul de altul, ca polul nord şi polul sud, şi că, dacă lăsăm la o parte sfîrşitul, atunci începutul devine sfîrşit, *singurul* sfîrşit pe care îl are seria, şi viceversa. [...]

Infinitul este o contradicţie şi este plin de contradicţii. O contradicţie este însuşi un infinit alcătuit numai din mărimi finite, şi totuşi aşa este. Caracterul limitat

al lumii materiale duce la contradicţii în aceeaşi măsură ca şi nelimitarea ei, şi orice încercare de a evita aceste contradicţii duce [...] la contradicţii şi mai grave. Tocmai *pentru* că infinitul este o contradicţie, el este un proces infinit, care se desfăşoară fără sfîrşit în timp şi în spaţiu. Suprimarea acestei contradicţii ar fi sfîrşitul infinitului. Acest lucru l-a înţeles foarte just Hegel...

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 49—51.

În fapt, orice cunoaştere autentică, exhaustivă constă numai în aceea că ridicăm în gînd singularul de la singularitate la particularitate şi de aici la universalitate, că descoperim şi constatăm infinitul în finit şi eternul în trecător.

[...] Orice cunoaştere adevărată a naturii este cunoaşterea eternului, a infinitului, şi de aceea este absolută prin esenţa ei.

Dar această cunoaştere absolută întîmpină o dificultate serioasă. După cum infinitatea materialului cognoscibil se compune exclusiv din finităţi, tot aşa şi infinitatea gîndirii în stare de cunoaştere absolută se compune dintr-o mulţime infinită de minţi omeneşti finite, care lucrează concomitent şi consecutiv la această cunoaştere infinită, fac gafe practice şi teoretice, pleacă de la premise nepotrivite, unilaterale, false, merg pe căi greşite, întortocheate, nesigure şi adesea nu găsesc adevărul nici măcar atunci cînd se lovesc cu nasul de el (Priestley) [57]. De aceea cunoaşterea infinitului este îngrădită de dificultăţi duble şi poate avea loc, prin însăşi natura ei, numai sub forma unui progres infinit asimptotic. Şi aceasta este pentru noi perfect suficient ca să putem spune : infinitul este tot atît de cognoscibil ca şi incognoscibil, şi aceasta este tot ce ne trebuie.

Engels, *Dialectica naturii* (1873—1883) ; *[Dialectica]* vol. 20, p. 531—532.

Substanța, materia, nu este altceva decît ansamblul substanțelor din care a fost abstrasă această noțiune; mișcarea ca atare nu este altceva decît ansamblul tuturor formelor de mișcare perceptibile senzorial; cuvinte ca „materie“ și „mișcare“ nu sînt decît *abreviații* în care cuprindem multe lucruri diferite, perceptibile senzorial, după criteriul proprietăților lor comune. De aceea materia și mișcarea nici nu pot fi cunoscute altfel decît prin cercetarea diverselor substanțe și forme de mișcare și, întrucît le cunoaștem pe acestea, cunoaștem *pro tanto** și materia și mișcarea *ca atare*.

Engels, *Dialectica naturii* (1873—1883); *[Dialectica]* vol. 20, p. 533.

N. B. Materia ca atare este o pură creație a gîndirii și o abstracție. Facem abstracție de deosebirile calitative ale lucrurilor atunci cînd le înglobăm, ca existînd corporal, în noțiunea de materie. Materia ca atare, spre deosebire de materiile determinate, existente, nu are deci o existență sensibilă. Dacă știința naturii își propune să caute materia unitară ca atare, să reducă deosebirile calitative la deosebiri pur cantitative de compunere ale particulelor infime identice, ea procedează ca și cum ar pretinde ca, în loc de cireșe, pere, mere, să vadă fructul ca atare, în loc de pisici, cîini, oi etc., mamiferul ca atare, gazul ca atare, metalul ca atare, piatra ca atare, combinația chimică ca atare, mișcare ca atare.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1885); vol. 20, p. 551.

[...] știința modernă a naturii s-a văzut în situația de a prelua de la filozofie principiul indestructibilității mișcării, principiu fără de care ea n-ar mai putea exista. Dar mișcarea materiei nu e numai mișcarea mecanică brută, nu e numai simpla schimbare a locului, ci este căldură

* În aceeași măsură (lat.).

și lumină, tensiune electrică și magnetică, combinare și descompunere chimică, viață și, în sfîrșit, conștiință.

Engels, *Dialectica naturii. Introducere* (1875—1876); vol. 20, p. 344.

Întreaga natură accesibilă nouă formează un sistem, un ansamblu coerent de corpuri... [...] Faptul că aceste corpuri se află într-o conexiune înseamnă implicit că ele acționează unele asupra altora, și această acțiune reciprocă este tocmai mișcarea. Chiar de aici reiese că materia este de neconceput fără mișcare. Și mai departe, din moment ce materia ne stă în față ca ceva dat, ca ceva increabil și indestructibil, rezultă că mișcarea este și ea la fel de increabilă și de indestructibilă. Această concluzie a devenit inevitabilă de îndată ce universul a fost recunoscut ca fiind un sistem, o conexiune de corpuri.

Engels, *Dialectica naturii. Formele fundamentale ale mișcării* (1880—1881); vol. 20, p. 375.

Mișcarea este modul de existență a materiei. Niciodată și nicăieri n-a existat materie fără mișcare, și nici nu poate să existe. [...] Orice repaus, orice echilibru nu este decît relativ și are sens numai în raport cu o formă de mișcare determinată sau alta. [...] Materia poate fi tot atît de puțin concepută fără mișcare ca și mișcarea fără materie. De aceea mișcarea, ca și materia însăși, nu poate fi creată și nici distrusă; ceea ce filozofia mai veche (Descartes) exprimă astfel: cantitatea de mișcare existentă în lume este mereu aceeași. Așadar, nu se poate crea mișcare; mișcarea poate să fie numai transmisă. [...]

O stare lipsită de mișcare a materiei se dovedește deci a fi o reprezentare dintre cele mai găunoase și mai insipide, o pură „halucinație“.

Engels, *„Anti-Dühring“* (1876—1878); vol. 20, p. 58—59.

Fără îndoială că pentru metafizicianul nostru faptul că mişcarea trebuie măsurată cu ajutorul contrariului ei, repausul, este o problemă complicată şi o pilulă amară, greu de înghiţit. Aceasta este o contradicţie flagrantă, şi orice *contradicţie* este, după d-l Dühring, o *absurditate*. [...] Pentru concepţia dialectică, posibilitatea de a exprima mişcarea prin contrariul ei, prin repaus, nu reprezintă nici o dificultate. După cum am văzut, pentru ea toată această opoziţie este numai relativă; repaus absolut, echilibru absolut nu există. Fiecare mişcare individuală tinde spre echilibru, ansamblul mişcărilor suprimă din nou echilibrul. Astfel repausul şi echilibrul sînt, acolo unde apar, rezultatul unei mişcări limitate, şi este de la sine înţeles că această mişcare poate fi măsurată prin rezultatul ei, poate să se exprime în acest rezultat şi să se reproducă din el într-o formă sau alta.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 61.

Dezvăluirea diferitelor treceri şi legături ale celor mai mici verigi din lanţul fiinţării constituie tocmai conţinutul ştiinţelor naturii, şi dacă cu prilejul acesta se iveşte vreo dificultate, nimănui, nici măcar d-lui Dühring, nu-i trece prin minte să pornească de la nimic pentru a explica mişcarea care s-a produs, ci întotdeauna numai de la transmiterea, transformarea sau propagarea unei mişcări anterioare. [...]

Fără un act de creaţie nu putem, desigur, trece de la nimic la ceva [...]

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 54.

E drept că, atîta timp cît considerăm lucrurile în nemişcare şi inerte, pe fiecare în parte, unul lîngă altul şi unul după altul, nu ne izbesc nici un fel de contradicţii la ele. Găsim atunci că ele au anumite însuşiri, în

parte diferite sau care, chiar dacă se contrazic între ele, sînt repartizate în acest caz asupra unor lucruri diferite, aşa că nu conţin în ele nici o contradicţie. În măsura în care cercetarea rămîne în acest domeniu, ne este suficientă şi metoda obişnuită, metafizică, de gîndire. Cu totul alta este însă situaţia de îndată ce analizăm lucrurile în mişcarea, în transformarea, în viaţa, în interacţiunea lor. Aici dăm imediat de contradicţii. Mişcarea însăşi e o contradicţie; chiar şi simpla deplasare mecanică se poate produce numai datorită faptului că un corp este în unul şi acelaşi moment într-un loc şi totodată în alt loc, că este în unul şi acelaşi loc şi nu este în el. Naşterea continuă şi rezolvarea concomitentă a acestei contradicţii este tocmai mişcarea. [...]

Dacă pînă şi simpla deplasare mecanică are o contradicţie, cu atît mai mult o vor conţine formele superioare de mişcare ale materiei, şi în special, viaţa organică şi dezvoltarea ei. Am văzut mai sus că viaţa constă înainte de toate în faptul că o fiinţă este în fiecare clipă aceeaşi şi totuşi alta. Prin urmare, viaţa este şi ea o contradicţie existentă în lucrurile şi în procesele înseşi, contradicţie care se naşte şi se rezolvă continuu; şi, de îndată ce încetează contradicţia, încetează şi viaţa, survine moartea. Am văzut, de asemenea, că nici în domeniul gîndirii nu putem evita contradicţiile şi că, de pildă, contradicţia dintre capacitatea de cunoaştere omenească, nelimitată prin natura ei, şi existenţa sa reală în oameni cu toţii limitaţi în exterior şi avînd toţi o cunoaştere limitată, se rezolvă în succesiunea generaţiilor, infinită, pentru noi cel puţin, din punct de vedere practic, se rezolvă în progresul infinit.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 117—119.

Circuitul în care se mişcă materia e un criteriu etern, un circuit care îşi încheie traiectoria în intervale de timp

pentru care anul nostru terestru nu mai poate constitui o unitate de măsură suficientă, un circuit în care perioada de dezvoltare maximă — perioada vieţii organice şi, mai mult încă, aceea a vieţii fiinţelor conştiente de sine şi de natură — e tot atît de limitată ca şi spaţiul în care există viaţa şi conştiinţa de sine ; un circuit în care orice formă de existenţă finită a materiei, fie ea soare sau nebuloasă, individ animal sau specie animală, combinare sau disociere chimică, este la fel de trecătoare şi în care nimic nu e etern decît materia în veşnică transformare, în veşnică mişcare şi legile după care ea se mişcă şi se transformă. Dar, oricît de frecvent şi oricît de implacabil s-ar desfăşura în timp şi în spaţiu acest circuit, oricîte milioane de sori şi de pămînturi s-ar naşte şi ar pieri, oricît ar dura pînă ce într-un sistem solar s-ar ivi măcar pe o singură planetă condiţiile vieţii organice, oricîte fiinţe organice ar trebui să apară şi să piară înainte ca în mijlocul lor să se dezvolte animale cu un creier capabil de gîndire care să găsească pentru un răstimp scurt condiţii favorabile vieţii lor pentru a fi apoi şi ele nimicite fără milă, avem certitudinea că materia rămîne veşnic aceeaşi în toate transformările ei, că nici unul dintre atributele ei nu poate să se piardă vreodată şi că, prin urmare, cu aceeaşi necesitate implacabilă cu care ea va nimici pe Pămînt produsul ei cel mai înalt — spiritul care gîndeşte — ea va trebui să-l producă din nou în alt loc şi în alt timp.

Engels, *Dialectica naturii. Introducere* (1875—1876) ; vol. 20, p. 346.

Echilibrul este inseparabil de mişcare. [...] Posibilitatea repausului relativ al corpurilor, posibilitatea unor stări de echilibru temporare reprezintă condiţia esenţială a diferenţierii materiei şi, prin aceasta, a vieţii. [...]

Orice echilibru este numai *relativ* şi *temporar*.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1874) ; vol. 20, p. 542—543.

Diferitele forme şi genuri ale substanţei pot fi cunoscute şi ele numai prin mişcare, numai în ea se manifestă proprietăţile corpurilor ; despre un corp care nu se mişcă nu avem nimic de spus. Prin urmare, din formele mişcării reiese natura corpurilor în mişcare.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1873) ; vol. 20, p. 545.

În general, infinitatea materiei în adîncime [...]

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărţii lui Hegel „Ştiinţa logicii"* (1914) ; vol. 29, p. 94.

Materia e categoria filozofică care desemnează realitatea obiectivă, dată omului în senzaţiile lui, copiată, fotografiată, oglindită de senzaţiile noastre şi existentă independent de ele.

[...] Problema admiterii sau respingerii noţiunii de materie este problema încrederii omului în mărturiile organelor sale senzoriale, problema izvorului cunoaşterii noastre, problemă care a fost pusă şi dezbătută chiar la începuturile filozofiei....

Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 129.

În lume nu există nimic în afară de materia în mişcare, iar materia în mişcare nu se poate mişca decît în spaţiu şi în timp. Reprezentările omului despre spaţiu şi timp sînt relative, însă din aceste reprezentări relative se alcătuieşte adevărul absolut ; în dezvoltarea lor, aceste reprezentări relative înaintează pe linia adevărului absolut, se apropie de el. Variabilitatea reprezentărilor omeneşti despre spaţiu şi timp infirmă tot atît de puţin realitatea obiectivă a amîndurora, pe cît de puţin infirmă variabilitatea cunoştinţelor ştiinţifice despre structura

materiei şi despre formele ei de mişcare realitatea obiectivă a lumii exterioare.

Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 177.

Pe de o parte, trebuie să adîncim cunoaşterea materiei pînă la cunoaşterea (pînă la conceptul) substanţei, pentru a găsi cauzele fenomenelor. Pe de altă parte, adevărata cunoaştere a cauzei este adîncirea cunoaşterii de la exteriorul fenomenelor la substanţă. Acest lucru ar trebui explicat prin două feluri de exemple : 1) din istoria ştiinţelor naturii şi 2) din istoria filozofiei. Mai exact : nu de „exemple" avem nevoie aici — *comparaison n'est pas raison* * — ci de *chintesenţa* acestor două istorii + istoria tehnicii.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărţii lui Hegel „Ştiinţa logicii"* (1914) ; vol. 29, p. 134.

[...] noţiunea de materie, după cum am mai spus, nu înseamnă din punct de vedere gnoseologic *nimic altceva* decît realitatea obiectivă, existentă independent de conştiinţa omului şi reflectată de aceasta din urmă.

Materialismul dialectic subliniază însă că orice teză ştiinţifică cu privire la structura materiei şi la însuşirile ei este aproximativă, relativă, că în natură nu există hotare absolute, că materia în mişcare se transformă dintr-o stare în alta, care în aparenţă, din punctul nostru de vedere, este incompatibilă cu cea dintîi etc. [...] Fizica nouă a alunecat pe panta idealismului în special datorită faptului că fizicienii nu cunoşteau dialectica. Ei au combătut materialismul metafizic (în sensul pe care îl dă Engels acestui cuvînt şi nu în sensul lui pozitivist, adică humeist), „mecanicismul" lui unilateral, aruncînd însă din copaie odată cu apa şi copilul. Negînd imuabilitatea elementelor şi a însuşirilor, cunoscute pînă în acel moment, ei au ajuns în cele din urmă la negarea materiei, adică a realităţii obiective a lumii fizice. Negînd caracterul absolut al celor mai importante şi fundamentale legi, ei au ajuns în cele din urmă la negarea oricărei legităţi obiective în natură, declarînd că legea naturală nu e decît ceva convenţional, „o limitare a aşteptării", o „necesitate logică" etc. Insistînd asupra caracterului aproximativ, relativ al cunoştinţelor noastre, ei au ajuns în cele din urmă la negarea obiectului independent de cunoaştere, obiect pe care această cunoaştere îl reflectă aproximativ fidel, relativ just. Şi aşa mai departe fără sfîrşit.

* Comparaţia nu este o dovadă (fr.).

[...] Imuabil e numai faptul că din punctul de vedere al lui Engels, conştiinţa omenească (atunci cînd există conştiinţă omenească) reflectă lumea exterioară, care există şi se dezvoltă independent de această conştiinţă. Nici o altă „imuabilitate", nici o altă „esenţă", nici o „substanţă absolută", în sensul pe care l-a imprimat acestei noţiuni deşarta filozofie de catedră, nu există pentru Marx şi Engels. „Esenţa" lucrurilor sau „substanţa" *sînt şi ele* relative ; ele exprimă doar adîncirea cunoaşterii obiectelor de către om, şi dacă ieri această adîncire nu depăşea atomul, iar azi nu depăşeşte electronul şi eterul, materialismul dialectic subliniază tocmai caracterul provizoriu, relativ aproximativ al tuturor acestor *jaloane* ale cunoaşterii naturii de către ştiinţa umană care progresează. Electronul este tot atît de *inepuizabil* ca şi atomul, natura este infinită, dar ea are o *existenţă* infinită, şi tocmai această recunoaştere, singura categorică, singura necondiţionată, a *existenţei* ei în afara conştiinţei şi a senzaţiilor omului este aceea care deosebeşte materialismul dialectic de agnosticismul şi de idealismul relativist.

Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 272—273.

O altă cauză care a generat idealismul „fizic“ este principiul *relativismului*, al relativității cunoștințelor noastre, principiu care se impune cu o putere deosebită fizicienilor într-o perioadă de năruire bruscă a vechilor teorii și care, *îmbinat cu necunoașterea dialecticii*, duce inevitabil la idealism.

[...] În realitate, numai dialectica materialistă a lui Marx și Engels ne oferă posibilitatea de a pune teoreticește just problema relativismului ; necunoașterea acestei dialectici duce *în mod inevitabil* de la relativism la idealism filozofic.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 323—324.

Într-un cuvînt, ca și idealismul „fiziologic“ de ieri, idealismul „fizic“ de azi nu înseamnă decît că o anumită școală de naturaliști dintr-un anumit domeniu al științelor naturii a alunecat pe panta filozofiei reacționare, pentru că n-a fost în stare să se ridice de-a dreptul și dintr-o dată de la materialismul metafizic la materialismul dialectic. Fizica contemporană a și început să facă acest pas și în cele din urmă îl va face definitiv, dar spre această unică metodă justă și unică filozofie justă a științelor naturii ea înaintează nu în linie dreaptă, ci în zig-zaguri, nu în mod conștient, ci spontan, nu văzînd clar „scopul“ ei „final“, ci apropiindu-se de el pe dibuite, ezitînd, iar cîteodată chiar mergînd cu spatele spre el. Fizica modernă e cuprinsă de durerile facerii. Mari sînt durerile facerii. De lîngă ființa vie și viabilă rezultă din această naștere și unele produse moarte, care trebuie aruncate la lada de gunoi.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 327—328.

Principiul identității în vechiul sens metafizic este principiul fundamental al vechii concepții : $a = a$. Orice lucru este identic cu sine însuși. Totul era permanent : sistemul solar, stelele, organismele. Acest principiu a fost infirmat de cercetarea naturii în fiecare caz în parte, punct cu punct ; dar în domeniul teoriei el se mai menține și astăzi, iar adepții vechiului continuă să-l opună noului : un lucru nu poate fi simultan el însuși și altul. Și totuși faptul că identitatea adevărată, concretă cuprinde în sine deosebirea, modificarea a fost demonstrată, în ultimul timp, în amănunt de cercetarea naturii [...]. Identitatea abstractă este suficientă, ca toate categoriile metafizice, numai pentru uzul *curent*, unde vin în considerare relații mai restrînse sau intervale de timp mai scurte ; limitele între care ea este utilizabilă diferă aproape în fiecare caz în parte și sînt determinate de natura obiectului... [...] Dar pentru știința de sinteză a naturii, identitatea abstractă este total insuficientă chiar în fiecare domeniu în parte, și, deși în linii mari și în ansamblu este practic eliminată, ea mai continuă să stăpînească teoretic mințile oamenilor, iar cei mai mulți dintre cercetători ai naturii își închipuie că identitatea și deosebirea ar fi opuși ireconciliabil, și nu poli unilaterali, care reprezintă un adevăr numai în interacțiunea lor, în includerea deosebirii *în* identitate.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1874) ; vol. 20, p. 513—514.

Dialectica, care nu cunoaște *hard and fast lines* * și nici un „ori — ori“ absolut și universal valabil, care face să treacă una în alta diferențele metafizice fixe și, la locul potrivit, admite alături de „ori — ori“ și pe „atît una cît și cealaltă“ și mediază opușii, este singura metodă de gîndire adecvată, în ultimă instanță, actualului

* Linii de demarcație riguroase și precise (engl.).

stadiu de dezvoltare a științei naturii. Se înțelege că, pentru uzul zilnic, pentru micul comerț al științei, categoriile metafizice își păstrează valabilitatea.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1875) ; vol. 20, p. 510—511.

O altă opoziție în care se încurcă metafizica este aceea dintre întîmplare și necesitate. Ce anume se poate contrazice mai flagrant decît aceste două determinații ale gîndirii ? Cum este posibil ca ele să fie identice, ca întîmplătorul să fie necesar, iar necesarul totodată și întîmplător ? Bunul-simț și, odată cu el, majoritatea cercetătorilor naturii consideră necesitatea și întîmplarea drept determinații care se exclud reciproc o dată pentru totdeauna. [...] Apoi se declară că numai necesarul este interesant pentru știință și că întîmplătorul este indiferent pentru știință. Aceasta înseamnă că ceea ce poate fi subordonat unor legi, deci ceea ce *este cunoscut,* este interesant, iar ceea ce nu poate fi subordonat unor legi, deci ceea ce nu este cunoscut, este lipsit de interes, poate fi neglijat. Aceasta înseamnă însă sfîrșitul științei în general, căci ea are menirea să cerceteze tocmai ceea ce *nu* cunoaștem. Aceasta înseamnă că ceea ce poate fi subordonat unor legi generale este considerat necesar, iar ceea ce nu —întîmplător. Oricine își dă seama că aceasta este o știință de felul celei care prezintă ca fiind natural doar ceea ce este ea în stare să explice, și pune pe seama unor cauze supranaturale ceea ce pentru ea este inexplicabil ; pentru esența problemei este absolut indiferent dacă voi da fenomenului, inexplicabilului denumirea de întîmplare sau de Dumnezeu. Ambele nu fac decît să exprime neștiința mea și de aceea nu-și au locul în știință. Știința încetează acolo unde conexiunea necesară nu mai există.

Pe poziția opusă se situează determinismul, care a trecut în știința naturii din materialismul francez și care încearcă s-o termine cu întîmplarea, negînd-o cu totul. Potrivit acestei concepții, în natură domnește exclusiv

necesitatea simplă și directă. Că această păstaie conține cinci boabe de mazăre, și nu patru sau șase ; că acest cîine are coada de cinci țoli, și nici cu o linie mai lungă sau mai scurtă ; că această foaie de trifoi a fost fecundată anul acesta de o albină și aceea nu, ba chiar de o albină determinată și la un moment determinat ; că această sămînță anumită de păpădie, purtată de vînt, a încolțit și aceea nu ; că noaptea trecută m-a pișcat un purice la orele patru dimineața, și nu la trei sau la cinci, și anume pe umărul drept, și nu pe pulpa stîngă, sînt, toate, fapte generate de o imuabilă înlănțuire de cauze și efecte, de o necesitate implacabilă, globul de gaze din care a luat naștere sistemul solar fiind astfel alcătuit încît aceste evenimente trebuiau să se producă așa, și nu altfel. Cu acest gen de necesitate tot nu vom putea ieși din concepția teologică asupra naturii. [...]

Așadar, întîmplarea nu este explicată aici pornind de la necesitate ; mai curînd necesitatea este degradată pînă la producerea simplei întîmplări. Dacă faptul că o anumită păstaie de mazăre conține șase boabe, și nu cinci sau șapte este de același ordin cu legea mișcării sistemului solar sau cu legea transformării energiei, atunci, în realitate, nu întîmplarea este ridicată la rangul necesității, ci necesitatea este coborîtă pînă la nivelul întîmplării. [...]

Acestor două concepții Hegel le opune principii nemaiauzite pînă atunci, și anume că întîmplătorul are un temei fiindcă este întîmplător și tot așa că nu are temei fiindcă este întîmplător, că întîmplătorul e necesar, că necesitatea se determină pe sine ca întîmplare și că, pe de altă parte, această întîmplare este mai curînd necesitatea absolută [...]. Știința naturii pur și simplu a ignorat aceste principii ca pe un joc paradoxal, ca pe o absurditate care se contrazice pe sine însăși, și s-a statornicit teoretic, pe de o parte, în lipsă de idei a metafizicii wolffiene, potrivit căreia ceva este *ori* întîmplător, *ori* necesar, dar nu și una și cealaltă în același timp, sau, pe

de altă parte, în determinismul mecanicist, aproape tot atît de lipsit de idei, care în vorbe neagă întîmplarea în general, pentru ca în practică s-o recunoască în fiecare caz în parte.

Engels, *Dialectica naturii (1873—1883) [Dialectica]* vol. 20, p. 515—518.

Observația empirică nu poate demonstra niciodată singură în mod satisfăcător necesitatea. *Post hoc* *, și nu *propter hoc* ** [...]. Aceasta este atît de adevărat, încît din faptul că Soarele răsare în permanență dimineața nu rezultă că el va răsări și mîine, și într-adevăr știm acum că va veni un moment cînd într-o dimineață Soarele *nu va mai răsări*. Dar dovada necesității stă în activitatea umană, în experiment, în muncă : dacă eu pot *realiza* un *post hoc*, acesta devine identic cu *propter hoc* ***.

Engels, *Dialectica naturii* (1873—1883) [Dialectica]; vol. 20, p. 527.

Interacțiunea este prima care ni se înfățișează cînd considerăm materia în mișcare, în ansamblu și în linii mari, din punctul de vedere al actualei științe a naturii. [...] Numai pornind de la această interacțiune universală ajungem la adevăratul raport de cauzalitate. Pentru a înțelege fenomenele individuale trebuie să le smulgem din conexiunea universală și să le examinăm izolat, și *atunci* ies la iveală mișcările consecutive, una drept cauză, alta drept efect.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1874); vol. 20, p. 529.

---

* După aceasta (lat.).
** Din cauza aceasta (lat.).
*** Adică dacă pot determina o anumită succesiune a fenomenelor, atunci aceasta echivalează cu dovada conexiunii lor cauzale necesare.

Prin aceasta, prin *activitatea omului*, poate fi fundamentată reprezentarea de *cauzalitate*, reprezentarea că o mișcare este *cauza* altei mișcări.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1874); vol. 20, p. 527.

Cauza și efectul, *ergo*, sînt doar niște momente ale interdependenței universale, ale legăturii (universale), ale conexiunii evenimentelor, sînt doar niște verigi în lanțul dezvoltării materiei.

Lenin, *Caiete filozofice; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 134.

Caracterul multilateral și atotcuprinzător al legăturii universale, pe care cauzalitatea nu o exprimă decît unilateral, fragmentar și incomplet.

Lenin, *Caiete filozofice; Conceptul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 135.

Cauzalitatea, așa cum este ea înțeleasă de noi în mod obișnuit, este numai o mică părticică a legăturii universale, dar (adăugare materialistă) nu o părticică a legăturii subiective, ci a legăturii reale obiective.

Lenin, *Caiete filozofice; Conceptul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 136.

„Mișcarea raportului de cauzalitate" = în realitate : mișcarea materiei, respectiv mișcarea istoriei, sesizată, înțeleasă în *legătura* ei lăuntrică pînă la cutare sau cutare grad de profunzime sau de amploare...

Lenin, *Caiete filozofice; Conceptul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 136.

Cînd citești cele scrise de Hegel despre cauzalitate, la prima vedere ți se pare straniu că el s-a oprit relativ atît de puțin asupra acestei teme atît de îndrăgite de kantieni. De ce ? Pentru că, în concepția lui, cauzalitatea este numai *una* dintre determinările legăturii universale, pe care mai înainte el o sesizase mult mai profund și mai multilateral în *întreaga* sa expunere, subliniind *totdeauna*, și chiar de la început, această legătură, trecerile reciproce etc., etc. Ar fi foarte instructiv să comparăm „s f o r ț ă r i l e" neoempirismului (respectiv ale „idealismului fizic") cu soluțiile sau, mai bine-zis, cu metoda dialectică a lui Hegel.

Lenin, *Caiete filozofice; Conceptul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 137.

Problema gnoseologică într-adevăr importantă care desparte curentele filozofice nu e aceea de a ști ce grad de precizie am atins noi în descrierea legăturilor cauzale și dacă aceste descrieri ale noastre pot fi exprimate în formule matematice precise, ci aceea de a ști dacă izvorul cunoașterii acestor legături îl constituie legitatea obiectivă a naturii sau însușirile minții noastre, facultatea proprie acesteia de a cunoaște anumite adevăruri apriorice etc.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908); vol. 18, p. 160.

D i a l e c t i c a m a t e r i a l i s t ă :

Legile lumii exterioare, ale naturii, împărțite în m e c a n i c e și c h i m i c e (ceea ce este foarte important), sînt bazele activității umane, care se desfășoară *potrivit unui scop*.

În activitatea lui practică, omul are în față lumea obiectivă și depinde de ea ; ea îi determină activitatea.

Sub acest aspect, al activității practice (îndreptate spre un scop) a omului, cauzalitatea mecanică (și chimică) a lumii (a naturii) apare ca și cum ar fi ceva *exterior*, secundar, ascuns.

Două forme ale procesului o b i e c t i v : natura (mecanică și chimică) și activitatea omenească îndreptată s p r e u n s c o p. Corelația acestor forme. Scopurile omului par la început străine („altele") în raport cu natura. Conștiința omului, știința *(„der Begriff")* reflectă esența, substanța naturii, dar, în același timp, această conștiință este exterioară în raport cu natura (nu coincide pur și simplu la început cu ea).

T e h n i c a m e c a n i c ă ș i c h i m i c ă servește scopurilor omului tocmai deoarece caracterul (esența) ei constă în determinarea ei de către condițiile exterioare (legile naturii).

Lenin, *Caiete filozofice; Conceptul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 158—159.

În genere, legile naturii nu pot fi suprimate. Ceea ce se poate schimba în funcție de stadiile, diferite din punct de vedere istoric, în care se găsește societatea este numai *forma* în care se manifestă aceste legi.

Marx, Scrisoarea către Ludwig Kugelmann din 11 iulie 1868; vol. 32, p. 493.

2. ...PARTICULARIZĂRI

Înainte de toate sînt [...] trei mari descoperiri care au făcut să înainteze cu pași gigantici cunoașterea conexiunii dintre procesele naturii : în primul rînd, descoperirea celulei ca unitate prin a cărei multiplicare și diferențiere se dezvoltă întregul corp vegetal și animal, astfel încît nu numai că dezvoltarea și creșterea tuturor organismelor superioare sînt recunoscute ca desfășurîndu-se conform unei singure legi generale, ci, totodată, în variabilitatea celulei este indicată calea pe care organismele își pot modifica specia, putînd parcurge astfel o dezvoltare mai mult decît individuală. În al doilea rînd, transformarea energiei, care ne-a demonstrat că toate așa-numitele forțe care acționează înainte de toate în natura anorganică — forța mecanică și componentul ei, așa-numita energie potențială, căldura, radiația (lumina, respectiv căldura radiantă), electricitatea, magnetismul, energia chimică — sînt diverse forme ale mișcării universale, care trec una în alta conform unor raporturi determinate, astfel că, pentru o cantitate dintr-o formă care dispare, apare o cantitate anumită dintr-o altă formă și întreaga mișcare din natură se reduce la acest permanent proces de trecere a unei forme în alta. În sfîrșit, dovada prezentată pentru

prima oară în ansamblu de Darwin că toate produsele organice actuale ale naturii care ne înconjoară, inclusiv omul, sînt rezultatul unui lung proces de evoluție, care a început de la cîțiva germeni inițial monocelulari, născuți la rîndul lor din protoplasmă sau din albumină, formată pe cale chimică.

Datorită acestor trei mari descoperiri și celorlalte progrese uriașe ale științei naturii avem acum posibilitatea să demonstrăm nu numai conexiunea dintre procesele naturii în diferitele ei domenii, dar și, în linii mari și în ansamblu, conexiunea dintre aceste domenii, și să alcătuim astfel un tablou de ansamblu al conexiunii naturale, într-o formă aproape sistematică, pe baza faptelor furnizate de însăși știința empirică a naturii. Înainte, sarcina de a da un astfel de tablou general revenea așa-numitei filozofii a naturii. Ea putea realiza aceasta numai înlocuind conexiunile reale, necunoscute încă, prin altele ideale și fanteziste, completînd faptele care lipseau cu creații ale minții și umplînd lacunele reale numai cu ajutorul imaginației. Procedînd astfel, ea a avut cîte o idee de geniu, a anticipat cîte o descoperire ulterioară, dar totodată a produs și destul de multe absurdități, și nici nu putea fi altfel. Astăzi, cînd este suficient să concepem rezultatele cercetării naturii în mod dialectic, adică în spiritul propriei lor conexiuni, pentru a obține un „sistem al naturii" satisfăcător pentru vremurile noastre, cînd caracterul dialectic al acestei conexiuni se impune și savanților de formație metafizică împotriva voinței lor, astăzi, filozofia naturii este definitiv lichidată. Orice încercare de a o reînvia ar fi nu numai superfluă, ci *ar constitui chiar un regres.*

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886) ; vol. 21, p. 293—294.

[...] știința empirică a naturii a luat un asemenea avînt și a înregistrat rezultate atît de strălucite, încît nu

numai că a devenit posibilă depășirea completă a unilateralității mecaniciste a secolului al XVIII-lea dar și știința naturii însăși, datorită demonstrării conexiunilor inerente naturii înseși care există între diversele domenii de cercetare (mecanică, fizică, chimie, biologie etc.) s-a transformat dintr-o știință empirică într-una teoretică și, datorită sintetizării rezultatelor obținute, într-un sistem de cunoaștere materialistă a naturii. [...] Trei mari descoperiri au fost [...] de o importanță decisivă.

Prima a fost dovada transformării energiei, dedusă din descoperirea echivalentului mecanic al căldurii... [...]

A doua — anterioară în timp — este descoperirea [...] celulei organice ca unitate prin a cărei multiplicare și diferențiere iau naștere și se dezvoltă toate organismele, cu excepția celor inferioare. [...]

Dar mai rămînea o lacună esențială. Dacă toate organismele pluricelulare — atît plante, cît și animale, inclusiv omul — se dezvoltă din cîte o singură celulă conform legii diviziunii celulare, de unde provine infinita diversitate a acestor organisme ? Răspunsul a fost dat de a treia mare descoperire, teoria evoluționistă... [...]

Cu aceste trei mari descoperiri, principalele procese ale naturii sînt explicate, reduse la cauze naturale. Mai rămîne de făcut un singur lucru : de explicat în ce mod a luat naștere viața din natura anorganică. [...]

Astfel, concepția materialistă asupra naturii se sprijină astăzi pe temelii mult mai solide decît în secolul trecut.

Engels, *Dialectica naturii. Fragment omis din „Feuerbach"* (1886) ; vol. 20, p. 493—496.

Trimite-mi totuși *Filozofia naturii* a lui Hegel, pe care mi-ai promis-o. În momentul de față mă ocup puțin de fiziologie și în legătură cu aceasta vreau să studiez anatomia comparată. În aceste discipline sînt multe lucruri extrem de importante din punct de vedere filozofic,

dar toate au fost descoperite abia de curînd ; sînt curios să văd dacă bătrînul a mirosit ceva despre asta. Fără îndoială că dacă ar fi să scrie *astăzi* o „filozofie a naturii", dovezile în această privință ar zbura spre el din toate părțile. Dealtfel, oamenii nici nu-și închipuie ce progrese s-au făcut în domeniul științelor naturii în ultimii treizeci de ani. Hotărîtoare pentru fiziologie au fost : 1) uriașa dezvoltare a chimiei organice ; 2) microscopul, care a început să fie întrebuințat cum se cuvine abia de vreo douăzeci de ani. El a dus la rezultate și mai importante decît chimia ; principalul lucru care a revoluționat întreaga fiziologie și care pentru prima oară a făcut posibilă crearea unei fiziologii comparate îl constituie descoperirea celulelor : la plante de către Schleiden, la animale de către Schwann (aproximativ în 1836). Totul este celula. Celula este ființarea în sine a lui Hegel, și în dezvoltarea ei parcurge tocmai procesul lui Hegel pînă cînd, în cele din urmă, din ea se dezvoltă „ideea", organismul respectiv desăvîrșit.

Un alt rezultat care l-ar bucura pe bătrînul Hegel a fost obținut în fizică, și anume corelația forțelor, sau legea potrivit căreia, în condiții date, mișcarea mecanică — adică forța mecanică (de pildă prin frecare) — se transformă în căldură, căldura în lumină, lumina în afinitate chimică, afinitatea chimică (în arcul voltaic, de pildă), în electricitate, iar aceasta în magnetism. Un englez al cărui nume îmi scapă [58] a dovedit acum că, în anumite relații cantitative, aceste forțe trec una în alta, astfel că o anumită cantitate de forță, de exemplu de electricitate, corespunde unei anumite cantități de altă forță, de exemplu magnetism, lumină, căldură, afinitate chimică (pozitivă sau negativă — sintetică sau analitică) și de mișcare. În felul acesta a fost infirmată teoria stupidă a căldurii latente. Nu constituie oare aceasta o excepțională probă materială a modului în care determinările raționale se transformă una în alta ?

Un lucru este sigur : studiind fiziologia comparată, simţi un dispreţ covîrşitor faţă de preamărirea idealistă a omului situat deasupra celorlalte animale. La fiecare pas dai cu nasul de perfecta concordanţă dintre structura omului şi cea a celorlalte mamifere ; în privinţa trăsăturilor esenţiale această concordanţă se constată la toate vertebratele şi chiar — într-o formă mai puţin vizibilă — la insecte, crustacee, tenii etc. Povestea lui Hegel despre saltul calitativ în seria cantitativă se aplică şi aici minunat. În ultimă instanţă, de la infuzorii inferiori ajungem la prototipul celulei simple, care are o viaţă de sine stătătoare, care însă, la rîndul ei, nu se deosebeşte prin nimic perceptibil de plantele inferioare (de ciupercile alcătuite din celule simple — ciuperca patogenă a cartofului şi a viţei de vie etc.) şi de germenii unor trepte de dezvoltare superioare, inclusiv ovulul şi spermatozoizii omului şi arată întocmai ca celulele independente din organismul viu (hematiile, celulele epiteliale şi ale mucoasei, celulele de secreţie ale glandelor cu secreţie internă, ale rinichilor etc.).

Engels, Scrisoarea către Marx din 14 iulie 1858 ; vol. 29, p. 302—303.

Clasificarea ştiinţelor, din care fiecare analizează cîte o anumită formă de mişcare sau un şir de forme de mişcare conexe şi care trec una într-alta, este în felul acesta clasificare, ordonare conform succesiunii lor inerente, a acestor forme de mişcare înseşi, şi tocmai în aceasta constă importanţa ei.

Engels, *Dialectica naturii. [Dialectica]* (1874) ; vol. 20, p. 546.

Dacă denumesc fizica — mecanică a moleculelor, chimia — fizică a atomilor şi, mai departe, biologia — chimie a albuminelor, vreau să exprim prin aceasta trecerea uneia dintre aceste ştiinţe în cealaltă, adică atît conexiunea, continuitatea, cît şi deosebirea, discontinuitatea uneia şi a celeilalte.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1885) ; vol. 20, p. 548.

Azi dimineaţă, în pat, mi-a trecut prin cap următoarea idee dialectică cu privire la ştiinţele naturii :

Obiectul ştiinţelor naturii îl constituie materia în mişcare, corpurile. Corpurile nu pot fi separate de mişcare, formele şi însuşirile lor pot fi cunoscute numai în mişcare ; despre corpuri, în afara mişcării, în afara oricărei raportări la alte corpuri, nu se poate spune nimic. Numai în mişcare, corpul arată ce este el. De aceea, ştiinţele naturii cunosc corpurile numai raportîndu-le unele la altele, considerîndu-le în mişcare. Cunoaşterea diferitelor forme de mişcare este cunoaşterea corpurilor. Prin urmare, studierea acestor forme de mişcare diferite constituie obiectul principal al ştiinţelor naturii.

1. Forma cea mai simplă de mişcare este schimbarea *locului* (în timp, ca să-i facem pe plac bătrînului Hegel) — mişcarea *mecanică.*

a) Mişcarea unui corp *luat izolat* nu există ; dar, relativ vorbind, o asemenea mişcare poate fi considerată *căderea.* Mişcarea se face spre un punct central comun mai multor corpuri. Dar, de îndată ce corpurile izolate trebuie să se mişte într-o *altă* direcţie decît spre centru, ele ajung sub acţiunea legilor *căderii,* dar aceste legi se modifică b) în legi ale traiectoriei şi duc direct la mişcarea reciprocă a mai multor corpuri — mişcare planetară etc., astronomie, echilibru — temporar sau aparent în însăşi mişcarea. Rezultatul real al acestui gen de mişcare este însă, în cele din urmă, întotdeauna *contactul* corpurilor în mişcare ; ele cad unul peste altul.

c) Mecanica contactului — corpuri care se ating. Mecanica simplă, pîrghia, planul înclinat etc. Dar *aceasta nu epuizează acţiunea contactului.* El se manifestă nemijlocit în două forme : frecarea şi lovirea. Ambele au pro-

prietatea ca la anumite grade de intensitate și în anumite condiții să genereze efecte *noi* și nu numai de natură mecanică : *căldură, lumină, electricitate, magnetism*.

2. *Fizica propriu-zisă* este știința acelor forme de mișcare, care, analizînd-o pe fiecare din ele în parte, stabilește că în anumite condiții ele *trec unele în altele* și, în cele din urmă, constată că la un anumit grad de intensitate toate se modifică în funcție de diferitele corpuri în mișcare, prezintă efecte care depășesc limitele fizicii, schimbări în structura internă a corpurilor — acțiuni *chimice*.

3. *Chimia*. Pentru analiza formelor de mișcare mai sus enunțate era mai mult sau mai puțin indiferent dacă era vorba de corpuri însuflețite sau neînsuflețite. Corpurile neînsuflețite prezentau aceste fenomene în forma lor cea mai *pură*. În schimb, chimia poate cunoaște natura chimică a corpurilor celor mai importante numai analizînd substanțele care apar în procesul vieții ; sarcina principală a chimiei devine tot mai mult producerea artificială a acestor substanțe. Ea reprezintă trecerea la știința despre organism, însă trecerea dialectică are loc numai atunci cînd chimia fie că a făcut acest salt în mod real, fie că este pe punctul de a-l face.

4. Organismul — aici nu mă mai lansez deocamdată în nici un fel de dialectică.

Tu, care te afli în centrul științelor naturii, ești cel mai în măsură să apreciezi cum stau lucrurile în realitate.

Engels, Scrisoarea către Marx din 30 mai 1873 ; vol. 33, p. 75—76.

Tocmai am primit scrisoarea ta, care mi-a făcut mare plăcere. Totuși, nu risc să mă pronunț înainte de a avea destul timp pentru a chibzui asupra acestor probleme și, totodată, pentru a consulta niște „autorități" în materie.

Marx, Scrisoarea către Engels din 31 mai 1873 ; vol. 33, p. 79.

Însuși faptul că d-l Dühring consideră dialectica un simplu instrument de demonstrație, cum poate fi considerată, de pildă, printr-o înțelegere mărginită logica formală sau matematica elementară, dovedește o totală lipsă de înțelegere a naturii dialecticii. Chiar și logica formală este înainte de toate o metodă pentru descoperirea unor rezultate noi, pentru trecerea de la cunoscut la necunoscut, și același lucru, dar într-un sens cu mult mai înalt, este și dialectica, care, depășind orizontul îngust al logicii formale, conține în plus germenul unei concepții mai cuprinzătoare despre lume. Același raport îl găsim și în matematică. Matematica elementară, matematica mărimilor constante, se mișcă în cadrul limitelor logicii formale, cel puțin în linii mari ; matematica mărimilor variabile, cu calculul infinitezimal ca cea mai însemnată parte a ei, nu este, în esență, altceva decît aplicarea dialecticii la raporturile matematice. Aici simpla demonstrație trece în mod hotărît pe un al doilea plan față de aplicarea variată a acestei metode la noi domenii de cercetare. Dar aproape toate demonstrațiile matematicii superioare, începînd cu cele mai simple demonstrații ale calculului diferențial, sînt, strict vorbind, false din punctul de vedere al matematicii elementare. Nici nu se poate altfel atunci cînd se încearcă să se demonstreze cu ajutorul logicii formale, ca în cazul de față, rezultate obținute în domeniul dialecticii.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 131—132.

În matematica pură, intelectul nu se ocupă [...] nicidecum numai cu propriile lui creații și imaginații. [...] Matematica pură are drept obiect formele spațiale și raporturile cantitative ale lumii reale, adică un material foarte real. [...] Ca și toate celelalte științe, matematica s-a născut din *nevoile* oamenilor [...]. Dar, ca în toate domeniile gîndirii, pe o anumită treaptă de dezvoltare legile abstrase din lumea reală sînt despărțite de lumea

reală și opuse acesteia ca ceva de sine stătător, ca niște legi venite din afară, cărora lumea trebuie să li se conformeze.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 38.

Odată cu tratarea mărimilor variabile, matematica însăși intră în domeniul dialecticii, și este semnificativ că tocmai un filozof dialectician, Descartes, a fost acela care a introdus în matematică acest progres. Între matematica mărimilor variabile și cea a mărimilor invariabile este același raport ca între gîndirea dialectică în genere și cea metafizică. Ceea ce nu împiedică de loc ca marea majoritate a matematicienilor să recunoască dialectica numai în domeniul matematicii și ca destui dintre ei să continue să opereze, tot în felul vechi, limitat, metafizic cu metode obținute pe cale dialectică.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 119.

Nu pot să nu amintesc de observația dumneavoastră cu privire la bătrînul Hegel, căruia îi contestați profunda pregătire în domeniul matematicii și al științelor naturii. Hegel știa atîta matematică, încît nici unul din elevii săi nu a fost în stare să publice numeroasele manuscrise matematice rămase de la el. Singurul om care, după cîte știu eu, cunoaște suficientă matematică și filozofie pentru a face acest lucru este Marx. Sînt gata să recunosc, firește, că în amănuntele filozofiei naturii se întîlnesc absurdități, totuși *adevărata* sa filozofie a naturii este cuprinsă în cartea a doua a *Logicii* [59], în teoria esenței, care, la drept vorbind, este nucleul întregii sale doctrine. Teoria modernă a științelor naturii despre interdependența forțelor naturii [...] nu este altceva decît o nouă expresie, sau, mai bine zis, o dovadă pozitivă a justeței ideilor dezvoltate de Hegel despre cauză, acțiune, interdependență, forță etc. Acum, firește, eu nu mai sînt hegelian, dar tot mai am un mare respect și multă afecțiune pentru marele bătrîn.

Engels, Scrisoarea către Friedrich Albert Lange din 29 martie 1865 ; vol. 31, p. 427—428.

Printre altele, îl studiez acum pe Comte [60], pentru că francezii și englezii fac multă zarvă în jurul lui. Ceea ce-i impresionează la el este caracterul enciclopedic, *la synthèse*. Dar, în comparație cu Hegel, aceasta este jalnică (deși ca matematician și fizician de profesie, Comte îi este superior lui Hegel, respectiv superior în detaliu, căci în ansamblu Hegel îi este superior chiar și în acest domeniu). Și spanacul ăsta de pozitivism a apărut în 1832 !

Marx, Scrisoarea către Engels din 7 iulie 1866 ; vol. 31, p. 215.

Eu sînt cufundat adînc în studierea teoriei esenței. Cînd m-am întors de la Jersey am găsit aici discursurile rostite de Tyndall și Huxley la Belfast [61], din care reiese din nou întreaga incapacitate a acestor oameni de a-și lămuri lucrul în sine și setea lor chinuitoare după filozofia salvatoare. După diverse împrejurări în decursul primei săptămîni, am avut astfel din nou prilejul să mă ocup de dialectică. Înțelegerea limitată a cercetătorilor naturii poate face uz numai de pasaje disparate din *Logica* mare, deși ea pătrunde destul de adînc în esența dialectică a lucrurilor ; dimpotrivă, expunerea din *Enciclopedie* [62] este parcă făcută pentru acești oameni, ilustrațiile sînt luate în cea mai mare parte din domeniul lor și sînt foarte convingătoare, în plus, grație caracterului ei mai popular, expunerea reușește să se detașeze întrucîtva de idealism ; și deoarece nu pot și nu vreau să-i scutesc pe acești domni de pedeapsa de a-l studia direct pe Hegel, aici este o adevărată comoară ; cu atît mai mult cu cît bătrînul le dă și astăzi destulă bătaie de cap acestor

domni. Dealtfel, discursul de deschidere al lui Tyndall este cel mai îndrăzneț din cîte s-au ținut pînă acum în Anglia în cadrul unei asemenea adunări și a produs o spaimă și o impresie extraordinară. Se vede că maniera mult mai hotărîtă a lui Haeckel nu-l lasă să doarmă. Am *întregul* text al discursului în *Nature*, pe care-l poți citi acolo. Felul în care îl apreciază el pe Epicur o să te amuze. Un fapt e sigur, că aici în Anglia revenirea la o concepție cu adevărat rațională asupra naturii se face cu mult mai serios decît în Germania și, în loc să se caute scăpare la Schopenhauer și Hartmann, aici e căutată cel puțin la Epicur, Descartes, Hume și Kant. Firește că francezii secolului al XVIII-lea rămîn pentru ei fructul oprit.

Engels, Scrisoarea către Marx din 21 septembrie 1874 ; vol. 33, p. 115.

[...] Putem considera prima judecată ca fiind aceea a singularității : ea înregistrează faptul singular că frecarea produce căldură. A doua, ca judecată a particularității : o formă particulară de mișcare, cea mecanică, și-a manifestat proprietatea de a trece, în circumstanțe particulare (prin frecare), într-o altă formă particulară a mișcării, căldura. A treia judecată este a universalității : orice formă de mișcare s-a dovedit că poate și trebuie să se transforme în orice altă formă de mișcare. Cu această formă, legea și-a atins expresia ultimă.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1882) ; vol. 20, p. 523.

[...] concepția „mecanică“ [...] explică orice schimbare prin deplasare, toate deosebirile calitative prin deosebiri cantitative și pierde din vedere că relația dintre calitate și cantitate este reciprocă, calitatea trece în cantitate tot atît cît și cantitatea în calitate, că aici are loc o interacțiune.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1885) ; vol. 20, p. 549.

Legile eterne ale naturii se transformă și ele, tot mai mult în legi istorice. Că apa este lichidă de la 0 la 100° C este o lege eternă a naturii, dar pentru ca aceasta să fie valabilă trebuie să avem 1) apă, 2) temperatura dată și 3) presiune normală. Pe Lună nu există apă, pe Soare se găsesc numai elementele ei, și pentru aceste corpuri cosmice legea nu există.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1876) ; vol. 20, p. 535.

Am văzut mai sus, la schematica lumii, că d-lui Dühring i s-a întîmplat o mică nenorocire cu această linie nodală hegeliană a măsurilor, unde la anumite puncte ale schimbării cantitative intervine brusc o transformare calitativă, și anume : într-un moment de slăbiciune a recunoscut-o și a aplicat-o el însuși. Am dat acolo unul din exemplele cele mai cunoscute : acela al schimbării stărilor de agregare ale apei, care la o presiune atmosferică normală trece la 0° C din starea lichidă în cea solidă, iar la 100° C din starea lichidă în cea gazoasă, așadar la aceste două puncte cruciale schimbarea pur cantitativă a temperaturii determină o schimbare calitativă a apei.

Pentru a dovedi această lege am mai fi putut cita și alte sute de asemenea fapte din natură și din societatea omenească. Astfel, de pildă, în *Capitalul* lui Marx, întreaga secțiune a patra, *Producția plusvalorii relative*, prezintă nenumărate cazuri din domeniul cooperării, al diviziunii muncii și al manufacturii, al mașinismului și al marii industrii în care schimbarea cantitativă schimbă calitatea lucrurilor și tot așa schimbarea calitativă schimbă cantitatea lor, în care deci, pentru a folosi expresia atît de odioasă d-lui Dühring, cantitatea trece în calitate, și invers. Astfel, de pildă, faptul că cooperarea mai multor oameni, contopirea mai multor forțe într-o singură forță totală, dă naștere, pentru a folosi cuvintele lui Marx, unei

„forțe ridicate la o nouă potență“, esențialmente diferită de suma forțelor individuale care o compun.

Engels, *„Anti-Dühring“* (1876—1878); vol. 20, p. 123—124.

[...] fiecare corp nou ia naștere prin adăugarea grupului CH_2, adică a unui atom de carbon și doi atomi de hidrogen, la formula moleculară a corpului precedent; această schimbare cantitativă a formulei moleculare dă naștere de fiecare dată unui corp calitativ diferit.

Engels, *„Anti-Dühring“* (1876—1878); vol. 20, p. 125.

[...] aproape pretutindeni în chimie, începînd cu diferiții oxizi ai azotului, diferiții oxiacizi ai fosforului și ai sulfului, se poate vedea cum „cantitatea trece în calitate“ și cum această pretins nebuloasă idee hegeliană se găsește, ca să spunem așa, întruchipată în lucruri și în procese [...]

Engels, *„Anti-Dühring“* (1876—1878); vol. 20, p. 125.

Pe Hofmann l-am citit. Noua teorie chimică, cu toate greșelile ei, constituie un mare pas înainte în comparație cu vechea teorie atomistică. Molecula, ca cea mai mică parte a materiei *capabilă de o existență independentă*, este o categorie pe deplin rațională, „un punct nodal“, cum spune Hegel, în șirul nesfîrșit de diviziuni, pe care acest punct crucial nu-l încheie, dar care determină o deosebire calitativă. Atomul — prezentat înainte ca o limită a diviziunii — acum este doar un simplu *raport*, deși *Monsieur* Hofmann la fiecare pas revine la vechea reprezentare, pretinzînd că ar exista atomi într-adevăr indivizibili. În general însă, progresele chimiei, constatate în carte, sînt într-adevăr imense [...]

Engels, Scrisoarea către Marx din 16 iunie 1867; vol. 31, p. 279.

În privința lui Hofmann ai perfectă dreptate. Dealtfel, din încheierea celui de-al III-lea capitol al meu, unde este vorba de transformarea maistrului meseriaș în capitalist — ca urmare a unor schimbări pur *cantitative* — vei vedea că acolo *în text* eu citez *legea transformării schimbărilor pur cantitative în schimbări calitative*, descoperită de Hegel, ca o lege valabilă atît în istorie cît și în științele naturii. Iar în *nota* la acest text (pe atunci tocmai îl audiasem pe Hofmann) vorbesc despre *teoria moleculară*, dar nu despre Hofmann, care nu a descoperit *nimic* în acest domeniu, dînd doar o *spoială* teoriei, ci despre Laurent, Gerhardt și *Wurtz*, cel din urmă fiind *adevăratul creator* al acestei teorii [63].

Marx, Scrisoarea către Engels din 22 iunie 1867; vol. 31, p. 282.

Sănătatea, ca stare identică cu sine, este de la sine dată uitării, și cînd sîntem sănătoși nu e cazul să ne ocupăm de corp; diferența începe să se manifeste doar odată cu îmbolnăvirea.

Marx, *Caiete de istorie a filozofiei epicuriene, stoice și sceptice* (1839); *Scrieri din tinerețe*, p. 141.

Pieirea este ea însăși prefigurată în ceea ce e încă viu [...]

Marx, *Deosebirea dintre filozofia naturii la Democrit și filozofia naturii la Epicur* (1839—1841); *Scrieri din tinerețe*, p. 30.

Totodată, autorului i s-ar putea cere să se ocupe de studierea mai aprofundată a naturii și să treacă de la prima percepție senzorială a diferitelor elemente la percepția rațională a vieții organice a naturii. În locul spectrului unei unități haotice i-ar apărea spiritul unei unități vii. Nici chiar elementele nu rămîn într-o stare de sepa-

rare nemişcată. Ele se transformă în permanenţă dintr-unul în altul şi această schimbare înseşi constituie prima treaptă a vieţii fizice a pămîntului, procesul meteorologic, iar în organismul viu dispare orice urmă a diferitelor elemente ca atare. Deosebirea nu mai constă în existenţa separată a diferitelor elemente, ci în mişcarea vie a diferitelor funcţiuni, care sînt toate însufleţite de una şi aceeaşi viaţă. Aşadar, însăşi deosebirea dintre ele nu precede, într-o formă definitivă, această viaţă, ci, dimpotrivă, decurge în permanenţă din aceasta, şi tot în permanenţă dispare şi este paralizată în ea.

Marx, *Cu privire la comisiile stărilor din Prusia* (1842) ; *Scrieri din tinereţe*, p. 226.

Viaţa şi moartea. De pe acum, nici o fiziologie nu este considerată ştiinţifică dacă nu concepe moartea ca pe un moment esenţial al vieţii [...], dacă nu concepe că *negaţia* vieţii este cuprinsă esenţial în viaţa însăşi, astfel că viaţa este înţeleasă totdeauna în raport cu rezultatul ei necesar pe care-l conţine permanent în germene — moartea. Căci numai la aceasta se reduce concepţia dialectică asupra vieţii. Însă pentru cine a înţeles aceasta s-a isprăvit cu orice vorbărie despre nemurirea sufletului. Moartea este sau descompunerea corpului organic, care nu lasă în urma lui nimic, în afara componentelor chimice care au format substanţa lui, sau lasă în urma lui un principiu de viaţă, care este mai mult sau mai puţin identic cu sufletul şi care supravieţuieşte *tuturor* organismelor vii, nu numai omului. Aşadar, aici este suficient să ne lămurim pur şi simplu, cu ajutorul dialecticii, asupra naturii vieţii şi a morţii pentru a înlătura o superstiţie străveche. A trăi înseamnă a muri.

Engels, *Dialectica naturii [Biologia]* (1874) ; vol. 20, p. 591—592.

Definiţia dată de noi vieţii este, fireşte, foarte sumară, întrucît, departe de a cuprinde *toate* fenomenele vieţii, ea trebuie, dimpotrivă, să se limiteze la fenomenele cele mai generale şi mai simple. Din punct de vedere ştiinţific, toate definiţiile au o valoare redusă. Pentru a şti cu adevărat exhaustiv ce este viaţa, ar trebui să cercetăm toate formele ei de manifestare, de la cea mai simplă pînă la cea mai complexă. Pentru uzul curent, asemenea definiţii sînt foarte comode şi cîteodată chiar indispensabile ; şi nici dăunătoare nu pot fi atît timp cît nu se pierd din vedere inevitabilele lor lipsuri.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 82.

Pentru ştiinţă definiţiile sînt lipsite de valoare, deoarece sînt întotdeauna insuficiente. Singura definiţie reală este dezvoltarea înseşi a esenţei lucrului, dar aceasta nu mai este o definiţie. [...] În schimb, pentru *uzul curent*, o scurtă prezentare a trăsăturilor celor mai generale şi totodată mai caracteristice într-o aşa-numită definiţie poate fi utilă, ba chiar necesară, şi nu poate dăuna dacă nu i se cere mai multă decît poate exprima.

Engels, *Lucrări preliminare pentru „Anti-Dühring"* (1876) ; vol. 20, p. 617.

Întreaga natură organică constituie o dovadă permanentă a identităţii sau inseparabilităţii dintre formă şi conţinut. Fenomenele morfologice şi fiziologice, forma şi funcţiunea se determină reciproc. Diferenţierea formei (celula) determină diferenţierea substanţei în muşchi, piele, oase, epiteliu etc., iar diferenţierea substanţei determină, la rîndul ei, o diferenţiere a formei.

Engels, *Dialectica naturii [Biologia]* (1874) ; vol. 20, p. 600—601.

[...] ultima lună — am citit fel de fel de lucrări. Printre altele cartea lui Darwin despre *Selecţia naturală*. Deşi expusă în mod grosolan, în manieră englezească, cartea

aceasta ne oferă o bază istorică-naturală pentru concepţiile noastre.

Marx, Scrisoarea către Engels din 19 decembrie 1860 ; vol. 30, p. 117.

La Darwin[64], pe care l-am răsfoit din nou, mă amuză afirmaţia că el aplică teoria „lui Malthus" *şi* la plante şi animale, în timp ce la d-l Malthus toată nostimada constă tocmai în faptul că teoria lui — cu progresia geometrică — *nu* este aplicată la plante şi la animale, ci numai la oameni, în opoziţie cu plantele şi animalele. Interesant este că Darwin recunoaşte în lumea animalelor şi a plantelor societatea engleză din timpul său, cu diviziunea muncii, concurenţa, deschiderea de noi pieţe şi „invenţiile" ei şi cu „lupta pentru existenţă" a lui Malthus. Este acel *bellum omnium contra omnes** al lui Hobbes, care aminteşte de *Fenomenologia* lui Hegel, în care societatea civilă este prezentată ca un *„regn animal spiritual"*, în timp ce la Darwin regnul animal apare ca societate civilă.

Marx, Scrisoarea către Engels din 18 iunie 1862 ; vol. 30, p. 223.

Foarte interesantă este lucrarea lui Fraas (1847) : *„Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, eine Geschichte beider"*** şi îndeosebi ca o dovadă că clima şi flora se schimbă în epoca *istoriei*. Autorul este darwinist înainte de Darwin, susţinînd că *speciile* apar chiar în epoca istoriei. [...] Concluzia sa este că, dacă cultivarea pămîntului se desfăşoară în mod spontan şi nu este *dirijată în mod conştient* (ca burghez, fireşte, nu se poate gîndi la aşa ceva), lasă în urma ei pustiiri ca în Persia, Mesopotamia

* Războiul tuturor contra tuturor (lat.).
** „Clima şi flora în decursul timpurilor, o istorie a amîndurora" (germ.).

etc., Grecia. Aşadar, şi aici se manifestă tendinţa lui socialistă, de care el nu este conştient !

Marx, Scrisoarea către Engels din 25 martie 1868 ; vol. 32. p. 49—50.

Într-adevăr, d-l Lange[65] a făcut o mare descoperire : întreaga istorie trebuie încadrată într-o singură mare lege a naturii. Această lege a naturii se reduce la *fraza* (— în această interpretare expresia lui Darwin devine o frază goală —) *struggle for life*, „lupta pentru existenţă", iar conţinutul acestei fraze este legea malthusiană a populaţiei, sau, mai exact, a suprapopulaţiei. Aşadar, în loc de a analiza acest *struggle for life* aşa cum s-a manifestat de-a lungul istoriei în diferite forme sociale determinate, nu ne rămîne altceva de făcut decît să transformăm fiecare luptă concretă în fraza *struggle for life*, iar această frază în „fantezia cu privire la populaţie" a lui Malthus. Trebuie să recunoaştem că aceasta este o metodă foarte convingătoare pentru ingoranţa înfumurată, afectat ştiinţifică, lăudăroasă şi pentru lenea de a gîndi.

Marx, Scrisoarea către Ludwig Kugelmann din 27 iulie 1870 ; vol. 32, p. 612.

Din învăţătura darwinistă accept *teoria dezvoltării*, în schimb metoda demonstraţiei lui Darwin *(struggle for life, natural selection*)* — numai ca o primă, provizorie şi nedesăvîrşită expresie a unui fapt descoperit. Pînă la Darwin, tocmai oamenii care acum văd pretutindeni numai *luptă* pentru existenţă (Vogt, Büchner, Moleschott ş.a.) subliniau anume *interacţiunea* din natura organică, modul în care regnul vegetal furnizează regnului animal oxigen şi hrană şi, invers, regnul animal celui vegetal — acid carbonic şi îngrăşăminte, lucru evidenţiat mai ales

* Lupta pentru viaţă, selecţia naturală (engl.).

de Liebig[66]. Ambele concepţii au în cadrul anumitor limite o îndreptăţire precisă, dar şi una şi cealaltă sînt la fel de unilaterale şi de mărginite. Acţiunea reciprocă a organismelor — moarte sau vii — presupune atît armonia cît şi coliziunea, lupta ca şi influenţa reciprocă. Dacă, în această situaţie, un savant naturalist, cum se pretinde, îşi permite să subsumeze întregul domeniu multilateral al dezvoltării istorice anemicei fraze: „Lupta pentru existenţă", unei fraze care chiar şi în domeniul naturii poate fi acceptată doar *cum grano salis* *, atunci acest procedeu se condamnă el singur.

Engels, Scrisoarea către Piotr Lavrovici Lavrov din 12/—17/ noiembrie 1875; ed. germ. vol. 34, p. 169.

Întreaga învăţătură darwinistă despre lupta pentru existenţă este pur şi simplu o transpunere din societate în natura vie a învăţăturii lui Hobbes despre *bellum omnium contra omnes* ** şi a celei burghezo-economice despre concurenţă, ca şi a teoriei malthusiene a populaţiei. După realizarea acestei performanţe (a cărei neapărată îndreptăţire [...] o resping răspicat, în special în ceea ce priveşte teoria malthusiană), aceleaşi teorii se retranspun din lumea organică în istorie şi se pretinde în sfîrşit că li s-ar fi dovedit valabilitatea ca legi eterne ale societăţii omeneşti. Caracterul pueril al acestui procedeu sare în ochi, nu mai e nevoie să risipim cuvinte pentru asta.

Engels, Scrisoarea către Piotr Lavrovici Lavrov, din 12/—17/ noiembrie 1875; ed. germană, vol. 34, p. 170.

* Cu multă aproximaţie (lat.).
** Războiul tuturor împotriva tuturor (lat.).

Deosebirea esenţială dintre societatea umană şi cea animală este aceea că animalele cel mult *adună*, în timp ce oamenii *produc*. Această unică, dar capitală deosebire face ea singură imposibilă transpunerea fără alte complicaţii a legilor din societăţile animale în societăţile umane.

Engels, Scrisoarea către Piotr Lavrovici Lavrov din 12/—17/ noiembrie 1875; ed. germană, vol. 34, p. 170.

Forma de dezvoltare a ştiinţei naturii, în măsura în care ea gîndeşte, este *ipoteza*. A fost observat un fapt nou care face imposibil vechiul mod de a explica faptele care aparţin aceluiaşi grup. Din acest moment se impun ca o necesitate noi moduri de explicare, bazate iniţial numai pe un număr limitat de fapte şi observaţii. Materialul experimental ulterior epurează aceste ipoteze, le elimină pe unele, le corectează pe altele, pînă cînd legea este în sfîrşit stabilită sub formă pură. Dacă am vrea să aşteptăm pînă cînd materialul necesar legii va fi *pur*, ar însemna să suspendăm pînă atunci cercetarea prin gîndire şi, chiar numai din această cauză, legea nu ar mai ajunge niciodată să fie formulată.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1874); vol. 20, p. 537—538.

Cel mai simplu adevăr, obţinut pe calea inductivă cea mai simplă, este **întotdeauna** incomplet, deoarece experienţa nu este niciodată încheiată. *Ergo*: legătura inducţiei cu analogia — cu *conjectura* (previziunea ştiinţifică), relativitatea oricărei cunoştinţe şi conţinutul absolut în fiecare pas înainte al cunoaşterii.

Lenin, *Caiete filozofice; Conspectul cărţii lui Hegel „Ştiinţa logicii"* (1914); vol. 29, p. 152.

În realitate, disprețul pentru dialectică nu rămîne nepedepsit. Oricîtă desconsiderare ar avea cineva pentru orice gîndire teoretică, totuși fără ea nu se poate pune în legătură nici măcar două fapte din natură și nici nu se poate înțelege o legătură existentă. Problema este aici numai dacă gîndim corect sau nu, și desconsiderarea teoriei este, bineînțeles, cel mai sigur drum pentru a gîndi naturalist și deci fals. Dar gîndirea falsă, dusă consecvent pînă la capăt, ajunge în mod regulat, conform unei legi dialectice de mult cunoscute, la opusul punctului ei de plecare. Astfel disprețul empiric pentru dialectică își primește pedeapsa în faptul că el îi conduce pe unii dintre empiriștii cei mai lucizi la cea mai absurdă dintre superstiții : spiritismul modern.

Engels, *Dialectica naturii. Știința naturii în lumea spiritelor* (1878) ; vol. 20, p. 365.

V. MATERIALISMUL ISTORIC

[...] metoda dialectică [...] ne obligă să considerăm societatea ca pe un organism viu, în procesul funcționării și dezvoltării lui.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului" [...]* (1894) ; vol. 1, p. 186.

1. ÎNTEMEIERI, TEMEIURI

Se pot învechi și se învechesc pe zi ce trece cunoștințele noastre științifice despre structura materiei, despre compoziția chimică a hranei, despre atom și electron, dar nu se poate învechi adevărul că omul nu se poate hrăni cu idei, că numai cu amor platonic nu se pot face copii.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 188.

Acum întreaga natură se dizolvă și ea în istorie, iar istoria se deosebește de istoria naturii numai ca proces al dezvoltării unor organisme *conștiente de sine*.

Engels, *Dialectica naturii [Dialectica]* (1874) ; vol. 20, p. 534.

Cu omul pășim în domeniul *istoriei*. Animalele au și ele o istorie, anume aceea a originii și a evoluției lor treptate pînă la stadiul actual. Dar această istorie nu și-o fac singure, și participarea animalelor la ea are loc fără știrea și voința lor. Oamenii, dimpotrivă, cu cît se îndepărtează mai mult de animal în sensul mai îngust al cuvîntului, cu atît mai mult își făuresc ei înșiși istoria în mod conștient și cu atît mai mică devine influența unor efecte

neprevăzute, a unor forțe necontrolate asupra acestei istorii, cu atît mai exact corespunde rezultatul istoric scopului dinainte fixat. [...] Abia o organizare conștientă a producției sociale, în care bunurile sînt produse și repartizate planificat, poate ridica pe oameni din punct de vedere social deasupra restului lumii animale, după cum producția în genere i-a ridicat din punct de vedere biologic. Dezvoltarea istorică face ca o astfel de organizare să fie pe zi ce trece tot mai inevitabilă și, în același timp, tot mai posibilă. Cu ea va începe o nouă epocă istorică [...]

Engels, *Dialectica naturii. Introducere* (1875—1876) ; vol. 20, p. 342—343.

[...] nu trăim numai în natură, ci și în societatea umană, care are și ea, nu mai puțin decît natura, o istorie a dezvoltării ei și o știință a ei. Se punea deci problema ca știința despre societate, adică ansamblul așa-numitelor științe istorice și filozofice, să fie pusă în concordanță cu baza materialistă și reconstruită conform acesteia.

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886) ; vol. 21, p. 280.

[...] expresia „materialism istoric“ pentru a desemna acea concepție despre istoria omenirii care vede cauza ultimă și forța motrice hotărîtoare a tuturor evenimentelor istorice importante în dezvoltarea economică a societății, în schimbările modului de producție și de schimb, în împărțirea societății în diferite clase, care decurge de aici, și în luptele dintre aceste clase.

Engels, *Introducere la ediția engleză a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“* (1892) ; vol. 22, p. 291.

MATERIALISMUL ISTORIC CA UNA DIN APLICĂRILE ȘI DEZVOLTĂRILE UNOR IDEI GENIALE CARE EXISTĂ ÎN GERMENE LA HEGEL.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii“* (1914) ; vol. 29, p. 160.

În general, filozofia istoriei oferă foarte, foarte puțin — ceea ce e și de înțeles, fiindcă tocmai în acest domeniu, în această știință, Marx și Engels au făcut cei mai mari pași înainte. Aici s-a învechit Hegel cel mai mult și a devenit o antichitate.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărții lui Hegel „Prelegeri de filozofie a istoriei“* (1915) ; vol. 29, p. 269.

Numai *concepția materialistă a istoriei* aduce lumină în acest haos și oferă posibilitatea unei concepții largi, coerente și raționale asupra sistemului de economie socială istoricește determinat, ca fundament al unei orînduiri istoricește determinate a întregii vieți sociale a omului.

Lenin, *Recenzie la cartea lui A. Bogdanov „Curs scurt de știință economică“* (1898) ; vol. 4, p. 38.

Marxismul a deschis calea spre o cercetare multilaterală, atotcuprinzătoare a procesului apariției, dezvoltării și decăderii formațiunilor social-economice, îmbrățișînd *totalitatea* tendințelor contradictorii, reducîndu-le la condițiile de existență și de producție precis determinabile ale diferitelor *clase* ale societății, înlăturînd subiectivismul și arbitrarul manifestat în alegerea ideilor „dominante“ sau în interpretarea lor, arătînd că ideile și tendințele variate își au toate, fără excepție, *rădăcinile* în starea forțelor de producție materiale.

Lenin, *Karl Marx* (1914) ; vol. 26, p. 57.

[...] cînd examinezi lucrurile în ansamblu, detaliile și amănuntele rămîn în umbră, iar principalele forțe motrice care determină istoria universală, devin evidente.

Lenin, *Expunere la Primul Congres al cazacilor muncitori* (1920); vol. 40, p. 174.

Conexiunea (tuturor părților) progresului infinit.

Lenin, *Caiete filozofice; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914); vol. 29, p. 97.

În filozofia germană domnea pe vremea aceea doctrina lui Hegel, și Engels deveni adeptul ei. Deși Hegel însuși fusese un admirator al statului prusian absolutist, în serviciul căruia a funcționat în calitate de profesor la Universitatea din Berlin, *doctrina* lui Hegel era o doctrină revoluționară. Încrederea lui Hegel în rațiunea umană și în drepturile ei, precum și teza fundamentală a filozofiei hegeliene că în univers are loc un proces permanent de schimbare și dezvoltare au făcut ca acei discipoli ai filozofului berlinez care nu voiau să se împace cu realitatea să ajungă la ideea că și lupta împotriva acestei realități, împotriva nedreptății existente și răului care domenește în lume, își are rădăcina în legea universală a dezvoltării veșnice. Dacă totul se dezvoltă, dacă unele instituții sînt înlocuite prin altele, atunci de ce să dăinuie veșnic absolutismul regelui Prusiei sau al țarului Rusiei, îmbogățirea unei minorități infime pe seama majorității imense, dominația burgheziei asupra poporului? Filozofia lui Hegel vorbea despre dezvoltarea spiritului și a ideilor, era o filozofie *idealistă*. Reținînd ideea lui Hegel cu privire la procesul veșnic al dezvoltării, Marx și Engels au înlăturat concepția idealistă, bazată pe idei preconcepute; cercetînd fenomenele vieții, ei s-au convins că nu dezvoltarea spiritului explică dezvoltarea naturii, ci, dimpotrivă, explicarea spiritului trebuie căutată în natură, în materie [...] În opoziție cu Hegel și cu ceilalți hegelieni, Marx și Engels au fost materialiști. Privind universul și omenirea prin prisma materialismului, ei au văzut că, după cum la baza tuturor fenomenelor naturii stau cauze materiale, tot astfel dezvoltarea societății omenești este determinată de dezvoltarea unor forțe materiale, a forțelor de producție. De dezvoltarea forțelor de producție depind relațiile care se statornicesc între oameni în producția obiectelor necesare satisfacerii nevoilor omului. În aceste relații trebuie căutată explicarea tuturor fenomenelor vieții sociale, a năzuințelor, ideilor și legilor omenești.

Lenin, *Friedrich Engels*, (1895); vol. 2, p. 7—8.

Dintre numeroasele și importantele descoperiri prin care Marx și-a înscris numele în istoria științelor, nu putem sublinia aici decît două.

Prima e revoluția săvîrșită de el în întreaga concepție despre istoria universală. [...]

A doua descoperire importantă a lui Marx este lămurirea definitivă a raportului dintre muncă și capital, cu alte cuvinte dezvăluirea felului în care are loc în sînul societății actuale, în modul de producție capitalist existent, exploatarea muncitorului de către capitalist. [...]

Pe aceste două fapte importante se bazează socialismul științific modern.

Engels, *Karl Marx* (1877); vol. 19, p. 112—116.

Așa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării naturii organice, Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei omenirii. [...]

Dar aceasta nu e totul. Marx a descoperit și legea spe-

cială a mișcării modului de producție capitalist contemporan și a societății burgheze, generate de aceasta.

Engels, *Funeraliile lui Karl Marx* (1883); vol. 19, p. 362—363.

Este limpede că odată cu fiecare mare prefacere revoluționară a rînduielilor sociale au fost revoluționate și concepțiile și ideile oamenilor, prin urmare și ideile lor religioase. Deosebirea dintre actuala prefacere și toate celelalte de pînă acum constă tocmai în faptul că, în sfîrșit, taina acestui proces de prefaceri istorice a fost descoperită, și de aceea oamenii, în loc de a sanctifica din nou acest proces practic „din afară“ sub forma exaltată a unei noi religii, au înlăturat orice religie.

Marx și Engels, *Recenzie din „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue: G. F. Daumer. „Religia noii ere“* (1850); vol. 7, p. 215.

A aprofunda cauzele determinante care, în mod clar sau confuz, nemijlocit sau într-o formă ideologică, poate chiar fantezistă, se oglindesc ca mobiluri conștiente în mintea maselor în acțiune și a conducătorilor acestor mase, așa-numiții oameni mari, este singura cale în stare să ne pună pe urmele legilor care guvernează istoria în ansamblu, precum și diversele perioade și țări. [...]

Dar în timp ce în perioadele anterioare cercetarea acestor cauze motrice ale istoriei era aproape imposibilă, dat fiind că relațiile dintre aceste cauze și efectele lor erau încîlcite și camuflate, epoca noastră a simplificat într-atît aceste relații, încît enigma a putut fi dezlegată.

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886); vol. 21, p. 297.

[...] filozofia istoriei, a dreptului, a religiei etc., a constat în a înlocui conexiunea reală care trebuia pusă în evidență printr-una făurită în mintea filozofului, în a concepe istoria în ansamblu, ca și în diversele ei părți, ca o realizare treptată a unor idei, și anume, firește, întotdeauna numai a ideilor preferate ale filozofului respectiv. [...] Prin urmare, și aici, ca și în domeniul naturii, trebuiau înlăturate aceste conexiuni născocite, artificiale prin descoperirea conexiunilor reale; această sarcină se reduce, în ultimă instanță, la descoperirea legilor generale ale mișcării, care se impun ca legi dominante în istoria societății omenești.

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886); vol. 21, p. 294—295.

În natură, întrucît nu luăm în considerare acțiunea inversă a oamenilor asupra naturii, avem de-a face numai cu agenți inconștienți și orbi, care acționează unul asupra altuia și în a căror interacțiune se manifestă legea generală. [...] Dimpotrivă, în istoria societății factorii activi sînt numai oamenii înzestrați cu conștiință, care acționează cu rațiune sau cu pasiune în vederea unor scopuri anumite; nimic nu se întîmplă fără o intenție conștientă, fără un scop voit. Dar această deosebire, oricît ar fi ea de importantă pentru cercetarea istorică, mai ales a diferitelor epoci și evenimente, nu poate schimba faptul că mersul istoriei este guvernat de legi generale interne. Căci și aici, în linii mari și în ansamblu, la suprafață domnește în aparență hazardul, contrar scopurilor voite în mod conștient de toți indivizii. [...] Dar acolo unde la suprafață apare jocul hazardului, el se dovedește a fi totdeauna dominat de legi interne ascunse, și totul este să descoperim aceste legi.

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886); vol. 21, p. 295.

Prima lucrare întreprinsă pentru limpezirea îndoielilor care mă frămîntau a fost o analiză critică a filozofiei

hegeliene a dreptului, lucrare a cărei introducere a apărut în *Deutsch-Französische Jahrbücher*[67], publicate în 1844 la Paris. Cercetările mele m-au dus la concluzia că relaţiile juridice, ca şi formele de stat, nu pot fi înţelese nici din ele însele, nici din aşa-numita dezvoltare generală a spiritului omenesc, ci, dimpotrivă, ele îşi au rădăcinile în relaţiile de trai materiale, a căror totalitate Hegel o cuprinde, după exemplul autorilor englezi şi francezi din secolul al XVIII-lea, sub denumirea de „societate civilă", şi că deci anatomia societăţii civile trebuie căutată în economia politică. Studiul acesteia din urmă, pe care l-am început la Paris, a fost continuat apoi la Bruxelles, unde mă mutasem în urma unui ordin de expulzare a d-lui Guizot. Rezultatul general la care am ajuns şi care, odată obţinut, a slujit de fir călăuzitor în studiile mele anterioare poate fi formulat pe scurt în felul următor. În producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor — relaţii de producţie — care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor de producţie materiale. Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele de producţie materiale ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decît expresia juridică a acestora din urmă, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se transformă în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluţie socială. Odată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai

repede, o revoluţionare a întregii uriaşe suprastructuri. Atunci cînd cercetăm asemenea revoluţionări, trebuie să facem întotdeauna o deosebire între revoluţionarea materială a condiţiilor economice de producţie, care poate fi constatată cu precizie ştiinţifică, şi formele juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, într-un cuvînt formele ideologice, în care oamenii devin conştienţi de acest conflict şi-l rezolvă prin luptă. După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndeşte despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluţie nu poate fi judecată prin prisma conştiinţei sale. Dimpotrivă, această conştiinţă trebuie explicată prin contradicţiile vieţii materiale, prin conflictul existent între forţele de producţie sociale şi relaţiile de producţie. O formaţiune socială nu piere niciodată înainte de a se fi dezvoltat toate forţele de producţie, pentru care ea oferă suficient cîmp liber, şi noi relaţii de producţie, superioare, nu apar niciodată înainte ca în sînul vechii societăţi să se fi copt condiţiile materiale ale existenţei lor. De aceea omenirea îşi pune întotdeauna numai sarcini pe care le poate rezolva, căci la o examinare mai aprofundată se va constata întotdeauna că sarcina însăşi se naşte numai atunci cînd condiţiile materiale rezolvării ei există deja sau, cel puţin, sînt în proces de devenire. În linii generale, modurile de producţie asiatic, antic, feudal şi burghez-modern reprezentau respectiv epoci de progres ale formaţiunii economice a societăţii. Relaţiile de producţie burgheze reprezintă ultima formă antagonistă a procesului de producţie social, antagonistă nu în sensul unui antagonism individual, ci al unui antagonism care ia naştere din condiţiile sociale de trai ale indivizilor; dar forţele de producţie care se dezvoltă în sînul societăţii burgheze creează totodată condiţiile materiale ale rezolvării acestui antagonism. De aceea cu formaţiunea socială burgheză se încheie preistoria societăţii omeneşti.

Marx, *Contribuţii la critica economiei politice. Prefaţă* (1859); vol. 13, p. 8—9.

Fiecare asemenea sistem de relaţii de producţie este, după teoria lui Marx, un organism social deosebit, care îşi are legile lui specifice de formare, funcţionare şi trecere într-o formă mai înaltă, de transformare într-un alt organism social. Această teorie a aplicat ştiinţelor sociale criteriul obiectiv, general-ştiinţific al repetării, a cărui posibilitate de aplicare la sociologie o contestau subiectiviştii. Tocmai aşa raţionau ei cînd afirmau că fenomenele sociale, datorită enormei complexităţi şi diversităţii lor, nu pot fi studiate fără a separa pe cele importante de cele lipsite de importanţă şi că pentru a opera o asemenea separaţie e nevoie de punctul de vedere al personalităţii care „gîndeşte în mod critic" şi e „dezvoltată moraliceşte". [...] Teoria lui Marx a retezat rădăcina acestor raţionamente. Deosebirea dintre important şi neimportant a fost înlocuită cu deosebirea dintre structura economică a societăţii, în ceea ce priveşte *conţinutul* şi *forma* politică şi ideologică ; însăşi noţiunea de structură economică a fost lămurită cu precizie prin răsturnarea concepţiilor economiştilor de odinioară, care vedeau legi ale naturii acolo unde nu este loc decît pentru legile unui anumit sistem, istoriceşte determinat, al relaţiilor de producţie. Raţionamentele subiectiviştilor pe tema „societăţii" în general, care erau lipsite de orice conţinut şi nu mergeau dincolo de utopiile mic-burgheze [...] au fost înlocuite cu *cercetarea* unor anumite forme de organizare a societăţii. În al doilea rînd, acţiunile „personalităţilor vii" în cadrul fiecăreia din aceste formaţiuni social-economice, acţiuni de o diversitate infinită şi — pe cît se părea — nesusceptibile de nici un fel de sistematizare, au fost sintetizate şi reduse la acţiunile unor grupuri de personalităţi care se deosebeau între ele prin rolul lor în sistemul relaţiilor de producţie, prin condiţiile producţiei şi, prin urmare, prin condiţiile lor de trai, prin interesele determinate de aceste condiţii, într-un cuvînt la acţiunea *claselor* a căror luptă determina dezvoltarea societăţii. Prin aceasta a fost răsturnată concepţia despre istorie — pur mecanică şi de o naivitate copilărească — a subiectiviştilor, care se mulţumeau cu teza — care nu spunea în fond nimic — că istoria e făurită de personalităţi vii şi care nu voiau să cerceteze ce condiţii sociale determină acţiunile lor şi cum anume. Subiectivismul a fost înlocuit prin concepţia procesului social ca un proces istoric-natural, concepţie fără care, fireşte, nici n-ar fi putut exista o ştiinţă socială.

Lenin, *Conţinutul economic al narodnicismului* (1894—1895) ; vol. 1, p. 412—413.

Eu concep dezvoltarea formaţiunii social-economice ca un proces istoric natural [...]

Marx, *Capitalul. Prefaţă la ediţia întîi* (1867) ; vol. 23, p. 16.

[...] ideea fundamentală a lui Marx asupra procesului istoric-natural al dezvoltării formaţiunilor social-economice [...]

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 134.

La Marx nu există nici urmă de utopism în sensul ca el să inventeze „noua" societate, ca aceasta să fie un produs al fanteziei sale. Nu, el studiază *naşterea* noii societăţi d i n cea veche, formele de trecere de la cea veche la cea nouă ca pe un proces istoric-natural.

Lenin, *Statul şi revoluţia* (1917) ; vol. 33, p. 48.

Este, aşadar, *sarcina istoriei* ca, după ce a dispărut *viaţa de apoi* a adevărului, să statornicească *adevărul vieţii acesteia*.

Marx, *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere* (1843—1844) ; vol. 1, p. 414.

[...] istoria reprezintă pentru noi totul, şi noi o preţuim mai mult decît a preţuit-o oricare alt curent filozofic anterior, mai mult chiar decît Hegel, căruia trebuia să-i servească în fond numai ca verificare pentru construcţiile lui logice.

[...] *Noi* cerem să i se redea istoriei conţinutul lui; dar în istorie noi nu vedem revelaţia lui „Dumnezeu", ci a omului, şi numai a omului.

Engels, *Situaţia Angliei. Thomas Carlyle „Past and Present"* (1844); vol. 1, p. 593.

Istoria universală nu a existat întotdeauna; istoria ca istorie universală este un rezultat.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857); vol. I, p. 43.

Spre deosebire de concepţia idealistă despre istorie, această concepţie nu caută să găsească în fiecare perioadă o categorie, ci rămîne mereu pe *terenul* real al istoriei; ea nu explică practica prin idee, ci explică prin practica materială formarea ideilor şi, în consecinţă, ajunge la rezultatul că nici una dintre formele şi produsele conştiinţei nu poate fi nimicită prin critică spirituală [...], ci numai prin răsturnarea practică a relaţiilor sociale reale din care au izvorît aceste aiureli idealiste, că nu critica, ci revoluţia este forţa motrice a istoriei... [...] Această concepţie arată deci că împrejurările formează oamenii în aceeaşi măsură în care oamenii creează împrejurările.

Marx şi Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 38—39.

Deoarece [...] pentru omul socialist *întreaga aşa-numita istorie universală* nu este altceva decît generarea omului prin munca umană, procesul de devenire a naturii pentru om, înseamnă că el are dovada concretă şi de

netăgăduit a *generării* sale prin sine însuşi, a *procesului* său *de apariţie*.

Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844; Scrieri din tinereţe*, p. 584—585.

Păianjenul efectuează operaţii asemănătoare celor ale ţesătorului, iar albina face de ruşine, prin construcţia celulelor ei de ceară, pe mulţi arhitecţi. Ceea ce deosebeşte însă de la început pe arhitectul cel mai prost de albina cea mai perfectă este faptul că el construieşte celula în cap înainte de a o construi din ceară. La sfîrşitul procesului de muncă apare un rezultat care încă la începutul acestui proces exista ideal în imaginaţia muncitorului. Omul nu se limitează la a modifica forma elementului din natură, ci el îşi realizează totodată scopul său pe care îl cunoaşte, care determină legic modul şi caracterul activităţii lui şi căruia el trebuie să-i subordoneze voinţa sa.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867); vol. 23, p. 191.

Munca [...] este prima condiţie de bază a întregii vieţi omeneşti, şi anume în asemenea grad, încît, într-un anumit sens, trebuie să spunem că munca l-a creat chiar pe om însuşi. [...]

[...] mîna nu este numai organul muncii; *ea este totodată şi produsul ei. [...]*

Întîi munca, apoi şi împreună cu ea vorbirea articulată sînt cele două stimulente esenţiale sub influenţa cărora creierul maimuţei s-a transformat treptat în creierul, ce-i drept foarte asemănător, dar considerabil mai mare şi mai perfecţionat al omului [...]

Influenţa inversă pe care dezvoltarea creierului şi a simţurilor subordonate lui, a conştiinţei care se limpezea tot mai mult, a facultăţii de a abstrage şi de a raţiona

a exercitat-o asupra muncii și asupra vorbirii le-a dat ambelor noi și noi imbolduri de perfecționare. [...]

Datorită cooperării dintre mînă, organele vorbirii și creier nu numai la fiecare individ în parte, dar și în societate, oamenii au dobîndit capacitatea de a executa operații tot mai complicate, de a-și fixa scopuri tot mai înalte și de a le atinge. Munca însăși devenea din generație în generație alta, mai perfecționată și mai multilaterală.

Engels, *Dialectica naturii. Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om* (1876) ; vol. 20, p. 468—475.

Obiectul de artă — ca și oricare alt produs — creează un public care înțelege arta și e capabil să guste frumosul. Producția produce, așadar, nu numai un obiect pentru subiect, ci și un subiect pentru obiect.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 26.

Noua orientare, care a descoperit în istoria dezvoltării muncii cheia pentru înțelegerea întregii istorii a societății, s-a adresat din capul locului, cu precădere, clasei muncitoare și a găsit aici receptivitatea pe care nu a căutat-o și la care nici nu s-a așteptat din partea științei oficiale. Mișcarea muncitorească germană este moștenitoarea filozofiei clasice germane.

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886) ; vol. 21, p. 305.

Primul act istoric este, așadar, producerea mijloacelor necesare pentru satisfacerea acestor nevoi, producerea vieții materiale însăși.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 28.

[...] în concepția noastră, toate ciocnirile din istorie își au originea în contradicția dintre forțele productive și forma relațiilor.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 76.

[...] însăși prima nevoie satisfăcută, acțiunea satisfacerii și instrumentul dobîndit pentru această satisfacere duc la noi necesități, iar această creare de noi necesități este primul act istoric.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 29.

[...] între oameni există o interdependență materialistă, la fel de veche ca și oamenii înșiși, condiționată de necesități și de modul de producție, interdependență care îmbracă mereu alte forme și de aceea reprezintă o „istorie" [...]

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 30.

Diviziunea muncii devine o diviziune reală abia din momentul în care apare diviziunea dintre munca materială și cea spirituală. Din acest moment conștiința își *poate* închipui, într-adevăr, că este altceva decît cunoașterea practicii existente, că își poate reprezenta *realmente* ceva fără să-și reprezinte ceva real, din acest moment conștiința este în stare să se emancipeze de lume și să treacă la construirea teoriei „pure", a teologiei, filozofiei, moralei etc. „pure". Dar chiar atunci cînd această teorie, teologie, filozofie, morală etc. intră în contradicție cu relațiile existente, acest lucru se poate întîmpla numai datorită faptului că relațiile sociale existente au intrat în contradicție cu forța de producție existentă.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 32.

Relaţiile sociale sînt strîns legate de forţele productive. Dobîndind noi forţe productive, oamenii îşi schimbă modul lor de producţie şi, odată cu el, felul lor de a-şi cîştiga existenţa, îşi schimbă toate relaţiile lor sociale. [...]

Aceiaşi oameni care stabilesc relaţiile sociale corespunzătoare dezvoltării producţiei lor materiale produc şi principiile, ideile, categoriile corespunzătoare relaţiilor lor sociale.

Aceste idei, aceste categorii sînt, prin urmare, tot atît de puţin eterne ca şi relaţiile pe care le exprimă. Ele sînt *produse istorice trecătoare*.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847); vol. 4, p. 129—130.

Relaţiile de producţie ale oricărei societăţi formează un întreg.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847); vol. 4, p. 130.

Fără îndoială, arma criticii nu poate înlocui critica armelor, forţa materială trebuie răsturnată tot printr-o forţă materială, dar şi teoria devine o forţă materială de îndată ce cuprinde masele. Teoria este capabilă să cuprindă masele de îndată ce face dovada *ad hominem* *, şi ea face dovada *ad hominem* de îndată ce devine radicală. A fi radical înseamnă a merge pînă la rădăcina lucrurilor. Pentru om însă rădăcina este însuşi omul.

Marx, *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere* (1843—1844); vol. 1, p. 420—421.

---

* *Argumentum ad hominem*, argument care priveşte o anumită persoană (lat.).

[...] întreaga istorie nu este decît o continuă transformare a naturii umane.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847); vol. 4, p. 157.

De aici reiese, bineînţeles, că dezvoltarea individului este determinată de dezvoltarea tuturor celorlalţi indivizi cu care se află în relaţii directe sau indirecte şi că între diferitele generaţii de indivizi care intră în relaţii reciproce există o legătură; că existenţa fizică a urmaşilor este determinată de predecesorii lor, că generaţiile de urmaşi moştenesc forţele productive şi formele de relaţii transmise de generaţiile precedente, ceea ce şi determină propriile lor relaţii reciproce. Într-un cuvînt, vedem că are loc o dezvoltare şi că istoria unui individ, departe de a putea fi despărţită de aceea a indivizilor care l-au precedat sau îi sînt contemporani, este, dimpotrivă, determinată de ea.

Marx şi Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3. p. 458.

Prin simplul fapt că fiecare generaţie nouă găseşte forţele de producţie dobîndite de generaţia anterioară, care-i servesc drept materie primă pentru o producţie nouă, se creează în istoria oamenilor o înlănţuire, se formează istoria omenirii, care este cu atît mai mult istoria omenirii, cu cît se dezvoltă mai mult forţele de producţie ale oamenilor, şi, prin urmare, relaţiile lor sociale. Concluzia care se impune este următoarea: istoria socială a oamenilor nu este altceva decît istoria dezvoltării lor individuale, fie că ei sînt sau nu conştienţi de acest lucru. Relaţiile lor materiale formează baza tuturor relaţiilor lor. Aceste relaţii materiale nu sînt altceva decît forme-

le necesare în care se realizează activitatea lor materială și individuală.

Marx, Scrisoarea către Pavel Vasilievici Annenkov din 28 decembrie 1846; vol. 27, p. 429.

În aprecierea oamenilor, noi nu am pornit niciodată de la ceea ce și-au închipuit ei că sînt, ci de la ceea ce au fost în realitate [...]

Engels, Scrisoarea către Marx din 27 ianuarie 1865; vol. 31, p. 43.

Felul cum se comportă și cum s-au comportat oamenii *reali* depinde și a depins întotdeauna de condițiile istorice în care au trăit.

Engels, Lucrări preliminare pentru *„Anti-Dühring"* (1876); vol. 20, p. 621.

Ceea ce nu pot fi pentru alții nu sînt nici pentru mine și nu pot fi. Dacă nu am dreptul că exist pentru alții ca forță spirituală, atunci nu am dreptul să exist nici pentru mine ca forță spirituală.

Marx, *Dezbaterile celei de-a 6-a diete renane în legătură cu libertatea presei* (1842); vol. 1, p. 81.

Pe oameni îi poți deosebi de animale prin conștiință, prin religie, prin orice vrei. Ei înșiși au început să se deosebească de animale de îndată ce au început *să-și producă* mijloacele de trai, pas care este condiționat de alcătuirea lor trupească. Producîndu-și mijloacele de trai, oamenii își produc indirect însăși viața lor materială.

[...] Cum își manifestă indivizii viața, așa sînt ei în realitate. Ceea ce sînt ei coincide cu producția lor, atît cu ceea ce produc cît și cu felul *cum* produc. Prin urmare, ceea ce sînt indivizii depinde de condițiile materiale ale producției lor.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 21.

[...] numai odată cu această dezvoltare universală a forțelor productive se stabilesc legături *universale* între oameni [...]

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 35.

[...] *omul* nu este o ființă abstractă, situată în afara lumii. Omul este *lumea omului* [...]

Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere* (1843—1844); vol. 1, p. 413.

Existența istorică mondială a indivizilor înseamnă o existență a indivizilor care este legată direct de istoria mondială.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 36.

Că adevărata bogăție spirituală a individului depinde în întregime de bogăția relațiilor sale reale reiese în mod clar din cele de mai sus.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 38.

Omul, oricît ar fi el [...] individ *particular* — și tocmai particularitatea sa îl face să fie individ și ființă socială *individuală* reală — este în aceeași măsură și *totalitatea*, totalitatea ideală, existența pentru sine subiectivă a societății gîndite și cunoscute prin simțuri, după cum și în realitate el există atît în calitate de contem-

plare a existenței sociale și folosire reală a acesteia, cît și ca o totalitate de manifestări ale vieții umane.

Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844; Scrieri din tinerețe*, p. 578.

În istorie scopurile particulare creează „ideea“ (legea istoriei).

Lenin, *Caiete filozofice; Conspectul cărții lui Hegel „Prelegeri de istorie a filozofiei“* (1915); vol. 29, p. 233.

[...] din moment ce îi prezentați pe oameni ca pe actorii și autorii propriei lor istorii, ajungeți printr-un ocol la adevăratul punct de plecare, deoarece abandonați principiile eterne de la care ați pornit de la început.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847); vol. 4, p. 134.

Teoreticienii comuniști, singurii care au timp să se ocupe de istorie, se disting tocmai prin aceea că numai ei *au descoperit* faptul că peste tot în istorie indivizii determinați ca „oameni privați“ sînt cei care creează „interesul general“. Ei știu că această opoziție e numai *aparentă*, pentru că una dintre laturile ei, așa-numitul „general“, este permanent generat de cealaltă latură, de interesul privat, și nu i se opune nicidecum acestuia din urmă ca o forță independentă, avînd o istorie de sine stătătoare, așa încît în practică această opoziție se suprimă mereu și este mereu reprodusă din nou. Prin urmare, aici nu este vorba de o „unitate negativă“ hegeliană a celor două laturi ale unei opoziții, ci de suprimarea, materialmente condiționată, a unui vechi mod de existență, materialmente condiționat, al indivizilor, odată cu desființarea căruia va dispărea și această opoziție împreună cu unitatea ei.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 246.

Cu cît pătrundem mai adînc în istorie, cu atît mai mult individul — deci și individul care produce — ne apare dependent, aparținînd unui ansamblu mai cuprinzător... [...] O producție realizată de un individ izolat în afara societății — fenomen rar, posibil în cazul unui om civilizat pe care întîmplarea l-a aruncat într-o regiune nelocuită și care posedă deja în sine, virtualmente, forțele societății — este ceva tot atît de absurd ca și ideea că limba s-ar putea dezvolta fără indivizi care să trăiască *împreună* și să vorbească între ei.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere“* (1857); vol. I, p. 16,

[...] în lumea modernă relațiile personale derivă pur și simplu din relațiile de producție și de schimb.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Criza economiei politice“* (1857—1858); vol. I, p. 100.

Ideile nu pot niciodată să ducă dincolo de cadrul vechii rînduieli a lumii; întotdeauna ele pot să ducă numai dincolo de cadrul ideilor vechii rînduieli a lumii. În general, ideile *nu* pot *înfăptui nimic*. Pentru înfăptuirea ideilor este nevoie de oameni care trebuie să întrebuințeze forța practică.

Marx și Engels, *Sfînta familie* (1844); vol. 2, p. 133 [Marx].

Conștiința este [...] din capul locului un produs social și rămîne un produs social atîta timp cît există în genere oameni.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 31.

[...] (istoria reală este baza, temeiul, ființarea, *după care* vine conștiința).

Lenin, *Caiete filozofice; Conspectul cărții lui Hegel „Prelegeri de istorie a filozofiei"* (1915); vol. 29, p. 220.

Materialismul în genere recunoaște existența obiectiv-reală (materia), independentă de conștiința și de senzațiile omenirii, de experiența ei etc. Materialismul istoric consideră că existența socială este independentă de conștiința socială a omenirii. Și într-un caz și în celălalt conștiința nu este decît reflectarea existenței, în cazul cel mai bun o reflectare aproximativ fidelă (adecvată, ideal-exactă). Din această filozofie a marxismului, turnată dintr-o singură bucată de oțel, nu poți detașa nici o teză fundamentală, nici o parte esențială fără a te abate de la adevărul obiectiv, fără a cădea în brațele minciunii burgheze reacționare.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908); vol. 18, p. 342.

Existența socială și conștiința socială nu sînt identice, exact așa cum nu sînt identice existența, în general, și conștiința, în general. Din faptul că oamenii intră în relații unii cu alții, ca ființe conștiente, *nu rezultă* nicidecum că în realitate conștiința socială ar fi identică cu existența socială. Intrînd în relații unii cu alții în orice formațiune socială cît de cît complexă, și mai cu seamă în formațiunea socială capitalistă, oamenii *nu sînt conștienți* de relațiile sociale care se stabilesc între ei, de legile potrivit cărora se dezvoltă aceste relații etc. [...] Conștiința socială *reflectă* existența socială, iată ce spune învățătura lui Marx. Reflectarea poate fi o copie aproximativ fidelă a ceea ce este reflectat, dar de identitate nici vorbă nu poate să fie aici. Conștiința în genere *reflectă* existența, iată teza generală a *întregului* materialism. Este imposibil să nu se vadă legătura ei directă și *indisolubilă* cu teza materialismului istoric: conștiința socială *reflectă* existența socială.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908); vol. 18, p. 339.

În domeniul fenomenelor sociale nu există o metodă mai răspîndită și mai inconsistentă decît aceea de a lua fapte *izolate*, decît jocul de-a exemplele. În general, să adun exemplu nu e mare greutate, dar nici nu prezintă vreo importanță, sau prezintă o importanță pur negativă, căci esențialul îl constituie condițiile concrete istorice în care a avut loc fiecare caz în parte. Faptele luate în *ansamblul* lor, în *conexiunea* lor, sînt nu numai „îndărătnice", dar și absolut concludente. Faptele luate în afara ansamblului, în afara conexiunii, faptele izolate și arbitrare, nu sînt decît o jucărie sau chiar ceva mai rău. [...]

[...] trebuie să încercăm ca din fapte exacte și incontestabile să creăm o temelie pe care să ne putem sprijini, cu care să putem compara oricare dintre raționamentele „generale" sau „exemplificatoare" de care se abuzează astăzi atît de mult în unele țări. Pentru ca aceasta să reprezinte într-adevăr o temelie trebuie să luăm nu fapte izolate, ci *toate* faptele referitoare la problema analizată *fără nici* o excepție, căci altminteri s-ar naște în mod inevitabil bănuiala, și o bănuială cît se poate de legitimă, că faptele au fost alese sau triate arbitrar, că în locul unei conexiuni și interdependențe obiective a fenomenelor istorice în ansamblul lor oferim o cîrpăceală „subiectivă", al cărei scop este de a justifica, poate, o mîrșăvie. Se întîmplă și de astea [...] mai des decît s-ar părea.

Lenin, *Statistică și sociologie* (1917); vol. 30, p. 350—351.

2. VARIAŢII, VARIANTE

Concepţia noastră asupra istoriei [...] e înainte de toate un îndreptar pentru studiu, şi nu o pîrghie pentru construcţii de tip hegelian. Întreaga istorie trebuie studiată din nou, condiţiile de existenţă ale diferitelor formaţiuni sociale trebuie cercetate în amănunt înainte de a se încerca să se deducă din ele concepţiile politice, juridice, estetice, filozofice, religioase etc. care le corespund. În această direcţie s-a făcut puţin pînă acum, pentru că puţini oameni s-au apucat serios de acest lucru. Aici avem nevoie de un ajutor masiv, domeniul este nesfîrşit de vast, iar cine vrea să muncească serios va putea să realizeze multe şi să se evidenţieze. În loc de asta însă, frazele despre materialismul istoric (*totul* poate fi prefăcut în fraze) servesc prea multor germani din generaţia tînără numai pentru a-şi construi la repezeală o sistematizare a cunoştinţelor lor istorice relativ sărăcăcioase — istoria economică se mai află doar în faşă! — şi a-şi închipui apoi că sînt nişte spirite foarte mari.

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 5 august 1890; *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 458.

Aşadar, cel puţin în istoria modernă, avem dovada că toate luptele politice sînt lupte de clasă şi că toate luptele de emancipare a claselor, cu toată forma lor în mod necesar politică — căci orice luptă de clasă este o luptă politică — gravitează, în ultimă instanţă în jurul emancipării *economice*.

Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane* (1886); vol. 21, p. 298.

[...] faptul că în realitate condiţiile materiale de existenţă sînt *primum agens* *, aceasta nu face imposibil ca domeniul ideilor să exercite, la rîndul lor, o influenţă, deşi secundară, asupra acestor condiţii materiale [...]

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 5 august 1890; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 457.

Potrivit concepţiei materialiste a istoriei, factorul hotărîtor în istorie este *în ultimă instanţă* producerea şi reproducerea vieţii reale. Nici Marx, nici eu n-am afirmat vreodată mai mult. Şi dacă cineva denaturează această aserţiune susţinînd că factorul economic este *singurul* hotărîtor, preface teza de mai sus într-o frază goală, abstractă şi absurdă. Situaţia economică este baza, dar diferitele elemente ale suprastructurii: formele politice ale luptei de clasă şi rezultatele ei — constituţiile date de clasa biruitoare după cîştigarea luptei etc. — formele juridice, fără a mai vorbi de oglindirea tuturor acestor lupte reale în minţile participanţilor, teoriile politice, juridice, filozofice, concepţiile religioase şi dezvoltarea lor ulterioară într-un sistem de dogme, toate aceste elemente exercită, de asemenea, o influenţă asupra desfăşurării luptelor istorice şi determină, în multe cazuri, în special *forma* lor. Există aici o interacţiune a tuturor

* Mobilul iniţial (lat.).

acestor factori, în cadrul căreia mişcarea economică, croindu-şi drum prin mulţimea nesfîrşită de întîmplări (adică de lucruri şi de evenimente a căror legătură internă este atît de îndepărtată sau atît de greu de stabilit, încît o putem considera ca inexistentă şi deci ignora), se impune în cele din urmă ca ceva necesar. Altminteri aplicarea teoriei la o perioadă istorică oarecare ar fi mai uşoară decît rezolvarea unei ecuaţii simple de gradul întîi.

Istoria ne-o făurim noi înşine, dar o făurim, în primul rînd, în cadrul unor premise şi condiţii bine determinate. Printre acestea cele economice sînt, în cele din urmă, hotărîtoare. Dar şi cele politice etc., ba chiar şi tradiţia, care mai dăinuie în mintea oamenilor, joacă un rol, deşi nu unul hotărîtor. [...]

În al doilea rînd însă, istoria se înfăptuieşte astfel încît rezultatul final provine întotdeauna din conflictele multor voinţe individuale, dintre care fiecare la rîndul ei devine ceea ce este datorită unei multitudini de condiţii de viaţă speciale ; sînt deci nenumărate forţe care se încrucişează, o grupă infinită de paralelograme de forţe, din care ia naştere o rezultantă, rezultatul istoric, care iarăşi poate fi privit, la rîndul lui, ca produsul unei forţe activînd ca totalitate *în mod inconştient* şi involuntar. Căci ceea ce vrea fiecare în parte e zădărnicit de un altul, iar ceea ce rezultă de aici este ceva ce n-a fost dorit de nimeni. Astfel, istoria de pînă acum s-a desfăşurat în felul unui proces natural, fiind supusă, în esenţă, aceloraşi legi ale mişcării. Dar din faptul că voinţele individuale — din care fiecare în parte nu vrea altceva decît ceea ce îi cer constituţia sa fizică şi împrejurările exterioare, în ultimă instanţă economice (fie ale sale personale, fie cele general-sociale) — nu realizează ceea ce vor, ci se contopesc într-o medie generală, într-o rezultantă comună, din acest fapt nu trebuie totuşi trasă concluzia că ele urmează să fie considerate nule. Dimpotrivă, fiecare în parte contribuie la această rezultantă şi, în această măsură, este cuprinsă în ea. [...]

De faptul că uneori tinerii dau laturii economice mai multă importanţă decît i se cuvine, sîntem vinovaţi în parte noi înşine, Marx şi cu mine. Faţă de advesari a trebuit să accentuăm acest principiu fundamental, pe care ei îl negau, şi n-am avut întotdeauna vreme, loc şi prilej să acordăm suficientă atenţie celorlalţi factori care participă la această interacţiune. Dar de îndată ce ajungeam la expunerea vreunei perioade istorice, deci la aplicarea practică, lucrurile se schimbau, şi aici nu mai era cu putinţă nici o eroare. Din păcate însă prea des se întîmplă să crezi că ai înţeles perfect o teorie nouă şi că poţi jongla cu ea fără greutăţi de îndată ce ţi-ai însuşit — şi nici măcar întotdeauna bine — principiile ei fundamentale. Or, de acest reproş nu-i pot scuti pe unii dintre „marxiştii" mai noi. Şi acestor lucruri se datorează şi unele confuzii surprinzătoare...

Engels, Scrisoarea către Joseph Bloch din 21—22 septembrie 1890 ; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 457—459.

[...] mişcarea economică îşi croieşte, în general, drum, dar ea e supusă, la rîndul ei, acţiunii mişcării politice, care a fost instituită de ea însăşi şi înzestrată cu o independenţă relativă ; mişcarea economică este supusă influenţei mişcării puterii de stat, pe de o parte, şi a opoziţiei create odată cu aceasta, pe de altă parte. [...]

Acţiunea puterii de stat asupra dezvoltării economice poate fi de trei feluri : ea poate acţiona în aceeaşi direcţie, şi atunci dezvoltarea va merge mai repede ; ea poate acţiona împotriva ei, şi în cazul acesta, la orice popor mare din zilele noastre, ea se va duce în cele din urmă de rîpă ; sau poate să închidă dezvoltării economice anumite căi şi să-i dicteze altele. Acest caz se reduce, în definitiv, la unul dintre cele două cazuri precedente. Este

însă limpede că în cazurile al II-lea și al III-lea, puterea politică poate să dăuneze mult dezvoltării economice și să producă o mare risipă de forțe și de materiale.

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 27 octombrie 1890; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 464—465.

În ceea ce privește domeniile ideologice care plutesc în sfere, și mai înalte — religia, filozofia etc. — acestea au un conținut preistoric găsit și preluat de perioada istorică, conținut pe care astăzi l-am numi nerozie. Toate aceste reprezentări false despre natură, despre ființa omului însuși, despre spirite, puteri magice etc., nu au la bază de cele mai multe ori decît un element economic negativ; dezvoltarea economică redusă a perioadei preistorice are drept completare, iar pe alocuri și drept condiție, ba chiar drept cauză, reprezentările false despre natură. Și chiar dacă necesitatea economică a fost și a devenit din ce în ce mai mult principalul resort al cunoașterii progresive a naturii, ar fi totuși o pedanterie să căutăm cauze economice pentru toată această nerozie din vremurile primitive. Istoria științelor este istoria înlăturării treptate a acestei nerozii, respectiv a înlocuirii ei printr-o nerozie nouă, din ce în ce mai puțin absurdă. Iar oamenii care se îndeletnicesc cu aceasta aparțin unor sfere speciale ale diviziunii muncii și lor li se pare că ar lucra într-un domeniu independent. Și în măsura în care ei alcătuiesc o grupă independentă înăuntrul diviziunii sociale a muncii, în aceeași măsură producțiile lor, cu greșeli cu tot, exercită la rîndul lor o influență asupra întregii dezvoltări sociale, chiar și asupra celei economice. Dar, cu toate acestea, ei înșiși se află, de asemenea, sub influența dominantă a dezvoltării economice.

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 27 octombrie 1890; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 466.

[...] filozofia fiecărei epoci, ca domeniu deosebit al diviziunii muncii, are ca premisă un anumit material ideologic, care i-a fost transmis de premergătorii ei și de la care pornește. Iată de ce țări rămase în urmă din punct de vedere economic pot să aibă în filozofie rolul viorii întîi: Franța secolului al XVIII-lea față de Anglia, pe a cărei filozofie s-au sprijinit francezii, iar mai tîrziu Germania față de amîndouă. Dar atît în Franța cît și în Germania, filozofia, ca și înflorirea generală a literaturii din acea epocă, au fost rezultatul unui avînt economic. Supremația pe care o are în cele din urmă dezvoltarea economică și în aceste domenii este pentru mine de netăgăduit, dar aceasta are loc în cadrul condițiilor dictate de însuși domeniul respectiv: în filozofie, de pildă, prin acțiunea unor influențe economice (care în majoritatea cazurilor nu acționează iarăși decît deghizate în veșmînt politic etc.) asupra materialului filozofic existent, transmis de premergători. Economia nu creează aici nimic *a novo* *, dar ea determină felul modificării și dezvoltării materialului ideologic preexistent, însă și aceasta, în majoritatea cazurilor, în mod indirect, dat fiind că reflectările politice, juridice, morale sînt acelea care exercită cea mai mare înrîurire directă asupra filozofiei.

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 27 octombrie 1890; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 467

Ceea ce lipsește tuturor acestor domni este dialectica. Ei nu văd niciodată altceva decît aici cauza, acolo efectul. Că aceasta este o abstracție goală, că în lumea reală astfel de antagonisme polare, metafizice nu există decît în timpul crizelor, că tot acest proces măreț se desfășoară sub forma interacțiunii (fie și a unor forțe foarte inegale, dintre care mișcarea economică este net cea mai puternică, primordială, hotărîtoare), că aici nimic nu e absolut,

* Nou (lat.).

ci totul este relativ — acest lucru ei nu-l văd defel, pentru ei Hegel n-a existat.

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 27 octombrie 1890; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 468.

[...] noi toţi am pus în primul rînd accentul principal pe faptul că ideile politice, juridice şi celelalte reprezentări ideologice, precum şi acţiunile determinate de aceste idei, *derivă* din faptele economice fundamentale, şi *nici nu puteam face altfel*. Dar, procedînd în felul acesta, noi am neglijat latura formală în favoarea conţinutului: modul în care aceste idei etc. se nasc. Lucrul acesta a constituit pentru adversari un prilej binevenit pentru tot felul de neînţelegeri, respectiv denaturări...

Engels, Scrisoarea către Franz Mehring din 14 iulie 1893; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 469.

E vechea poveste: totdeauna se neglijează la început forma în favoarea conţinutului. După cum am mai spus, şi eu am făcut aceasta [...]

Engels, Scrisoarea către Franz Mehring din 14 iulie 1893; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 470.

[...] concepţia stupidă a ideologilor că, întrucît negăm că diferitele sfere ideologice care joacă un rol în istorie ar avea o dezvoltare istorică independentă, negăm, de asemenea, şi orice *înrîurire* a lor *asupra istoriei*. La baza ei stă concepţia vulgară, nedialectică, despre cauză şi efect ca poli opuşi unul altuia într-un chip rigid, ignorarea absolută a acţiunii reciproce. Că un moment istoric, o dată ce a fost adus pe lume de alte cauze, în ultimă instanţă economice, poate reacţiona la rîndu-i asupra

mediului său, ba chiar asupra propriilor sale cauze, asta o uită domnii aceştia adeseori aproape intenţionat.

Engels, Scrisoarea către Franz Mehring din 14 iulie 1893; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 470.

1. Prin relaţii economice, pe care le considerăm bază determinată a istoriei societăţii, înţelegem modul în care oamenii unei societăţi determinate îşi produc mijloacele de trai şi schimbă între ei produsele (în măsura în care există o diviziune a muncii). Aşadar, aici este inclusă *întreaga tehnică* a producţiei şi a transportului. Această tehnică determină, după concepţia noastră, şi modul de schimb, apoi modul de repartiţie a produselor, şi, prin aceasta, după descompunerea societăţii gentilice, şi împărţirea societăţii în clase, deci relaţiile de dominaţie şi supunere, şi prin aceasta statul, politica, dreptul etc. [...]

2. Noi considerăm că în ultimă instanţă condiţiile economice sînt acelea care determină dezvoltarea istorică. [...] Aici însă nu trebuie trecute cu vederea două puncte:

a) Dezvoltarea politică, juridică, filozofică, religioasă, literară, artistică etc., se întemeiază pe dezvoltarea economică. Dar toate acestea acţionează totodată şi una asupra celeilalte, precum şi asupra bazei economice. Situaţia economică nu este *singura cauză activă*, toate celelalte fiind numai efect pasiv, ci are loc o interacţiune pe baza necesităţii economice, care, *în ultimă instanţă*, se impune întotdeauna. [...] Prin urmare, nu este vorba, aşa cum vor să-şi închipuie unii, din comoditate, de o acţiune automată a situaţiei economice, ci oamenii îşi făuresc singuri istoria, însă o făuresc într-un mediu dat, care o condiţionează pe baza relaţiilor reale deja existente, dintre care cele economice, oricît de puternic ar putea fi influenţate de celelalte — politice şi ideologice — sînt totuşi, în ultimă instanţă, hotărîtoare şi constituie firul

roşu care trece prin întreaga dezvoltare, singurul care duce la înţelegerea ei.

b) Oamenii îşi făuresc singuri istoria, dar pînă acum ei nu au făcut acest lucru călăuziţi de o voinţă colectivă, după un plan colectiv, nici chiar în cadrul unei societăţi date, precis delimitate. Străduinţele lor se încrucişează, şi tocmai de aceea în toate societăţile de felul acesta domneşte *necesitatea*, a cărei completare şi formă de manifestare este *întîmplarea*. Necesitatea care îşi croieşte aici drum prin întîmplare este în cele din urmă tot necesitatea economică. Aici ajungem la tratarea problemei aşa-zişilor oameni mari. Faptul că cutare om mare, şi nu altul, apare într-o anumită epocă, într-o anumită ţară dată este, fireşte, o simplă întîmplare. Dar dacă-l înlăturăm pe acest om, se va pune problema înlocuirii lui, şi înlocuitorul va fi găsit *tant bien que mal* *, dar cu timpul va fi găsit. Că tocmai Napoleon, acest corsican, a fost dictatorul militar care a devenit necesar Republicii Franceze istovite de propriul ei război, a fost o întîmplare. Dar că, în lipsa lui Napoleon, un altul ar fi fost în locul lui, acest lucru e dovedit prin faptul că, ori de cîte ori a fost necesar un asemenea om, el a fost găsit : Cezar, August, Cromwell etc. Dacă Marx a descoperit concepţia materialistă a istoriei, apoi Thierry, Mignet, Guizot şi toţi istoricii englezi pînă la 1850 dovedesc că se tindea spre acest lucru, iar descoperirea aceleiaşi concepţii de către Morgan ne arată că vremea era coaptă pentru ea, că ea *trebuia* tocmai să fie descoperită.

La fel stau lucrurile şi cu toate celelalte fapte întîmplătoare, sau în aparenţă întîmplătoare, din istorie. Cu cît domeniul pe care-l cercetăm se îndepărtează mai mult de cel economic şi se apropie de cel pur ideologic, abstract, cu atît mai multe elemente întîmplătoare vom găsi în dezvoltarea lui, cu atît mai multe zigzaguri va

* Bun sau rău (fr.).

prezenta curba lui. Dar dacă veţi desena axa medie a curbei, veţi constata că cu cît perioada considerată este mai îndelungată şi cu cît domeniul studiat este mai vast, cu atît mai mult merge această axă paralel cu axa dezvoltării economice.

Engels, Scrisoarea către Heinz Starkenburg din 25 ianuarie 1894; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 475—477.

Cu reflectările economice, politice şi de alt fel se petrece acelaşi lucru ca şi cu cele din ochiul omului : ele trec printr-o lentilă convergentă, şi de aceea imaginea pe care o dau e răsturnată cu capul în jos. Numai că lipseşte aparatul nervos care să pună imaginea din nou în picioare pentru a fi percepută.

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 27 octombrie 1890; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 462.

Ideologul nostru poate să se sucească şi să se învîrtească cît vrea ; realitatea istorică pe care a dat-o afară pe uşă se întoarce pe fereastră, şi, în timp ce el îşi închipuie că elaborează o teorie etică şi juridică valabilă pentru toate lumile şi pentru toate timpurile, el construieşte, de fapt, o imagine deformată — pentru că e desprinsă de fundamentul său real — şi răsturnată ca într-o oglindă concavă a curentelor conservatoare sau revoluţionare din epoca sa.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 95.

El nu-şi dă seama, în primul rînd, că fără „emoţii umane" n-a existat, nu există şi nu poate exista vreodată o *căutare* a adevărului de către om. În al doilea rînd, dînsul uită că vrea să ne prezinte o privire asupra „isto-

riei ideilor" şi că istoria ideilor este istoria succesiunii ideilor şi, *prin urmare, a luptei* dintre ele.

Lenin, *Recenzie la lucrarea lui N. A. Rubakin „Printre cărţi"* (1914); vol. 25, p. 119.

„Esenţa mersului istoric al lucrurilor — continuă d-l Mihailovski [68] — care este în genere insesizabilă, n-a fost sesizată nici de doctrina materialismului economic, deşi aceasta se sprijină, pe cît se vede, pe două temelii: descoperirea rolului atotdeterminant al formelor de producţie şi de schimb şi caracterul peremptoriu al procesului dialectic".

Aşadar, materialiştii se sprijină pe „caracterul peremptoriu" al procesului dialectic! adică îşi fondează teoriile sociologice pe triadele [69] lui Hegel. Avem aici de-a face cu acuzaţia şablon adusă marxismului că se bazează pe dialectica hegeliană, acuzaţie de care au uzat pînă la refuz criticii burghezi ai lui Marx. [...] Răspunzînd lui Dühring, care atacase dialectica lui Marx, Engels spune că Marx nici nu s-a gîndit vreodată „să dovedească" ceva cu triadele hegeliene, că Marx n-a făcut decît să studieze şi să analizeze procesul real, că el nu admite alt criteriu al valabilităţii teoriei decît conformitatea ei cu realitatea. Dacă, spune el, se întîmplă uneori ca dezvoltarea vreunui fenomen social să se încadreze în schema hegeliană: teză — negaţie — negarea negaţiei, nu e deloc de mirare acest lucru, pentru că, în general, acest caz nu e rar în natură. [...] Este evident pentru oricine că centrul de greutate al argumentării lui Engels constă în ideea că sarcina materialiştilor este de a înfăţişa exact şi precis adevăratul proces istoric, că insistarea asupra dialecticii, alegerea unor exemple dovedind justeţea triadei nu sînt decît rămăşiţe ale hegelianismului din care s-a dezvoltat socialismul ştiinţific, rămăşiţe ale modului de exprimare a hegelianismului. [...] Pentru a vedea în raţionamentele lui Engels altceva decît originea teoriei, ar fi trebuit, evident, să se facă dovada că măcar o singură *problemă* istorică n-a fost rezolvată de materialişti pe baza faptelor respective, ci cu ajutorul triadelor. A încercat oare d-l Mihailovski să dovedească acest lucru?

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894); vol. 1, p. 160—161.

Citind literatura marxistă, d-l Mihailovski s-a lovit mereu de „metoda dialectică" în domeniul ştiinţei sociale şi de „gîndirea dialectică" tot în domeniul problemelor sociale [...] etc. În naivitatea sa [...], el şi-a închipuit că această metodă constă în rezolvarea tuturor problemelor sociologice în conformitate cu legile triadei hegeliene. Dacă ar fi examinat ceva mai atent chestiunea, el n-ar fi putut să nu se convingă de absurditatea acestei păreri. Metoda dialectică, în opoziţie cu cea metafizică, nu înseamnă la Marx şi Engels altceva decît metoda ştiinţifică în sociologie, metodă care concepe societatea ca un organism viu, aflat în permanentă dezvoltare (şi nu ca o înlănţuire mecanică, permiţînd în consecinţă tot felul de combinaţii arbitrare de diferite elemente sociale), pentru studierea căruia este necesară o analiză obiectivă a relaţiilor de producţie ce constituie formaţiunea socială respectivă, precum şi cercetarea legilor funcţionării şi dezvoltării acesteia. [...] ...oricine va citi definiţia şi expunerea metodei dialectice fie la Engels (în polemica lui împotriva lui Dühring [...]), fie la Marx (diferite note din *Capitalul şi Postfaţa* la ediţia a doua, precum şi *Mizeria filozofiei)* va vedea că nici vorbă nu poate fi de triadele lui Hegel şi că totul se reduce la a privi evoluţia socială ca un proces istoric-natural de dezvoltare a formaţiunilor social-economice. [...]

[...] ce să credem despre un om care, propunîndu-şi să critice una dintre „temeliile" materialismului ştiinţific, adică dialectica, se apucă să vorbească despre orice vreţi [...], dar nu vorbeşte despre ceea ce este această

dialectică, de chestiunea dacă evoluţia societăţii este într-adevăr un proces istoric-natural, dacă este justă concepţia materialistă asupra formaţiunilor social-economice ca organisme sociale deosebite, dacă sînt juste metodele analizei obiective a acestor formaţiuni, dacă într-adevăr ideile sociale determină dezvoltarea socială sau, dimpotrivă, ele sînt determinate de acestea din urmă etc. ?

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 161—164.

După ce face o asemenea „critică" a dialecticii, d-l Mihailovski atribuie lui Marx această metodă de demonstrare „cu ajutorul" triadei hegeliene şi, bineînţeles, o combate în mod victorios. [...] Raţionamentul lui Marx cu privire la inevitabilitatea exproprierii expropriatorilor în virtutea legilor de dezvoltare a capitalismului are „un caracter exclusiv dialectic". „Idealul" lui Marx privitor la proprietatea comună asupra pămîntului şi a capitalului, „ca ceva inevitabil şi neîndoielnic, are ca suport exclusiv capătul triadei hegeliene".

Acest argument este *luat pe de-a-ntregul* de la Dühring [...].

Engels i-a dat lui Dühring un răspuns admirabil, şi, întrucît el citează totodată critica făcută de Dühring, ne vom mărgini la acest răspuns al lui Engels [70]. Cititorul va vedea că acest răspuns este în totul valabil şi în ceea ce priveşte pe d-l Mihailovski. [...]

Şi acum întreb pe cititor : Unde sînt întortochelile şi arabescurile dialectice, unde e confuzia de noţiuni care reduce toate deosebirile la zero; unde sînt minunile dialectice pentru credincioşi, unde sînt frazeologia dialectică misterioasă şi întortochelile conform teoriei hegeliene a logosului, fără de care Marx nu este în stare, după cum susţine d-l Dühring, să-şi ducă la capăt expunerea ? Marx demonstrează pur şi simplu istoriceşte şi rezumă aici pe scurt că, aşa cum altădată mica producţie a creat în mod

necesar, prin propria sa dezvoltare, condiţiile desfiinţării sale, adică ale exproprierii micilor proprietari, tot aşa şi modul de producţie capitalist a creat acum condiţiile materiale care trebuie să-l ducă la pieire. Acesta este un proces istoric, şi dacă e, în acelaşi timp, şi unul dialectic, vina nu este a lui Marx, oricît de neplăcut ar fi acest lucru pentru d-l Dühring. [...]

[...] denumind acest proces negare a negaţiei, Marx nici nu se gîndeşte să demonstreze prin asta necesitatea lui istorică. Dimpotrivă : după ce a demonstrat istoriceşte că în parte procesul a avut deja loc şi în parte abia urmează să aibă loc, îl mai caracterizează în plus ca pe un proces care se produce după o anumită lege dialectică. Asta-i tot,

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 165—170.

[...] după ce mai întîi a debitat o mulţime de inepţii pe tema desfăşurării istoriei în conformitate cu termenii triadei, criticul [Mihailovski] îi pune lui Marx cu un aer serios următoarea întrebare : „Şi pe urmă ?", adică cum se va desfăşura istoria după ce va fi atins stadiul final al procesului pe care l-a înfăţişat el ? Chiar de la începutul activităţii sale publicistice şi revoluţionare, Marx a precizat în modul cel mai concret ce pretinde el de la o teorie sociologică : ea trebuie să înfăţişeze exact procesele reale, atît şi nimic mai mult (vezi, de pildă, cele spuse în *Manifestul Comunist* cu privire la criteriul teoriei comuniştilor). În *Capitalul*, el a respectat cu cea mai mare stricteţe această cerinţă : fixîndu-şi drept sarcină analiza ştiinţifică a formaţiunii sociale capitaliste, el a pus punct după ce a dovedit că dezvoltarea acestei organizaţii — dezvoltare care se desfăşoară realmente în faţa ochilor noştri — are o anumită tendinţă, că această organizaţie

trebuie să piară în mod inevitabil și să se transforme într-o altă organizație, superioară.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 174—175.

Apoi, acuzațiile lui Bernstein sînt îndreptate împotriva dialecticii, care, pretinde el, duce la construcții arbitrare etc. etc. Bernstein repetă aceste fraze (de care s-au săturat pînă-n gît și cititorii ruși), fără a încerca măcar să arate în ce constă caracterul greșit al dialecticii și cine a comis greșeli metodologice (și care anume greșeli) — Hegel sau Marx și Engels. Singura sa încercare de a-și motiva și sprijini părerea este afirmația că unul din alineatele finale ale *Capitalului* (cu privire la tendința istorică a acumulării capitaliste) ar avea un caracter „tendențios". Acuzația este arhirăsuflată : au formulat-o și Eugen Dühring, și Julius Wolf [71], și mulți alții în Germania, au formulat-o (adăugăm noi) și d-l I. Jukovski [72] în deceniul al VIII-lea, și d-l N. Mihailovski în deceniul în curs, același domn Mihailovski care pentru aceeași acuzație l-a învinuit cîndva de acrobație pe d-l I. Jukovski. Dar ce *argumente* aduce Bernstein în sprijinul acestei inepții răsuflate ? Niciunul, în afară de următorul : începîndu-și „studiul", Marx avea deja concluziile gata pregătite, întrucît *Capitalul* ajunge în 1867 la aceeași concluzie pe care Marx o formulase încă în deceniul al V-lea. Acest „argument" echivalează cu o denaturare, răspunde Kautsky, căci Marx și-a bazat concluziile nu pe un studiu, ci pe două, lucru pe care el l-a arătat cu precizie în prefața la *Zur Kritik* * [...]. Primul studiu a fost făcut de Marx în deceniul al V-lea, după ce a plecat din redacția *Gazetei renane*. [...] El a început să studieze teoriile sociale franceze și economia politică engleză. El s-a apropiat de Engels, care pe vremea aceea studia în amănunțime starea de fapt a economiei naționale în Anglia. Din această conlucrare, din această *primă* cercetare au rezultat cunoscutele concluzii pe care cei doi autori le-au expus la sfîrșitul deceniului al V-lea în termeni cît se poate de clari [73]. În 1850 Marx s-a stabilit la Londra, și condițiile de trai de la Londra, favorabile studiilor științifice, l-au determinat „să reia *de la capăt* studierea acestui obiect și să prelucreze în mod critic noul material" [...] [74]. Roadele acestui *al doilea* studiu, care a durat un lung șir de ani, au fost lucrările : *Zur Kritik* (1859) și *Das Kapital* (1867). Concluzia la care a ajuns *Capitalul* coincide cu concluzia anterioară, din deceniul al V-lea, pentru că studiul al doilea a confirmat rezultatele celui dintîi. „Concepțiile mele, indiferent de felul cum vor fi judecate, constituie rezultatul unor studii îndelungate și conștiincioase", scria Marx în 1859 [...] [75]. Nu-i așa, întreabă Kautsky, că aceasta nu prea seamănă cu concluzii gata pregătite cu mult înainte de începerea studiului ?

* *Zur Kritik der politischen Oekonomie, Contribuții la critica economiei politice.*

Lenin, *Recenzie la cartea lui K. Kautsky „Bernstein un das sozialdemokratische Programm"* (1899) ; vol. 4, p. 195—197.

Obiectivistul vorbește despre necesitatea procesului istoric dat ; materialistul constată cu precizie formațiunea social-economică dată și relațiile antagoniste generate de ea. Obiectivistul, demonstrînd necesitatea unei anumite serii de fapte, riscă întotdeauna să se abată spre poziția de apologet al acestor fapte ; materialistul dezvăluie contradicțiile de clasă și, implicit, își precizează punctul său de vedere. Obiectivistul vorbește despre „tendințe istorice nestăvilite" ; materialistul vorbește despre clasa care „dirijează" ordinea economică dată, creînd anumite forme de împotrivire din partea altor clase. În felul acesta, pe de o parte, materialistul este mai consecvent decît obiectivistul, iar obiectivitatea lui este mai consecventă, mai

profundă. El nu se mărgineşte să arate necesitatea unui proces, ci lămureşte care anume formaţiune social-economică dă conţinut acestui proces, *care clasă anume* determină această necesitate. În cazul de faţă, bunăoară, materialistul nu s-ar fi mulţumit să constate existenţa unor „tendinţe istorice nestăvilite", ci ar fi arătat existenţa unor anumite clase, care determină conţinutul rînduielilor date şi exclud posibilitatea unei soluţii în afara luptei producătorilor înşişi. Pe de altă parte, materialismul implică, să zicem aşa, spiritul partinic, care ne obligă ca în aprecierea unui eveniment să ne situăm în mod deschis şi făţiş în conformitate cu punctul de vedere al unui anumit grup social.

Lenin, *Conţinutul economic al narodnicismului* (1894—1895); vol. 1, p. 402—403.

Metoda lui Marx constă, în primul rînd, în a ţine seama de conţinutul *obiectiv* al procesului istoric într-un anumit moment, în condiţii concrete, în a înţelege, în primul rînd, mişcarea *cărei* clase este resortul principal al unui eventual progres în aceste condiţii concrete.

Lenin, *Sub pavilion străin* (1915); vol. 26, p. 139.

Felul în care îşi expun neoiskriştii[76] ideile lor ne aminteşte de părerea lui Marx (în celebrele sale „teze" asupra lui Feuerbach) despre materialismul vechi, străin de ideea dialecticii. Filozofii, spunea Marx, n-au făcut decît *să interpreteze* lumea în moduri diferite; este vorba însă de *a o schimba*. La fel şi neoiskriştii pot să descrie şi să lămurească destul de bine procesul luptei care se desfăşoară sub ochii lor, dar ei sînt cu totul incapabili să dea o lozincă justă în această luptă. Mărşăluind cu mult zel, dar conducînd prost, ei subestimează însemnătatea concepţiei materialiste a istoriei prin faptul că ignorează

rolul activ, conducător şi îndrumător pe care pot şi trebuie să-l joace în istorie partidele care au înţeles condiţiile materiale ale revoluţiei şi care s-au situat în fruntea claselor înaintate.

Lenin, *Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică* (1905); vol. 11, p. 29—30.

Trăsătura cea mai caracteristică a filozofilor burghezi constă în aceea că ei consideră categoriile regimului burghez drept veşnice şi fireşti [...]. Şi tocmai de aceea, în loc să cerceteze şi să analizeze un anumit sistem de relaţii de producţie, ei debitează o serie de banalităţi aplicabile tuturor orînduirilor şi drese cu sosul sentimental al moralei mic-burgheze.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894); vol. 1, p. 216.

[...] ideea de egalitate, atît în forma ei burgheză, cît şi în forma ei proletară, este ea însăşi un produs istoric, pentru apariţia căreia au fost necesare anumite condiţii istorice care presupun, la rîndul lor, o lungă istorie premergătoare. Ea este deci orice, numai un adevăr etern nu.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 105.

[...] *ideea de egalitate însăşi* este *un produs istoric*, iar pentru elaborarea ei a fost necesară întreaga istorie de pînă acum; ea nu a existat deci ca adevăr din totdeauna.

Engels, Lucrări preliminare pentru *„Anti-Dühring"* (1876); vol. 20, p. 620.

[...] cauzele ultime ale oricăror prefaceri sociale şi revoluţii politice nu trebuie căutate în mintea oamenilor,

în înțelegerea tot mai mare a adevărului etern și a dreptății, ci în schimbările care au loc în modul de producție și de schimb [...]

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 263.

Acest „spirit lăuntric" — comp. Plehanov [77] — este o referire idealistă, *mistică*, dar foarte profundă, la cauzele istorice ale evenimentelor. Hegel subsumează **pe de-a-ntregul** cauzalității istoria și dovedește o înțelegere de o mie de ori mai profundă și mai largă a cauzalității decît foarte mulți dintre „savanții" de astăzi.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914) ; vol. 29, p. 135.

La Hegel, răul este forma în care se manifestă forța motrice a dezvoltării istorice. Aici este cuprins un dublu sens, și anume că, pe de o parte, fiecare nou progres apare în mod necesar ca un sacrilegiu împotriva a ceva sacru, ca o rebeliune împotriva stărilor vechi, pe cale de dispariție, dar consacrate de obișnuință, iar pe de altă parte, că, de la instaurarea antagonismelor de clasă, tocmai pasiunile rele ale oamenilor, cupiditatea și setea de putere, au devenit pîrghiile dezvoltării istorice, după cum atestă întreaga istorie a feudalismului și a burgheziei.

Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (1886) ; vol. 21, p. 286—287.

Ideea de bine și cea de rău au variat într-atît de la popor la popor, de la o epocă la alta, încît adesea au fost de-a dreptul contradictorii. [...]

Ce morală ni se propovăduiește astăzi ? Avem în primul rînd morala creștină-feudală, moștenită din vremurile evlavioase de altădată, care, la rîndul ei, se împarte, în esență, într-o religie catolică și alta protestantă ; nici

în cadrul acestora nu lipsesc subîmpărțirile, care merg de la morala catolică-iezuită și de la cea ortodox-protestantă pînă la morala mai îngăduitoare de nuanță iluministă. Alături de acestea figurează morala modernă burgheză și, paralel, morala proletară a viitorului, astfel încît chiar și numai trecutul, prezentul și viitorul ne oferă în țările cele mai avansate ale Europei trei grupe mari de teorii morale care există paralel și simultan. Care este cea adevărată ? Nici una în sensul de definitiv absolut ; dar, fără îndoială, că cele mai multe elemente de durabilitate le are morala care reprezintă în prezent răsturnarea prezentului, adică viitorul, așadar morala proletară.

Dacă însă, așa cum vedem, cele trei clase ale societății moderne, aristocrația feudală, burghezia și proletariatul, au fiecare propria lor morală, putem să tragem concluzia că, în mod conștient sau inconștient, în ultimă instanță oamenii își formează concepțiile lor morale pornind de la relațiile practice pe care se bazează poziția lor de clasă, adică ele izvorăsc din relațiile economice în cadrul cărora ei produc și fac schimb.

Dar cele trei teorii morale de mai sus au, totuși, ceva comun. Oare nu constituie măcar acest element comun o parte din morala stabilită odată pentru totdeauna ? — Aceste teorii morale reprezintă trei faze diferite ale aceleiași dezvoltări istorice, au, prin urmare, un fundal istoric comun și deci în mod necesar multe elemente comune. Mai mult. Pentru trepte de dezvoltare economică identice sau aproximativ identice, teoriile morale trebuie în mod necesar mai mult sau mai puțin să concorde. Din momentul în care s-a dezvoltat proprietatea privată asupra bunurilor mobile, preceptul moral comun al tuturor societăților în care era recunoscută această proprietate privată trebuia să fie : să nu furi [78]. Devine oare acest precept, în consecință, un precept moral etern ? Nicidecum. Într-o societate în care sînt înlăturate motivele de furt, în care, prin urmare, cu timpul nu vor mai fura

decît cel mult demenţii, cine nu ar rîde de moralistul care ar proclama în mod solemn adevărul etern: să nu furi!

Respingem deci orice încercare de a ni se impune o dogmatică morală drept legi morale eterne, definitive şi imuabile de acum încolo sub pretextul că şi lumea morală şi-ar avea principiile ei permanente, care stau deasupra istoriei şi deosebirilor dintre popoare. Noi susţinem, dimpotrivă, că orice teorie morală de pînă acum este, în ultimă instanţă, produsul situaţiei economice a societăţii din epoca respectivă. Şi după cum societatea s-a dezvoltat pînă astăzi în antagonisme de clasă, aşa şi morala a fost întotdeauna o morală de clasă; fie că justifica dominaţia şi interesele clasei dominante, fie că exprima, de îndată ce clasa oprimată devenea destul de puternică, revolta împotriva acestei dominaţii şi interesele de viitor ale celor oprimaţi. Că, totodată, în linii mari s-a realizat un progres în morală ca şi în celelalte ramuri ale cunoaşterii omeneşti nu încape îndoială. Dar morala de clasă nu am depăşit-o încă. O morală cu adevărat umană, care să stea deasupra antagonismelor de clasă şi deasupra reminiscenţelor acestor antagonisme, va fi posibilă abia pe o treaptă a dezvoltării sociale care nu numai că va fi lichidat antagonismul de clasă, dar îl va fi dat uitării şi în practica vieţii.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 91—93.

[...] ceea ce apare ca progres al conştiinţei morale *(Gewissen)* este totodată un progres al ştiinţei *(Wissen)*.

Marx, *Deosebirea dintre filozofia naturii la Democrit şi filozofia naturii la Epicur* (1839—1841); *Scrieri din tinereţe*, p. 79.

Orice dezvoltare poate fi înfăţişată, indiferent de conţinutul ei, ca un şir de diferite trepte de dezvoltare, care se înlănţuie în aşa fel încît una constituie *negarea* celeilalte. Dacă, de exemplu, un popor evoluează de la

monarhia absolută la monarhia constituţională, el *neagă* fosta sa existenţă politică. În nici un domeniu nu se poate realiza o evoluţie care să nu-şi nege formele anterioare de existenţă. Tradus în limbajul moralei, *a nega* înseamnă *a renega*.

A renega! Cu acest cuvînt filistinul critic poate înfiera orice dezvoltare fără s-o înţeleagă; el îi poate opune în mod solemn propria sa nedezvoltare fără perspectivă de dezvoltare ca pe o imaculare morală. Astfel, fantezia religioasă a popoarelor a înfierat *istoria* în general, deplasînd epoca nevinovăţiei, epoca de aur, în *preistorie*, în epoca în care, neexistînd încă nici o dezvoltare istorică, nu a existat nici negare, nici renegare.

Marx, *Critica moralizatoare şi morala critică* (1847); vol. 4, p. 338—339.

Teoria feuerbachiană a moralei [...] este croită pentru toate timpurile, pentru toate popoarele şi pentru toate împrejurările, şi tocmai de aceea nu este aplicabilă niciodată şi nicăieri [...]

Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane* (1886); vol. 21, p. 289.

Hegel a fost primul care a prezentat just raportul dintre libertate şi necesitate. Pentru el libertatea este înţelegerea necesităţii. „Necesitatea este oarbă numai *în măsura în care nu este* înţeleasă"[79]. Libertatea nu constă în visata independenţă faţă de legile naturii, ci în cunoaşterea acestor legi şi în posibilitatea dată prin aceasta de a le pune în mod sistematic în acţiune pentru atingerea anumitor scopuri. Aceasta este valabil atît în ceea ce priveşte legile naturii exterioare, cît şi în ceea ce priveşte legile care guvernează existenţa fizică şi psihică a omului însuşi — două clase de legi pe care le putem separa cel mult în reprezentare, în nici un caz însă în realitate. Libertatea voinţei nu înseamnă, aşadar, altceva decît ca-

pacitatea de a hotărî în cunoștință de cauză. Cu cît judecata unui om cu privire la o anumită problemă este deci *mai liberă*, cu atît mai multă *necesitate* va fi determinat conținutul acestei judecăți ; pe cînd nesiguranța izvorîtă din neștiință, care alege în mod aparent liber între numeroasele hotărîri posibile, diferite și contradictorii, dovedește prin aceasta lipsa ei de libertate și dominarea ei de către obiect, pe care tocmai ar fi trebuit să-l domine. Libertatea constă deci în a ne domina pe noi înșine și în a domina natura exterioară, dominare întemeiată pe cunoașterea necesităților naturii *(Naturnotwendigkeiten)*; ea este, prin urmare, în mod necesar un produs al dezvoltării istorice. Primii oameni care s-au desprins de lumea animală erau în tot ceea ce este esențial tot atît de puțin liberi ca și animalele ; dar fiecare progres al culturii era un pas spre libertate.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 112.

Imperiul libertății începe, de fapt, abia acolo unde încetează munca impusă de nevoie și de oportunitatea exterioară ; prin firea lucrurilor, acest imperiu se situează deci în afara sferei producției materiale propriu-zise. Așa cum omul primitiv trebuie să lupte cu natura pentru satisfacerea nevoilor lui, pentru conservarea și reproducerea vieții lui, tot așa trebuie să lupte și omul civilizat, în toate formele sociale, în toate modurile de producție posibile. Pe măsură ce omul evoluează, acest imperiu al necesității naturale se lărgește, deoarece cresc trebuințele lui ; în același timp însă se dezvoltă și forțele de producție care satisfac aceste trebuințe. În acest domeniu libertatea constă numai în aceea că omul colectiv, producătorii asociați reglementează în mod rațional schimbul de substanțe cu natura, îl controlează, nu mai sînt dominați de el ca de o forță oarbă, îl realizează cheltuind *minimum* de energie în condițiile cele mai demne și mai

adecvate naturii umane. Dar această activitate continuă să fie un imperiu al necesității. Dincolo de limitele lui începe dezvoltarea forțelor omenești, considerată ca scop în sine, începe adevăratul imperiu al libertății, care însă nu se poate dezvolta decît pe acest imperiu al necesității, ca bază a lui. Condiția esențială este reducerea zilei de muncă.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/2, p. 358.

[...] de fiecare dată oamenii își cucereau libertatea în măsura în care le-o dicta și le-o îngăduia nu idealul lor despre om, ci ansamblul forțelor productive existente.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 451.

Schimbările dictate de o necesitate socială își croiesc, mai devreme sau mai tîrziu, drum ; atunci cînd devin o necesitate imperioasă a societății, ele trebuie înfăptuite, iar legislația va fi întotdeauna adaptată acestor schimbări.

Marx, *Cu privire la naționalizarea pămîntului* (1872) ; vol. 18, p. 59.

Ai dovedit [80] că adoptarea testamentului roman s-a bazat *originaliter* * (și, în măsura în care avem în vedere concepția științifică a juriștilor, se mai bazează și astăzi) pe o interpretare greșită. De aici nu rezultă însă nicidecum că testamentul în forma lui *modernă* — indiferent prin ce denaturare a dreptului roman juriștii de astăzi și-l aranjează cum le convine — ar fi testamentul roman *greșit interpretat*. Altfel, s-ar putea spune că orice realizare a unei epoci mai vechi care a fost preluată de o epocă ulterioară este *vechiul greșit interpretat !* Faptul că, de exemplu, cele trei unități, așa cum au fost elaborate teoretic de dramaturgii francezi din epoca lui Ludovic

* La origine (engl.).

al XIV-lea, se bazează pe o înțelegere greșită a dramei grecești (și a lui Aristotel, ca exponent al acesteia) este cert. Pe de altă parte, tot atît de cert este că ei i-au înțeles pe greci corespunzător propriilor lor necesități artistice și că s-au ținut de aceea încă multă vreme de această așa-numită dramă „clasică“, chiar după ce Dacier [81] și alții le-au oferit interpretarea justă a lui Aristotel. Se știe că toate constituțiile moderne se întemeiază, în mare parte, pe constituția engleză *greșit înțeleasă* și că ele adoptă, ca esențial, tocmai elementul care constituie un indiciu de destrămare a constituției engleze — și care în Anglia nu mai există acum decît *formal*, decît *per abusum* * — de exemplu un așa-numit *guvern* responsabil. Forma greșit înțeleasă este tocmai cea generală, cea care pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății poate fi utilizată pentru *use* ** *general*.

Marx, Scrisoarea către Ferdinand Lassalle din 22 iulie 1861; vol. 30, p. 539—540.

Nu pieirea religiilor antice a făcut să se prăbușească statele antice, ci, dimpotrivă, pieirea statelor antice a făcut să se prăbușească vechile religii.

Marx, *Articolul de fond din nr. 179 al lui „Kölnische Zeitung“* (1842); vol. 1, p. 101.

Dacă primii creștini, care propovăduiau și ei indiferentismul politic, au avut nevoie de ocrotirea împăratului pentru a se transforma din prigoniți în prigonitori, apostolii contemporani ai indiferentismului politic nici nu se gîndesc măcar că principiile lor eterne îi obligă să renunțe la plăcerile lumești și la privilegiile trecătoare ale societății burgheze. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că ei îndură cu un stoicism cu adevărat creștinesc cele 14 sau 16 ore de muncă care apasă asupra muncitorilor de fabrică!

Marx, *Indiferentismul politic* (1873); vol. 18, p. 308.

O religie care a cucerit Imperiul Roman și care a stăpînit timp de 1800 de ani cea mai mare parte a omenirii civilizate nu poate fi desființată declarînd pur și simplu că este o absurditate ticluită de șarlatani. Pentru a o desființa este necesar mai întîi să se explice originea și dezvoltarea ei, pornind de la condițiile istorice în care a apărut și în care a ajuns să domine.

Engels, *Bruno Bauer și creștinismul primitiv* (1882); vol. 19, p. 317.

Istoria creștinismului primitiv prezintă puncte comune, demne de relevat, cu mișcarea muncitorească modernă. Ca și aceasta din urmă, creștinismul a fost inițial o mișcare a celor asupriți, care s-a manifestat la început ca o religie a sclavilor și liberților, a săracilor și a celor lipsiți de drepturi, a popoarelor pe care Roma le-a subjugat sau le-a împrăștiat. Și unul și altul, atît creștinismul, cît și socialismul muncitoresc propovăduiesc izbăvirea în viitor de robie și de mizerie; creștinismul caută această izbăvire în viața de apoi, după moarte, în ceruri, pe cînd socialismul în lumea aceasta, în transformarea societății. Și unul și altul sînt persecutate și prigonite, adepții lor sînt proscriși și supuși rigorilor legilor excepționale, unii ca dușmani ai neamului omenesc, ceilalți ca dușmani ai statului, ai religiei, ai familiei și ai ordinii sociale. Dar în pofida tuturor persecuțiilor, ba adesea chiar tocmai datorită lor, ambele mișcări își croiesc drum victorios și năvalnic. La trei sute de ani după apariția sa, creștinismul a fost recunoscut ca religie de stat a Imperiului

* Prin abuz (lat.)
** Uzul (engl.)

Roman universal şi în mai puţin de 60 de ani socialismul şi-a cîştigat o poziţie care-i asigură pe deplin victoria.

Engels, *Cu privire la istoria creştinismului primitiv* (1894) ; vol. 22, p. 443.

Într-adevăr, lupta împotriva unei lumi la început atotputernice şi, în acelaşi timp, lupta dintre cei care vor să reînnoiască lumea sînt proprii atît primilor creştini, cît şi socialiştilor. Aceste două mari mişcări nu au fost create de conducători şi de profeţi, deşi ambele au avut destui profeţi ; ele sînt mişcări de masă. Iar mişcările de masă sînt la început în mod necesar confuze ; confuze pentru că orice gîndire a maselor este la început contradictorie, neclară şi incoerentă, confuze şi din pricina rolului pe care îl mai joacă la început aici profeţii. Această confuzie se manifestă în formarea unui mare număr de secte, care luptă între ele cel puţin cu aceeaşi înverşunare cu care luptă împotriva duşmanului comun din afară. Aşa s-a întîmplat în timpul creştinismului primitiv, aşa s-a întîmplat în prima perioadă a mişcării socialiste, oricît i-a mîhnit acest fapt pe filistinii bine intenţionaţi care propovăduiau unitatea acolo unde nu era cu putinţă nici o unitate.

Engels, *Cu privire la istoria creştinismului primitiv* (1894) ; vol. 22. p. 454.

[...] caracterul specific teologic-teoretic al revoluţiei germane din secolul al XVI-lea. Preocupare cu precădere pentru lucruri care nu ţin de lumea aceasta. Îndepărtare de realitatea mizeră — baza superiorităţii teoretice de mai tîrziu a germanilor de la Leibniz la Hegel.

Engels, *Însemnări despre Germania* (1873—1874) ; vol. 18, p. 590.

Un adevărat impas : ajutorul putea să vină numai din afară ; l-a dat revoluţia franceză. Indicii de vitalitate numai în două domenii : în arta militară, în literatură şi filozofie şi într-o riguroasă cercetare ştiinţifică obiectivă. În timp ce în Franţa predomină, încă din secolul al XVIII-lea, scriitori politici — însă scriitori politici de prim rang — în Germania totul se reduce la evadarea din realitate în sfere ideale. „Omul" şi dezvoltarea limbii ; în 1700 — încă barbarie ; 1750 — Lessing şi Kant, apoi curînd — Goethe, Schiller, Wieland, Herder, Händel, Gluck, Mozart.

Engels, *Însemnări despre Germania* (1873—1874) ; vol. 18, p. 593.

În 1806 — greşeala lui Napoleon este că nu a distrus definitiv Prusia. Situaţia economică a Germaniei în timpul blocadei continentale. Această perioadă a celei mai umilitoare dependenţe pe plan extern coincide cu o perioadă strălucită în literatură şi filozofie, iar în muzică se atinge punctul culminant prin Beethoven.

Engels, *Însemnări despre Germania* (1873—1874) ; vol. 18, p. 594.

Reprimarea totală a protestantismului în Franţa nu a constituit pentru ea un rău — *teste* * Bayle, Voltaire şi Diderot. Reprimarea lui în Germania ar fi fost o nenorocire nu pentru Germania, ci *pentru întreaga lume*. Ea ar fi impus Germaniei *forma* catolică de dezvoltare, proprie ţărilor romanice ; întrucît forma engleză avea un caracter semicatolic şi medieval [...], atunci toate formele de învăţămînt protestant german [...] ar fi dispărut cu desăvîrşire, iar dezvoltarea spirituală a Europei s-ar fi făcut infinit mai uniform ; Franţa şi Anglia au înlăturat prejudecăţile *în esenţă*, Germania s-a descotorosit de *forma* lor de *şablon*, şi aceasta este, în parte, cauza lipsei de formă a tot ce e german, şi, cu toate că pînă astăzi aceasta generează mari neajunsuri, ca împărţirea în state

* Dovadă (fr.).

mici, pentru capacitatea de dezvoltare a națiunii reprezintă un avantaj enorm, care își va da roadele abia mai tîrziu, cînd va fi înlăturat și acest studiu unilateral prin natura sa.

În același timp: *protestantismul german este unica formă modernă a creștinismului care merită să fie criticată.* Catolicismul a fost încă în secolul al XVIII-lea *mai prejos de orice critică,* simplu obiect de *polemică* [...]. Numai protestantismul german posedă o teologie și, în virtutea acestui fapt, are un obiect pentru critică istorică, filologică și filozofică. *Această critică este un produs al Germaniei,* ea nu ar fi fost posibilă fără protestantismul german și este absolut necesară. O religie cum este creștinismul nu poate fi distrusă *numai* prin ironii și invective. Ea trebuie să fie *învinsă din punct de vedere științific,* adică *să fie explicată din punct de vedere istoric,* iar de această sarcină nu sînt în stare să se achite nici științele naturii.

Engels, *Însemnări despre Germania* (1873—1874); vol. 18, p. 595—596.

[...] *Raportul inegal dintre dezvoltarea producției materiale și a celei artistice, de pildă.* În general, conceptul de progres nu trebuie luat în accepția abstractă curentă. În ceea ce privește arta modernă etc., această disproporție nu este încă atît de importantă și nici atît de greu de sesizat ca cea din sfera relațiilor sociale practice. De pildă, starea învățămîntului în *Statele Unite* în comparație cu cea din Europa. Dar punctul cu adevărat dificil care trebuie lămurit aici este următorul: în ce fel relațiile de producție ca relații juridice încep să se dezvolte inegal.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857); vol. I, p. 42—43.

[...] În ceea ce privește arta, se știe că anumite epoci de înflorire a acesteia nu concordă cîtuși de puțin cu dezvoltarea generală a societății și deci nici cu dezvoltarea bazei ei materiale, care constituie oarecum scheletul organizării ei. De exemplu, grecii în comparație cu popoarele moderne, sau chiar Shakespeare. Cu privire la unele forme de artă, cum ar fi epopeea, de pildă, este recunoscut chiar că, de îndată ce începe producția de artă propriu-zisă, ele nu mai pot fi create niciodată în forma lor clasică, care a făcut epocă în istoria omenirii; că, așadar, în domeniul artei anumite forme importante ale acesteia nu sînt posibile decît pe o treaptă inferioară a dezvoltării artelor. Dacă în sfera artei acest lucru se întîmplă în ceea ce privește raportul dintre diferitele ei genuri, este cu atît mai puțin cazul să ne mirăm că același fenomen are loc în raportul dintre întregul domeniu al artei și dezvoltarea generală a societății. Dificultatea constă doar în formularea generală a acestor contradicții. Definirea specificului lor înseamnă totodată și explicarea lor.

[...] Dificultatea însă nu este aceea de a înțelege că arta și epopeea greacă sînt legate de anumite forme de dezvoltare socială, ci de a ne explica faptul că ele procură încă și astăzi o desfătare artistică și că într-o anumită privință servesc ca normă și model inegalabil.

Un bărbat nu poate redeveni copil fără a da în mintea copiilor. Dar nu-l bucură oare naivitatea copilului și nu trebuie el oare să tindă să reproducă pe o treaptă mai înaltă adevărata sa esență? Oare în natura copiilor din fiecare epocă nu reînvie propriul ei caracter în toată naturalețea lui? Și de ce oare copilăria istorică a omenirii, acolo unde a decurs în formele cele mai frumoase, să nu aibă pentru noi un farmec veșnic, ca o treaptă care nu se va mai întoarce niciodată? Există copii rău crescuți și copii precoci. Multe popoare antice fac parte din această categorie. Copii normali au fost grecii. Farmecul pe care-l are pentru noi arta lor nu este în contradicție cu treapta

socială nedezvoltată pe care a crescut ea. Dimpotrivă, el este un rezultat al acestei trepte și este indisolubil legat de faptul că, în mod normal, condițiile sociale neevoluate în care s-a născut arta lor și care singure i-au putut da naștere nu se mai pot repeta niciodată.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 43—44.

În istoria omenirii se întîmplă ca și în paleontologie. Chiar și mințile cele mai luminate trec cu vederea, din principiu, din cauza unei anumite *judicial blindness* *, lucrurile care se petrec sub ochii lor. Mai tîrziu, cînd vine vremea, ne mirăm că apar pretutindeni urmele a ceea ce n-a fost luat în seamă. Prima reacție față de revoluția franceză și de iluminismul legat de ea a fost, firește, de a vedea totul printr-o lumină medievală, romantică, și nici chiar oameni ca Grimm nu s-au putut elibera total de acest mod de a vedea. A doua reacție — și ea corespunde orientării socialiste, deși savanții respectivi nici nu bănuiesc măcar că ar exista vreo legătură între ei și această orientare — constă în a pătrunde dincolo de Evul Mediu, în epoca primitivă a fiecărui popor. Și, spre surprinderea lor, tocmai aici, în ceea ce e foarte vechi, găsesc ceea ce este foarte nou, găsesc pînă și egalitariști care merg atît de departe, încît l-ar îngrozi pînă și pe Proudhon.

Marx, Scrisoarea către Engels din 25 martie 1868 ; vol. 32, p. 48.

Tradiția este o frînă foarte puternică ; ea este *vis inertiae* ** a istoriei. Dar ea este doar pasivă, și de aceea nu se poate să nu fie învinsă. [...] Dacă reprezentările noastre juridice, filozofice și religioase sînt vlăstarii mai

* Orbiri a simțului critic (eng.).
** Inerția (lat.).

mult sau mai puțin îndepărtați ai relațiilor economice dominante într-o societate dată, aceste reprezentări nu se mai pot menține multă vreme după ce relațiile economice s-au schimbat din temelii.

Engels, *Introducere la ediția engleză a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință"* (1892) ; vol. 22, p. 302.

Deoarece înainte de toate importă ca lumea să nu fie lipsită de roadele civilizației dobîndite de forțele productive, trebuie sfărîmate formele tradiționale în cadrul cărora ele au fost produse.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847) ; vol. 4, p. 139.

Precum vedem, „nobilul" Carlyle [82] pornește de la o concepție absolut panteistă. Întregul proces istoric nu este determinat de însăși dezvoltarea maselor de oameni vii — care, firește, depind de anumite premise determinate, dar care, la rîndul lor, sînt istoricește create și schimbătoare — ci de o lege a naturii, eternă și neschimbată de-a lungul vremurilor, de care azi se depărtează, iar mîine se apropie din nou, și de a cărei cunoaștere exactă depinde totul. Această cunoaștere exactă a legii eterne a naturii este adevărul etern, iar restul e minciună. Potrivit acestei concepții, toate contradicțiile reale de clasă, atît de diferite în diferite epoci, se reduc la o singură mare și eternă contradicție între cei care au făcut cunoștință cu eterna lege a naturii și acționează conform acestei legi — înțelepții și nobilii — și cei care o înțeleg în mod greșit, o denaturează și acționează împotriva ei — proștii și escrocii. Deosebirile de clasă create de istorie se reduc, așadar, la niște deosebiri naturale, care trebuie recunoscute ca fiind o parte din marea lege a naturii și pe care

trebuie să le venerezi, plecîndu-te în fața celor pe care natura i-a făcut nobili și înțelepți : într-un cuvînt, cultul geniului.

Marx și Engels, *Recenzie din „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“ : Th. Carlyle. „Pamflete contemporane“* (1850) ; vol. 7, p. 280.

Ar fi, desigur, foarte comod să faci istoria universală dacă n-ai începe lupta decît cu condiția existenței unor șanse absolut favorabile. Pe de altă parte, istoria ar avea un caracter foarte mistic dacă „întîmplarea“ n-ar juca nici un rol. Întîmplările intră, desigur, și ele în mersul general al dezvoltării și sînt compensate de alte întîmplări. Însă accelerarea și întîrzierea depind în mare măsură de asemenea „întîmplări“, printre care figurează și caracterul oamenilor care se află inițial în fruntea mișcării.

Marx, Scrisoarea către Ludwig Kugelmann din 17 aprilie 1871 ; vol. 33, p. 190.

[...] ideea necesității istorice nu diminuează cîtuși de puțin rolul personalității în istorie : întreaga istorie se compune tocmai din acțiunile unor personalități care sînt, fără îndoială, forțe care acționează.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului“...* (1894) ; vol. 1, p. 156.

VI. DIALECTICA ECONOMICĂ

Capitalul *este numit adesea pe continent „biblia clasei muncitoare“.*

Engels, *Prefață la ediția engleză a Capitalului* (1886) ; vol. 23, p. 38.

1. „CAPITALUL“

Drumul spre știință nu este pietruit, și numai cei care nu se sperie de osteneala urcușului pe cărările ei abrupte pot nădăjdui că vor ajunge pe culmile ei luminoase.

Marx, *Capitalul. Prefață și postfață la ediția franceză* (1872) ; vol. 23, p. 31.

[...] un om ca Marx are dreptul să fie ascultat el însuși, să transmită posterității descoperirile sale științifice sub forma perfect autentică a propriei sale expuneri.

Engels, *Completare la cartea a III-a a „Capitalului“* (1895) ; vol. 25/2, p. 425.

Numai înlocuind conflictul dintre dogme care se contrazic între ele cu conflictul dintre fapte care se contrazic între ele și cu antagonismele reale, ce constituie miezul ascuns al acestor dogme, economia politică poate fi transformată într-o știință pozitivă.

Marx, Scrisoarea către Engels din 10 octombrie 1868 ; vol. 32, p. 157.

[...] orice știință ar fi inutilă dacă forma de manifestare și esența lucrurilor ar coincide nemijlocit [...]

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol 25/2, p. 355.

Economistul vulgar habar n-are că relațiile de schimb reale, cotidiene și mărimile de valoare nu pot fi *nemijlocit identice*. Caracteristica societății burgheze constă tocmai în faptul că nu există apriori o reglementare socială conștientă a producției. Ceea ce este rațional și, din punct de vedere natural, necesar se impune doar ca o medie care acționează orbește. Iar economistul vulgar își închipuie că a făcut o mare descoperire atunci cînd, în loc să dezvăluie legătura internă a fenomenelor, afirmă cu emfază că în manifestarea lor lucrurile arată altfel. În realitate, el face caz de faptul că se cramponează de aparență, pe care o consideră drept un adevăr definitiv. Atunci de ce mai avem, în genere, nevoie de știință ?

Dar problema mai are în cazul de față și un alt substrat. Odată înțeleasă corelația lucrurilor, înainte de prăbușirea practică se năruie orice convingere teoretică în necesitatea permanentă a rînduielilor existente. Așadar, eternizarea acestei confuzii absurde reprezintă interesul absolut al claselor dominante.

Marx, Scrisoarea către Ludwig Kugelmann din 11 iulie 1868 ; vol. 32, p. 494.

Forma pe care o au relațiile economice așa cum apar ele la suprafață, în existența lor reală și, prin urmare, și în reprezentările cu ajutorul cărora purtătorii și agenții acestor relații încearcă să și le explice, se deosebește foarte mult de conținutul lor lăuntric, esențial, dar ascuns, în fapt denaturîndu-l, și este în contradicție atît cu conținutul însuși, cît și cu noțiunea corespunzătoare lui.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/1, p. 212.

[...] analiza legăturilor lăuntrice, reale ale procesului de producție capitalist este un lucru foarte complicat și cere o muncă foarte serioasă ; dacă a reduce mișcarea vizibilă și pur aparentă la mișcarea lăuntrică și reală este o sarcină a științei, atunci este de la sine înțeles că în mintea agenților producției și circulației capitaliste trebuie să ia naștere reprezentări ale legilor producției care se abat complet de la aceste legi și nu sînt decît expresia mișcării aparente în conștiință.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/1, p. 316.

În general, în toate aceste cercetări științifice care îmbrățișează un domeniu atît de larg și un material atît de uriaș, se poate realiza ceva adevărat numai printr-un studiu de mulți ani. Puncte de vedere juste izolate, așa cum se întîlnesc, de fapt, și în articolele dumneavoastră ni se oferă mai degrabă ; dar să treci în revistă totul, să ordonezi totul într-un mod nou se poate numai după ce respectivul lucru a fost epuizat. Altfel cărți de felul *Capitalului* ar fi mult mai numeroase.

Engels, Scrisoarea către Karl Kautsky din 18 septembrie 1883 ; ed. germană, vol. 36, p. 59—60.

Ani de-a rîndul Marx a fost, indiscutabil, scriitorul german cel mai calomniat, în schimb, nimeni nu va contesta că el a ripostat curajos și că toate loviturile sale și-au atins ținta cu precizie. Dar polemica, de care s-a „ocupat“ atît de mult, a fost totuși în fond pentru el numai legitimă apărare. Ceea ce l-a interesat întotdeauna cu adevărat a fost știința sa, pe care a studiat-o și a frămîntat-o timp de douăzeci și cinci de ani cu o conștiinciozitate fără seamăn, o conștiinciozitate care nu i-a permis să înfățișeze publicului forma sistematizată a concluziilor sale înainte de a fi el însuși mulțumit de forma și con-

ținutul lor, înainte de a fi convins că nu rămăsese nici o carte pe care să nu o fi citit, nici o obiecție pe care să nu o fi cumpănit, că fiecare problemă a fost epuizată pînă la capăt. În epoca noastră, epoca epigonilor, gînditorii originali sînt foarte rari ; iar dacă cineva este nu numai un gînditor original, ci posedă și o erudiție neîntrecută în specialitatea sa, el merită o dublă apreciere.

Engels, *Karl Marx* (1869) ; vol. 16, p. 392.

Pornind de la filozofia dreptului a lui Hegel, Marx a ajuns la convingerea că nu statul, înfățișat de Hegel drept „încununare a întregului artificiu", ci „societatea civilă", atît de vitreg tratată de el, este sfera în care trebuie căutată cheia pentru înțelegerea procesului dezvoltării istorice a omenirii. Iar știința care se ocupă de societatea civilă este economia politică, și *această* știință nu putea fi studiată temeinic în Germania, ci numai în Anglia sau în Franța.

Engels, *Karl Marx* (1869) ; vol. 16, p. 388—389.

[...] Marx *a aplicat* dialectica lui Hegel, în forma ei rațională, la economia politică.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914) ; vol. 29, p. 150.

În general, reflectarea asupra formelor vieții omenești, deci și analiza științifică a acestor forme, urmează o cale opusă dezvoltării reale. Ea începe *post festum*, adică pornește de la rezultatele finite ale procesului de dezvoltare.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 90.

Cînd vorbim de producție, așadar, avem în vedere întotdeauna o producție care are loc pe o anumită treaptă de dezvoltare socială, o producție realizată de indivizi sociali. S-ar părea deci că, pentru a vorbi în genere despre producție, trebuie fie să urmărim procesul dezvoltării istorice în diferitele lui faze, fie să declarăm din capul locului că avem de-a face cu o anumită epocă istorică, cu producția burgheză modernă, de pildă, care constituie în fond tema noastră propriu-zisă. Nu-i mai puțin adevărat însă că toate epocile de producție au anumite trăsături comune, determinații comune. *Producția în general* este o abstracție, dar o abstracție rațională în măsura în care desprinde și fixează realmente ceea ce este comun, scutindu-ne astfel de repetări. Dar acest *element general*, sau elementul comun desprins prin comparație, este el însuși ceva multiplu articulat, care se întruchipează în determinații diferite. Unele din aceste trăsături sînt proprii tuturor epocilor ; altele doar unora dintre ele. Unele determinații sînt comune atît epocii celei mai moderne, cît și epocii celei mai vechi. Fără ele nu poate fi concepută nici o producție. Dar așa cum limbile cele mai dezvoltate deși au legi și determinații comune cu cele mai puțin dezvoltate, s-au dezvoltat totuși tocmai prin ceea ce le deosebește de acest element general și comun, tot astfel determinările valabile pentru producție în general trebuie degajate tocmai pentru a se evita ca unitatea — care decurge din însuși faptul că subiectul, omenirea, și obiectul, natura, sînt aceleași — să ne facă să uităm deosebirile esențiale. În această omisiune constă întreaga înțelepciune a economiștilor moderni, de pildă, care se străduiesc să demonstreze eternitatea și armonia relațiilor sociale existente.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 16—17.

Pe scurt : există trăsături comune tuturor stadiilor producției, trăsături pe care gîndirea le reține ca gene-

rale ; dar așa-zisele *condiții generale* ale oricărei producții nu sînt altceva decît elemente abstracte cu ajutorul cărora nu putem înțelege nici un stadiu istoric real al producției.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 22.

Producția, repartiția, schimbul și consumul formează, așadar, un silogism corect. În acest silogism producția reprezintă generalul, repartiția și schimbul — particularul, iar consumul — singularul, cu care se încheie întregul proces. Aceasta este, desigur, o legătură, dar una superficială.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 23.

Adversarii economiștilor [...], care le reproșează că procedează în mod barbar rupînd în bucăți un tot unic, ori se plasează pe același teren cu ei, ori se află chiar sub nivelul lor. Nimic mai banal decît reproșul că economiștii acordă prea multă atenție producției, considerînd-o ca un scop în sine. Repartiția ar avea, pasămite, o importanță tot atît de mare. La baza acestui reproș nu se află nimic altceva decît ideea economiștilor înșiși că repartiția ar exista ca o sferă independentă, de sine stătătoare, alături de producție. Sau li se reproșează că aceste momente nu ar fi concepute în unitatea lor. Ca și cum această rupere în bucăți a întregului unic n-ar fi pătruns din sfera realității în textele manualelor, ci invers, din textele manualelor în sfera realității, și ca și cum aici ar fi vorba de o împăcare dialectică de concepte, și nu de înțelegerea unor relații reale !

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 23.

S-ar părea că e just să se înceapă cu ceea ce este real și concret, cu premisele reale, deci, în economia politică, de pildă, cu populația, care e baza și subiectul întregului proces de producție social. Dar, privită mai îndeaproape, această metodă se dovedește a fi greșită. Populația este o abstracție dacă lăsăm la o parte, de pildă, clasele din care este alcătuită. La rîndul lor, aceste clase sînt o vorbă goală dacă nu cunoaștem elementele pe care se sprijină ele, de pildă : munca salariată, capital etc. Acestea din urmă presupun existența schimbului, a diviziunii muncii, a prețurilor etc. *Capitalul*, de pildă, nu este nimic fără muncă salariată, fără valoare, bani, prețuri etc. Dacă aș începe deci cu populația, mi-aș forma o idee haotică despre întreg, și numai prin determinări din ce în ce mai apropiate aș ajunge pe cale analitică la concepte din ce în ce mai simple ; de la concretul reprezentat aș trece la abstracții din ce în ce mai goale, pînă cînd aș ajunge la determinațiile cele mai simple. De aici întregul drum ar trebui refăcut în sens invers, pentru a reveni în cele din urmă iarăși la populație, de data aceasta însă nu ca la o idee haotică despre întreg, ci ca la o bogată totalitate de determinații și relații multiple.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 33.

Dar nu au avut oare aceste categorii simple și o existență de sine stătătoare, istorică sau naturală, anterioară categoriilor mai concrete ? *Ça dépend* *. Hegel, de pildă, procedează just atunci cînd concepe filozofia dreptului cu posesiunea, ca cea mai simplă relație juridică a subiectului. [...] [...] categoriile simple sînt expresia unor relații în care concretul mai puțin dezvoltat se poate realiza înainte de statornicirea unei relații sau legături mai mul-

* Depinde (fr.).

tilaterale, exprimată mental în categoria mai concretă, în timp ce concretul mai dezvoltat menține categoria mai simplă ca pe o relație subordonată.

Banii pot exista și au existat istoricește înaintea capitalului, înaintea băncilor, înaintea muncii salariate etc. În această privință se poate spune, așadar, că, în realitate, categoria mai simplă poate exprima relațiile dominante ale unui tot mai puțin dezvoltat sau relațiile subordonate ale unui tot mai dezvoltat, adică relații care istoricește au existat mai înainte ca întregul să se fi dezvoltat sub aspectul care este exprimat într-o categorie mai concretă. În acest sens, mersul gîndirii abstracte, care se ridică de la simplu la complex, corespunde procesului [...] istoric real.

Pe de altă parte, se poate spune că există forme de societate foarte dezvoltate și totuși istoricește mai puțin maturizate, în care găsim forme economice superioare, cum ar fi, de pildă, cooperarea, diviziunea dezvoltată a muncii etc., dar nu există nici un fel de bani, ca în Peru, de pildă. [...] Și chiar în faza cea mai evoluată a antichității, la greci și la romani, dezvoltarea deplină a banilor, dezvoltare care constituie o premisă a societății burgheze moderne, are loc numai în perioada destrămării societății antice. Vedem, așadar, că această categorie foarte simplă se manifestă istoricește cu toată intensitatea numai în stadiile cele mai dezvoltate ale societății, pe cînd înainte ea nu impregna nicidecum toate relațiile economice. [...]

Așadar, deși categoria mai simplă a putut exista istoricește înaintea categoriei mai concrete, totuși, în cea mai deplină dezvoltare intensivă și extensivă ea poate să aparțină numai unei forme sociale mai complexe, în timp ce categoria mai concretă era mai puțin dezvoltată în cadrul unei forme sociale mai puțin evoluate.

Marx, *Bazele criticii economiei politice*, *„Introducere"* (1857); vol. I, p. 35—36.

Munca pare o categorie cît se poate de simplă. Ideea de muncă în acest sens general, ca muncă pur și simplu, este și ea foarte veche. Dar privită din punct de vedere economic în această simplitate a ei, „munca" este o categorie tot atît de modernă ca și relațiile care generează această abstracție simplă. [...]

Indiferența față de un anumit fel de muncă presupune o foarte diversificată totalitate de feluri de muncă reale, dintre care nici unul nu mai este predominant. În felul acesta, abstracțiile cele mai generale nu apar decît în condițiile celei mai variate dezvoltări concrete, cînd unul și același lucru este comun mai multor sau tuturor elementelor. Atunci acel lucru încetează de a mai putea fi gîndit numai într-o formă particulară. Pe de altă parte, această abstracție a muncii, în general nu e numai rezultatul mental al unei totalități concrete de feluri de muncă. Indiferența față de un anumit fel de muncă corespunde unei forme de societate în care indivizii trec cu ușurință de la un fel de muncă la altul, iar felul specific al muncii reprezintă pentru ei ceva întîmplător și deci indiferent. Aici munca a devenit nu numai în planul categoriilor, ci și în realitate un mijloc pentru creare de avuție în general și ca determinație a încetat să fie contopită cu individul într-un tot aparte. [...]

De aici rezultă că abstracția cea mai simplă pe care economia politică modernă o pune ca piatră de temelie și care exprimă o relație străveche, valabilă pentru toate formele de societate, apare totuși numai în această abstracție ca fiind practic adevărată în calitate de categorie a societății celei mai moderne. [...]

Acest exemplu cu munca demonstrează în chip grăitor că pînă și cele mai abstracte categorii — deși tocmai datorită caracterului lor abstract sînt valabile pentru toate epocile — reprezintă totuși în aceeași măsură, tocmai în virtutea modului de a fi determinat al acestui caracter

abstract, produsul unor condiții istorice și posedă valabilitate deplină numai pentru aceste condiții și în cadrul lor.

Marx, *Bazele criticii economiei politice*, „*Introducere*" (1857) ; vol. I, p. 36—38.

Societatea burgheză reprezintă cea mai dezvoltată și mai diversificată organizare socială a producției. De aceea categoriile care exprimă relațiile acestei societăți, înțelegerea structurii ei oferă totodată posibilitatea de a cunoaște structura și relațiile de producție ale tuturor formelor sociale dispărute din ale căror sfărîmături și elemente s-a construit ea. Unele din aceste vestigii nedepășite încă continuă să vegeteze în cadrul societății burgheze, în timp ce elementele care înainte existaseră doar în germene s-au dezvoltat în toată semnificația lor etc. Anatomia omului ne oferă o cheie pentru înțelegerea anatomiei maimuței. Dimpotrivă, la speciile animale inferioare, germenii unor elemente superioare pot fi înțeleși numai în cazul cînd înseși aceste elemente superioare sînt deja cunoscute. Economia burgheză ne oferă astfel cheia pentru înțelegerea economiei antice etc., dar nicidecum în maniera proprie economiștilor, care șterg toate deosebirile istorice și care văd în toate formele de societate numai formele burgheze. Dijma, zeciuiala etc., pot fi înțelese dacă cunoaștem renta funciară, dar nu trebuie să le identificăm cu aceasta din urmă.

Apoi, deoarece însăși societatea burgheză nu este decît o formă antagonică de dezvoltare, relațiile unor formațiuni anterioare se întîlnesc în ea adesea doar sub formă complet degenerată sau chiar caricaturală, cum este cazul, de pildă, cu proprietatea în obște. Prin urmare, dacă este just să se spună că, de fapt, categoriile economiei burgheze conțin o doză de adevăr pentru toate celelalte forme de societate, lucrul acesta trebuie înțeles numai *cum grano salis* *. Ele le pot conține pe acestea din urmă într-o formă dezvoltată, într-o formă degenerată sau caricaturală etc., dar întotdeauna într-o formă esențialmente modificată. Așa-numita dezvoltare istorică se sprijină în genere pe faptul că forma nouă vede în cele anterioare niște trepte care duc spre ea, și deoarece numai arareori și numai în condiții bine determinate forma nouă este capabilă de autocritică — nu vorbim, firește, de acele perioade istorice care se apreciază singure ca perioade de decadență — ea le înțelege întotdeauna într-o manieră unilaterală. Religia creștină a putut contribui la înțelegerea obiectivă a mitologiilor anterioare numai atunci cînd autocritica ei a fost pînă la un punct, potențial [83], ca să zicem așa, elaborată. Tot așa economia politică burgheză a ajuns să înțeleagă economia feudală, antică, orientală abia atunci cînd a început autocritica societății burgheze. În măsura în care economia politică burgheză nu se identifică în întregime, într-o manieră mitologică, cu economia trecutului, critica făcută de ea societății anterioare, anume celei feudale, cu care mai avea de luptat în mod nemijlocit, se aseamănă cu aceea pe care creștinismul o făcuse păgînismului, sau protestantismul catolicismului.

Marx, *Bazele criticii economiei politice*, „*Introducere*" (1857) ; vol. I, p. 38—39.

Ca și în orice știință istorică, socială, la examinarea mișcării progresive a categoriilor economice trebuie să avem întotdeauna în vedere că — atît în realitate cît și în minte — subiectul — în cazul de față societatea burgheză modernă — este dat și că, în virtutea acestui fapt, categoriile exprimă forme de existență, condiții de existență, adesea numai diferite aspecte ale acestei societăți determinate, ale acestui subiect, și că de aceea *nici pentru știință* societatea nicidecum nu începe să existe abia în momentul cînd pentru prima oară se vorbește despre ea *ca atare*. Acest considerent trebuie reținut, pentru că ne

* Aici : cu anumite rezerve (lat.).

oferă din capul locului o indicație hotărîtoare cu privire la structura obiectului.

Marx, *Bazele criticii economiei politice,*
„Introducere" (1857); vol. I, p. 39.

Nimic nu pare mai firesc, de pildă, decît să începi cu renta funciară, cu proprietatea funciară, pentru că este legată de pămînt, acest izvor al oricărei producții și al oricărei existențe, precum și de agricultură, această formă inițială a producției în toate societățile cît de cît trainic închegate. Dar nimic n-ar fi mai greșit decît un asemenea mod de a proceda. În fiecare formă de societate există o anumită producție care determină locul și influența tuturor celorlalte producții și ale cărei relații, în consecință, de asemenea, determină locul și influența tuturor celorlalte relații. E ca o iluminație generală în care se topesc toate celelalte culori și care le modifică în ceea ce au ele particular. Este ca un eter deosebit care determină greutatea specifică a tot ce există în el.

[...] Agricultura devine tot mai mult doar una dintre ramurile industriei și este în întregime dominată de capital. La fel și cu renta funciară. În toate formele de societate în care domnește proprietatea funciară continuă să fie preponderente relațiile determinate de natură. Dar în formele de societate în care domnește capitalul precumpănește elementul creat de societate, de istorie. Renta funciară nu poate fi înțeleasă fără capital, dar capitalul poate fi foarte bine înțeles fără renta funciară. Capitalul este atotdominanta putere economică a societății burgheze. El trebuie să constituie atît punctul de plecare cît și punctul final, și trebuie examinat înainte de proprietatea funciară.

Marx, *Bazele criticii economiei politice,*
„Introducere" (1857); vol. I, p. 39—40.

Ar fi deci irealizabil și greșit să expunem categoriile economice în ordinea în care au avut loc istoricește un rol hotărîtor. Dimpotrivă, succesiunea lor este determinată de raportul care există între ele în societatea burgheză modernă și care este diametral opus celui care apare ca raport natural al lor sau care corespunde succesiunii dezvoltării istorice.

Marx, *Bazele criticii economiei politice,*
„Introducere" (1857); vol. I, p. 41.

Este evident că expunerea trebuie structurată în felul următor:

1) Determinațiile abstracte generale, care de aceea sînt mai mult sau mai puțin inerente tuturor formelor sociale, dar în sensul specificat mai sus. 2) Categoriile care alcătuiesc structura internă a societății burgheze și pe care se sprijină clasele fundamentale. Capital, muncă salariată, proprietate funciară. Raporturile dintre ele. Orașul și satul. Cele trei mari clase sociale. Schimbul dintre ele. Circulația. Creditul (privat). 3) Statul ca expresie concentrată a societății burgheze. Statul considerat în raport cu el însuși. Clasele „neproductive". Impozitele. Datoria publică. Creditul public. Populația. Coloniile. Emigrația. 4) Relațiile de producție internaționale. Diviziunea internațională a muncii. Schimburile internaționale. Exportul și importul. Cursul schimbului. 5) Piața mondială și crizele.

Marx, *Bazele criticii economiei politice,*
„Introducere" (1857); vol. I, p. 41—42.

Introducerea generală [84] pe care o schițasem o las la o parte, deoarece, după o matură chibzuință, am ajuns la convingerea că orice anticipare a unor rezultate care abia trebuie dovedite nu ar putea decît să strice, iar cititorul care va dori în genere să urmărească firul ex-

punerii mele trebuie să se decidă a se ridica de la particular la general.

Marx, *Contribuții la critica economiei politice. Prefață* (1859); vol. 13, p. 7.

Economia politică — știință în accepția germană — trebuie, de fapt, abia creată, și pentru aceasta este nevoie nu numai de noi doi, ci de un șir întreg de oameni. Nutresc speranța ca succesul lucrării mele[85] să-și găsească expresia, cel puțin, în antrenarea în acest domeniu de cercetare a unui număr de capete mai luminate.

Marx, Scrisoarea către Ferdinand Lassale din 12 noiembrie 1858; vol. 29, p. 507.

Germanii au dovedit de mult că în toate domeniile științei nu sînt mai prejos decît celelalte națiuni civilizate, iar în majoritatea acestor domenii le sînt chiar superiori. Numai o știință, economia politică, nu număra printre corifeii ei nici un nume german. Cauza este limpede. Economia politică este analiza teoretică a societății burgheze moderne și presupune, așadar, existența unor relații burgheze dezvoltate, relații care de pe vremea războaielor reformei religioase și a războiului țărănesc, și mai ales după războiul de treizeci de ani, nu s-au putut ivi în Germania secole de-a rîndul. [...] Cîtă vreme însă mai trebuia dusă lupta împotriva rămășițelor medievale ridicol de învechite care încătușaseră pînă în 1830 dezvoltarea burgheză materială a Germaniei, nici vorbă nu putea să fie de o economie politică germană. [...]

În timp ce în Germania burghezia, belferimea și birocrația se mai căzneau să învețe pe de rost și să priceapă cît de cît principiile elementare ale economiei politice anglo-franceze ca pe niște dogme intangibile, a apărut partidul proletar german. Întregul conținut al teoriei sale a izvorît din studiul economiei politice; odată cu apariția în arenă a acestui partid își începe existența și *economia politică germană* de sine stătătoare, științifică. Această economie politică germană se întemeiază, în esență pe *concepția materialistă a istoriei*, ale cărei trăsături fundamentale sînt expuse pe scurt în prefața lucrării analizate aici.

Engels, *Karl Marx: „Contribuții la critica economiei politice"* (1859); vol. 13, p. 507—509.

Aplicarea concepției materialiste fie și la un singur exemplu din istorie implica o muncă științifică care ar fi cerut ani îndelungați de studii liniștite, căci este evident că numai cu fraze nu se poate realiza aici nimic, că numai cu ajutorul unui vast material istoric, verificat în mod critic și pe deplin însușit, poate fi rezolvată o asemenea sarcină. Revoluția din februarie a aruncat însă partidul nostru în arena politică, făcîndu-i astfel cu neputință urmărirea unor scopuri pur științifice. Cu toate acestea, concepția fundamentală străbate ca un fir roșu toată literatura partidului. În toate lucrările se arată, în fiecare caz în parte, în ce mod acțiunea politică izvorăște de fiecare dată din mobile materiale directe, și nu din frazele ce le întovărășesc, în ce mod, dimpotrivă, frazele politice și juridice izvorăsc din mobile materiale, ca și acțiunea politică și rezultatele ei.

Atunci cînd, după înfrîngerea revoluției din 1848—1849, a început o perioadă în care devenea din ce în ce mai puțin posibil să exerciți din străinătate o influență asupra desfășurării evenimentelor din Germania, [...] partidul nostru a fost bucuros că a găsit din nou un oarecare răgaz pentru studii științifice. Marea lui superioritate consta în faptul că avea ca bază teoretică o nouă concepție științifică, a cărei elaborare îi dădea destul de lucru. [...]

Primul rod al acestor studii este cartea de care ne ocupăm aici.

Engels, *Karl Marx: „Contribuții la critica economiei politice"* (1859); vol. 13, p. 510—511.

Este, într-adevăr, un rezumat foarte abstract[86], ceea ce, dealtfel, era greu de evitat, avînd în vedere conciziunea expunerii, și cum am pierdut deprinderea de a gîndi abstract, adesea trebuie să fac eforturi pentru a găsi trecerile dialectice. Împărțirea întregului material în cele șase cărți este o idee foarte reușită și îmi place foarte mult, deși trecerea dialectică de la proprietatea funciară la munca salariată nu mi-e încă destul de limpede. [...] Tonul abstract dialectic al acestei scurte expuneri va dispare, desigur, cînd textul va fi elaborat mai pe larg.

Engels, Scrisoarea către Marx din 9 aprilie 1858; vol. 29, p. 285—286.

Lucrarea despre care este vorba în primul rînd este *Critica categoriilor economice*, sau, *if you like** sistemul economic burghez prezentat în mod critic. Este în același timp o expunere a sistemului și, prin expunere, critica acestuia. Nu-mi pot da seama cîte coli de tipar va însuma în total. Dacă aș avea timpul, liniștea și mijloacele necesare să elaborez toată lucrarea înainte de a o oferi publicului, aș concentra-o mult, căci întotdeauna mi-a plăcut metoda expunerii concise. [...]

[...] critica și istoria economiei politice și a socialismului urmează să formeze obiectul unei alte lucrări. În sfîrșit, scurta *schiță istorică* a dezvoltării categoriilor și relațiilor economice trebuie să constituie o a treia lucrare. *After all***, presimt că acum, cînd după 15 ani de studiu sînt pe punctul de a începe lucrarea, evenimentele

* Dacă vrei (engl.).
** După toate (engl.).

furtunoase din afară se vor pune, probabil, de-a curmezișul. Dar *never mind**. Dacă voi termina prea tîrziu pentru a mai găsi oameni pe care să-i intereseze asemenea chestiuni, greșeala va fi, evident, *my own***. [...]

Se apropie vremuri furtunoase. Dacă ar fi să mă conduc numai după preferința mea personală, mai că aș dori ca această liniște de suprafață să mai dureze cîțiva ani. Este, în orice caz, timpul cel mai nimerit pentru ocupații științifice și, după experiența ultimilor zece ani, disprețul oricărei *rational being****, pentru mase și individ, trebuie să fi crescut în așa măsură, încît *„odi profanum vulgus et arceo"* **** a fost aproape impusă ca o înțelepciune a vieții. Dar toate acestea nu sînt decît stări de spirit filistine pe care prima furtună le va mătura.

Marx, Scrisoarea către Ferdinand Lassalle din 2 februarie 1858; vol. 29, p. 492—494.

[...] filistinul nu este obișnuit cu acest fel de gîndire abstractă[91] și, desigur, nu-și va bate capul de dragul formei valoare. Cel mult ar trebui să demonstrezi mai pe larg din punct de vedere istoric ceea ce ai realizat aici pe cale dialectică; adică, în sprijinul celor afirmate, să aduci dovezi din istorie, deși strictul necesar în această privință l-ai spus deja. Ai însă atîta material, încît ai putea să faci, desigur, o expunere frumoasă pe această temă și să-i demonstrezi filistinului, din punct de vedere istoric, necesitatea apariției banilor și procesul care se desfășoară în legătură cu aceasta.

Ai făcut o mare greșeală că nu ai recurs, pentru ca înlănțuirea de idei din acest studiu foarte abstract să fie mai limpede, la mai multe subdiviziuni mai mici și la subtitluri. Această parte ar fi trebuit s-o tratezi după mo-

* Nu face nimic (engl.).
** A mea (engl.).
*** Ființă rațională (engl.).
**** Urăsc profanul vulg și-l țin departe (*Horațiu, Ode*, Cartea a treia, *Oda I.*)

delul *Enciclopediei* lui Hegel, în paragrafe scurte, subliniind fiecare trecere dialectică cu un titlu special şi, pe cît posibil, tipărind toate digresiunile şi simplele exemplificări cu caractere diferite. Lucrarea ar fi părut cam didactică, dar ar fi uşurat mult înţelegerea ei de către un cerc larg de cititori. Publicul, chiar şi cel instruit, nu este deloc obişnuit cu acest fel de a gîndi şi, de aceea, trebuie să-i facem orice înlesnire posibilă.

În comparaţie cu expunerea anterioară (Duncker)[92], s-a făcut un însemnat pas înainte în ceea ce priveşte caracterul limpede al dezvoltării dialectice, dar în ceea ce priveşte expunerea ca atare, unele lucruri îmi plac mai mult în prima formă [...] Dar [...] cine e în stare să gîndească dialectic, o va înţelege şi aşa.

Engels, Scrisoarea către Marx din 16 iunie 1867; vol. 31, p. 278—279.

Dacă Marx nu ne-a lăsat o *Logică* (cu literă mare), el ne-a lăsat în schimb *logica Capitalului* şi ea ar trebui să fie folosită la maximum în problema care ne interesează. În *Capitalul* a fost aplicată o singură ştiinţă, logica, dialectica şi teoria cunoaşterii a materialismului [nu este nevoie de trei cuvinte: este unul şi acelaşi lucru], care a luat tot ce este valoros la Hegel şi l-a dezvoltat mai departe.

Lenin, *Caiete filozofice; Planul dialecticii (logicii) lui Hegel* (1915); vol. 29, p. 281.

În ceea ce priveşte expunerea *formei valoare*, ţi-am urmat sfatul şi *nu* ţi l-am urmat, dorind ca şi în această privinţă să am o atitudine dialectică. Asta înseamnă că, în primul rînd, am scris o anexă în care expun *aceeaşi problemă* într-un mod cît mai simplu şi cît mai şcolăresc cu putinţă şi, în al doilea rînd, la sfatul tău, am împărţit fiecare fază a expunerii în *paragrafe* etc. *titluri proprii*. În *prefaţă* îi recomand „nedialectic" cititorului să

sară peste paginile cutare şi cutare şi în locul lor să citească anexa[97]. Aici nu este vorba numai de filistini, ci şi de tineretul dornic să se instruiască etc. În afară de aceasta, capitolul este extrem de important pentru întreaga lucrare. [...] În prima prezentare (Duncker) am evitat greutatea expunerii, făcînd analiza propriu-zisă a *expresiei valorii* abia atunci cînd această expresie apare într-o formă dezvoltată, ca expresie bănească.

Marx, Scrisoarea către Engels din 22 iunie 1867; vol. 31, p. 281—282.

Forma valoare desăvîrşită în forma bani este un lucru foarte simplu şi lipsit de conţinut. Totuşi, mintea omenească a încercat zadarnic de mai bine de 2000 de ani încoace să pătrundă sensul ei, în timp ce, pe de altă parte, ea a reuşit, cel puţin într-o măsură aproximativă, să analizeze unele forme mult mai complexe şi pline de conţinut. De ce? Deoarece corpul în ansamblu este mai uşor de studiat decît celula lui. În plus, la analiza formelor economice nu se pot folosi nici microscoape, nici reactivi chimici. Pe acestea trebuie să le suplinească capacitatea de abstractizare. Dar pentru societatea burgheză forma marfă a produsului muncii, sau forma valoare a mărfii constituie forma celulei economice. Pentru un profan, a analiza această formă înseamnă pur şi simplu a despica firul în patru. Aici este într-adevăr vorba de amănunte, dar numai de amănunte de genul celor despre care este vorba în microanatomie.

Marx, *Capitalul. Prefaţa la ediţia întîi* (1867); vol. 23, p. 11—12.

Forma generală a valorii care reprezintă produsele muncii ca simple cristalizări de muncă omenească nediferenţiată, demonstrează prin însăşi structura ei că este expresia socială a lumii mărfurilor. Ea dezvăluie astfel faptul că în această lume a mărfurilor caracterul ome-

nesc general al muncii reprezintă caracterul ei specific social.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 82.

[...] faptul că în forma valorii mărfurilor toate felurile de muncă sînt exprimate ca muncă omenească identică și, prin urmare, echivalentă, nu a putut fi dedus de Aristotel din însăși forma valorii, deoarece societatea greacă se întemeia pe munca sclavilor, avea, prin urmare, ca bază naturală inegalitatea dintre oameni și dintre forțele lor de muncă. Enigma expresiei valorii, identitatea și echivalența tuturor felurilor de muncă, pentru că și în măsura în care ele reprezintă muncă omenească, în general, nu poate fi dezlegată decît atunci cînd noțiunea de egalitate între oameni a dobîndit trăinicia unei prejudecăți populare. Acest lucru este însă posibil abia într-o societate în care forma marfă este forma generală a produsului muncii, în care, prin urmare, relațiile dintre oameni ca posesori de mărfuri sînt relații sociale dominante. Geniul lui Aristotel constă tocmai în faptul, că în expresia de valoare a mărfurilor, el descoperă un raport de egalitate. Numai limitele istorice ale societății în care a trăit el l-au împiedicat să descopere în ce constă „în realitate" acest raport de egalitate.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 74—75.

Și aici Hegel *are dreptate* în fond : *valoarea* este o categorie care *entbehrt des Stoffes der Sinnlichkeit* *, dar ea este m a i a d e v ă r a t ă decît legea cererii și ofertei.

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914) ; vol. 29, p. 144.

---

* E lipsită de substanța senzorialității (germ.).

Punct de plecare — „ființarea" cea mai simplă, cea mai obișnuită, cea mai curentă, cea mai nemijlocită : marfa singulară („*Sein*" în economia politică). Analiza ei ca relație socială. Analiză *dublă*, deductivă și inductivă — logică și istorică (formele valoare).

Verificarea prin fapte, respectiv prin practică, se face aici la *fiecare* pas al analizei.

Comparați în legătură cu esența *versus* fenomen :

— prețul și valoarea — cererea și oferta versus *Wert* (= *krystallisierte Arbeit*) *

— salariul și prețul forței de muncă.

Lenin, *Caiete filozofice ; Planul dialecticii (logicii) lui Hegel* (1915) ; vol. 29, p. 281—282.

Aforism : Nu poți înțelege pe deplin *Capitalul* lui Marx, și mai ales capitolul I, fără să fi studiat temeinic și fără să fi înțeles *întreaga Logică* a lui Hegel. Prin urmare, nici un marxist nu l-a înțeles pe Marx timp de o jumătate de secol !

Lenin, *Caiete filozofice ; Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii"* (1914) ; vol. 29, p. 152.

Adăugăm că, exceptînd primele patruzeci de pagini în care se pune accentul pe latura dialectică, cartea, în pofida caracterului său strict științific, este foarte accesibilă și chiar captivantă datorită stilului caustic al autorului, care nu menajează pe nimeni.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Rheinische Zeitung]* (1867) ; vol. 16, p. 228.

---

* *Valoare* (= muncă cristalizată) (germ.).

Așadar, *acest volum este gata*. Numai mulțumită ție a fost cu putință acest lucru. Fără abnegația ta mi-ar fi fost imposibil să realizez uriașa muncă [...]

Marx, Scrisoarea către Engels din 16 august 1867 ; vol. 31, p. 297.

Am recitit cu atenție pînă acum circa 36 de coli[94] și te felicit pentru felul desăvîrșit în care ai reușit să faci ca cele mai încurcate probleme economice să apară simple și de o limpezime aproape palpabilă, datorită faptului că sînt plasate la locul cuvenit și într-o conexiune justă. Te felicit, de asemenea, pentru expunerea excelentă, în fond, a relației dintre muncă și capital, făcută aici pentru prima oară complet și într-o corelație deplină.

Engels, Scrisoarea către Marx din 23 august 1867 ; vol. 31, p. 297—298.

Am vrea să nu fim greșit înțeleși. Nu spunem că nu se pot aduce nici un fel de obiecții împotriva concluziilor acestei cărți, că Marx a furnizat toate dovezile în sprijinul afirmațiilor sale ; noi spunem doar atît : nu credem că dintre toți economiștii noștri măcar unul va fi în stare să le infirme. Analiza întreprinsă în această lucrare este de cea mai înaltă precizie științifică. Ne referim înainte de toate la eșafodajul magistral, dialectic al întregii lucrări [...]

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Die Zukunft"]* (1867) ; vol. 16, p. 222.

Trebuie să recunoaștem că semnificația istorică care străbate întreaga carte și care nu-i îngăduie autorului să considere legile economice drept adevăruri veșnice, să vadă în ele altceva decît formularea condițiilor de existență ale anumitor rînduieli sociale trecătoare ne-a plăcut foarte mult ; că, din păcate, am căuta în zadar la economiștii noștri oficiali erudiția și perspicacitatea cu care sînt înfățișate diferitele rînduieli sociale care s-au succedat în decursul istoriei și condițiile lor de existență.

Engels *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Die Zukunft"]* (1867) ; vol 16, p. 222—223.

[...] aici avem de-a face cu o operă care analizează cu o erudiție incontestabil rară ansamblul relațiilor dintre capital și muncă în strînsă legătură cu întreaga știință economică, o operă care își propune drept scop final „să dezvăluie *legea economică a dezvoltării* societății moderne" și care, pe baza unor cercetări indiscutabil scrupuloase, făcute cu o evidentă cunoaștere a problemelor, ajunge la concluzia că întregul „mod de producție capitalist" trebuie desființat. Pe lîngă aceasta însă, am vrea să atragem în mod deosebit atenția și asupra faptului că, în afară de concluziile trase în lucrare, autorul prezintă în cuprinsul ei, într-o lumină cu totul nouă, un șir întreg de puncte foarte importante ale economiei politice, ajungînd cu acest prilej, în probleme pur științifice, la rezultate foarte diferite de cele ale economiei politice curente de pînă acum și pe care economiștii de catedră vor trebui să le supună unei critici serioase și să le combată cu argumente științifice dacă nu vor să vadă prăbușindu-se doctrina lor de pînă acum. În interesul științei este de dorit ca tocmai în legătură cu aceste probleme să înceapă cît mai curînd polemica în publicațiile de specialitate.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Rheinische Zeitung"]* (1867) ; vol. 16, p. 224—225.

Această carte va dezamăgi foarte mult pe unii cititori. De ani de zile se vorbește în anumite cercuri că ea urmează să apară. S-a spus că ea va dezvălui, în sfîrșit, adevărata învățătură secretă a socialismului și panaceul

socialist, iar unii, văzînd-o în cele din urmă anunțată, își vor fi închipuit, poate, că acum vor afla cum va arăta, de fapt, împărăția comunistă de o mie de ani. Acela care s-a așteptat la un asemenea divertisment a greșit profund. Ce-i drept, el va afla cum nu trebuie să fie orînduite lucrurile, ceea ce i se explică foarte clar și răspicat pe 784 de pagini, și cine are ochi să vadă va vedea că aici este destul de limpede pusă problema revoluției sociale ca o necesitate, că nu este vorba de asociații muncitorești cu capital de stat ca la defunctul Lassalle, ci de *desființarea capitalului* în genere.

Marx este și va rămîne același revoluționar din totdeauna și ultimul care să-și ascundă într-o lucrare științifică concepțiile sale în această privință. Dar el nu ne dă decît indicații *foarte* generale despre ceea ce va fi după revoluția socială.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Düsseldorfer Zeitung"]* (1867) ; vol. 16, p. 231.

Ceea ce ne-a atras atenția în mod deosebit în această carte este faptul că autorul nu consideră tezele economiei politice drept adevăruri eterne, cum se întîmplă de obicei, ci drept rezultate ale unei anumite dezvoltări istorice. În timp ce pînă și științele naturii se transformă din ce în ce mai mult într-o disciplină istorică — a se vedea teoria astronomică a lui Laplace, întreaga geologie și scrierile lui Darwin — economia politică a fost pînă în prezent o știință la fel de abstractă și de generală ca și matematica. Oricare ar fi soarta celorlalte afirmații din cartea de față socotim că este un merit nepieritor al lui Marx că a pus capăt acestei concepții obtuze. După apariția operei amintite nu va mai fi posibil, de pildă, să se identifice sub raport economic munca sclavului, munca iobagului și munca salariatului liber sau să se aplice fără nici un discernămînt legi valabile pentru marea industrie a zilelor noastre, caracterizată prin libera concurență, la rînduielile din antichitate sau la breslele medievale, sau, dacă aceste legi moderne nu se potrivesc rînduielii din trecut, acestea din urmă să fie declarate simple rătăciri. Dintre toate popoarele, germanii au simțul istoric cel mai dezvoltat, ba sînt aproape singurii care au acest simț, și, de aceea, este foarte normal că o dată mai mult i-a fost dat unui german să dezvăluie legăturile istorice și în domeniul economiei politice.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Düsseldorfer Zeitung"]* (1867) ; vol. 16, p. 232—233.

Cît privește cartea însăși, trebuie neapărat să se facă o distincție între două laturi cu totul diferite ale ei : în primul rînd, fundamentata expunere pozitivă a temei, iar în al doilea rînd, tendința concluziilor pe care le trage de aici autorul. Prima latură constituie, în cea mai mare parte, o îmbogățire nemijlocită a științei. Autorul tratează aici relațiile economice cu ajutorul unei metode cu totul noi, materialiste, natural-istorice. [...]

Și în ceea ce privește tendința autorului putem să distingem o dublă orientare. În măsura în care el se străduiește să demonstreze că din punct de vedere economic societatea actuală poartă în sînul ei o altă formă socială, superioară, el caută doar să constate și pe tărîm social existența, ca lege, a aceluiași proces treptat de transformare revoluționară care a fost demonstrat de Darwin pe tărîmul istoriei naturale. Într-adevăr, o asemenea transformare treptată a relațiilor sociale a avut loc și pînă acum începînd din antichitate, de-a lungul Evului Mediu și pînă în zilele noastre și, după cîte știm, nici un om de știință nu a afirmat vreodată în mod serios că Adam Smith și Ricardo au spus ultimul cuvînt în ceea ce privește dezvoltarea viitoare a societății actuale. Dimpotrivă, învățătura liberală despre progres include și progresul pe

tărîm social, iar pretenția așa-numiților socialiști că ar deține monopolul progresului social este unul din paradoxurile lor pretențioase. În comparație cu socialiștii obișnuiți, trebuie considerat drept un merit al lui Marx că el constată un progres și acolo unde dezvoltarea extrem de unilaterală a rînduielilor actuale este însoțită de urmări de-a dreptul respingătoare. Așa procedează el pretutindeni unde înfățișează contrastele dintre bogăție și sărăcie etc., care decurg din sistemul de fabrică în ansamblul lui. Tocmai prin această tratare critică a temei autorul a furnizat — de bună seamă fără să vrea — cele mai puternice argumente împotriva oricărui socialism de catedră *(Sozialismus vom Fach)*.

Cu totul altfel stau lucrurile în ceea ce privește tendința, concluziile subiective ale autorului, modul cum vede și cum înfățișează rezultatul final al procesului dezvoltării sociale actuale. Acestea nu au nimic de-a face cu ceea ce numim partea pozitivă a cărții ; dacă spațiul ne-ar îngădui, eventual, s-ar putea chiar arăta că aceste capricii *subiective* ale sale sînt dezmințite de propria sa expunere *obiectivă*.

Dacă tot socialismul lui Lassalle consta în a-i ocărî pe capitaliști și a-i linguși pe iuncherii prusaci anchilozați, aici găsim exact contrarul. D-l Marx dovedește categoric necesitatea istorică a modului de producție capitalist, cum denumește el faza socială, și în egală măsură inutilitatea iuncherilor proprietari funciari, care nu fac altceva decît să consume.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Beobachter"]* (1867) ; vol. 16, p. 242—243.

Dacă acordăm atenție cărții de față, aceasta nu se datorește nicidecum tendinței specific socialiste pe care autorul o afișează încă în prefață, ci pentru că, abstracție

făcînd de tendința ei, ea cuprinde teze științifice și material faptic demne de toată atenția.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Staats-Anzeiger für Württemberg"]* (1867) ; vol. 16, p. 245.

[...] sîntem [...] de părere că toți cei care se interesează de economie politică, de industrie, de situația muncitorilor, de istoria culturii și de legislația socială, indiferent de poziția socială pe care se situează, trebuie să citească această carte.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Neue Badische Landeszeitung"]* (1868) ; vol. 16, p. 250.

De cînd există pe lume capitaliști și muncitori, încă n-a apărut o carte care să aibă pentru muncitori o importanță atît de mare ca cea de față. Relația dintre capital și muncă, pivotul în jurul căruia se învîrtește întregul nostru sistem social actual, este expusă aici pentru prima oară în mod științific și cu acea profunzime și ascuțime proprii numai unui german. Oricît de valoroase sînt și vor rămîne scrierile lui Owen, Saint-Simon, Fourier — abia unui german i-a fost dat să atingă acea culme de la care poți îmbrățișa cu privirea, limpede și cuprinzător, întregul domeniu al relațiilor sociale contemporane, așa cum în fața spectatorului aflat pe piscul cel mai înalt se deschide priveliștea munților mai puțin înalți.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Demokratisches Wochenblatt"]* (1868) ; vol. 16, p. 251.

[...] tot așa cum subliniază cu ascuțime părțile negative ale producției capitaliste, Marx demonstrează cu claritate că această formă socială era necesară pentru a dezvolta forțele de producție ale societății la un nivel care să permită *tuturor* membrilor societății în egală mă-

sură o dezvoltare compatibilă cu demnitatea omenească. Toate formele sociale anterioare au fost prea sărace pentru a putea realiza acest lucru. Abia producția capitalistă creează avuția și forțele de producție necesare pentru aceasta, dar ea creează totodată acea clasă socială — masa muncitorilor asupriți — care se vede pusă tot mai mult în fața necesității de a pune stăpînire pe aceste avuții și forțe de producție spre a le folosi nu în interesul clasei monopoliștilor, cum sînt folosite acum, ci în interesul întregii societăți.

Engels, *[Recenzie la volumul întîi al „Capitalului" pentru „Demokratisches Wochenblatt"* (1868) ; vol. 16, p. 258.

În ceea ce privește *cartea mea*[87], ea va fi gata abia peste două luni. În ultimul an, ca să nu mor de foame, am fost nevoit să fac cea mai mizerabilă muncă meșteșugărească, și adeseori luni în șir n-am putut scrie nici un rînd. La aceasta se mai adaugă o ciudățenie de-a mea, și anume dacă citesc după o lună ceva scris de mine, mi se pare nesatisfăcător și mă apuc să prefac totul. În orice caz, lucrarea nu are de pierdut din cauza asta, iar publicul german *pro anno* este ocupat cu chestiuni mult mai importante.

Marx, Scrisoarea către Ferdinand Lassalle din 28 aprilie 1862 ; vol. 30, p. 547.

Nu cred că lucrarea[88] va avea răsunet în Germania înainte ca străinătatea să-și fi spus cuvîntul. În primul caiet, modul de expunere este, ce-i drept, greu accesibil. Aceasta se explică în parte prin caracterul abstract al subiectului, prin numărul mic de coli de care dispuneam și prin scopul lucrării. Partea aceasta este mai ușor accesibilă, deoarece tratează relații mai concrete. Încercările *științifice* de a revoluționa o știință nu pot fi niciodată realmente accesibile tuturor. Dar din momentul în care s-a pus baza științifică, popularizarea se poate face mai ușor. Dacă vremurile vor fi mai furtunoase, se vor găsi atît culorile cît și cernelurile pe care le-ar cere o expunere populară a *acestor* teme.

Marx, Scrisoarea către Ludwig Kugelmann din 28 decembrie 1862 ; vol. 30, p. 564.

În ceea ce privește lucrarea mea[89], am să-ți spun exact cum stau lucrurile. Mai am de scris trei capitole pentru a termina partea teoretică (primele trei cărți). Apoi trebuie să scriu cartea a patra, istorico-literară, care pentru mine e relativ cea mai ușoară, întrucît toate problemele au fost rezolvate încă în primele trei cărți ; deci este mai degrabă o repetare sub aspect istoric. Nu mă pot decide însă să trimit ceva înainte de a avea totul gata în fața mea. *Whatever shortcomings they may have* *, meritul scrierilor mele este că alcătuiesc un tot artistic și la acest rezultat se poate ajunge numai prin metoda folosită de mine, de a nu da lucrările la tipar pînă nu sînt *complet* terminate. Cu metoda lui Jacob Grimm nu se poate realiza asta ; ea se potrivește mai bine pentru scrierile care nu constituie un tot dialectic închegat[90].

Marx, Scrisoarea către Engels din 31 iulie 1865 ; vol. 31, p. 122.

În 1867, în sfîrșit, a apărut la Hamburg *Capitalul. Critica economiei politice*, volumul întîi. Această operă este rezultatul unei munci de cercetare de o viață întreagă. Ea este expresia științifică a economiei politice a clasei muncitoare. Aici nu este vorba de fraze agitatorice, ci de concluzii strict științifice. Oricare ar fi poziția pe care ai adoptat-o față de socialism, vrînd-nevrînd trebuie să recunoști că el este expus aici pentru întîia oară în mod științific și că tocmai Germaniei i-a fost dat să aducă și în acest domeniu un asemenea aport. Cine va voi să mai

* Oricîte lipsuri ar avea (engl.).

combată de acum încolo socialismul va trebui mai întîi s-o scoată la capăt cu Marx, și dacă va reuși, se înțelege, că nu va mai fi nevoie să se refere la *dei minorum gentium* *.

Dar cartea lui Marx prezintă interes și sub alt aspect. Ea este prima lucrare în care sînt înfățișate complet și limpede adevăratele relații dintre capital și muncă, în forma clasică pe care au căpătat-o în Anglia.

Engels, *Karl Marx* (1869) ; vol. 16, p. 391.

Lucrul cel mai bun în cartea mea este : 1) *dublul caracter al muncii*, subliniat chiar în *primul* capitol, după cum munca este exprimată în valoare de întrebuințare sau în valoare de schimb (pe aceasta se bazează *toată* înțelegerea faptelor) ; 2) analiza *plusvalorii, independent de formele ei deosebite :* profit, dobîndă, rentă funciară etc.

Marx, Scrisoarea către Engels din 24 august 1867 ; vol. 31, p. 299.

Ad vocem ** *Dühring.*

[...] Curios este [...] faptul că individul n-a sesizat cele trei elemente principial noi ale cărții *** :

1) Că, în opoziție cu *întreaga* economie politică de pînă acum, care tratează *din capul locului* părțile distincte ale plusvalorii, cu formele lor fixe : renta, profitul, dobînda ca ceva dat, eu tratez în primul rînd forma generală a plusvalorii, în care toate acestea sînt încă nediferențiate, sînt, ca să zicem așa, dizolvate.

2) Că tuturor economiștilor, fără excepție, le-a scăpat din vedere un fapt simplu, și anume că dacă marfa se prezintă sub dublul aspect, de valoare de întrebuințare și valoare de schimb, și munca exprimată în marfă tre-

---

* Zeii mai mărunți (lat.).
** Referitor la... (lat.).
*** *Capitalul.*

buie să aibă un caracter dublu, în timp ce simpla analiză a muncii *sans phrase* *, așa cum o face Smith, Ricardo etc., se va lovi mereu de ceva inexplicabil. Acesta este, de fapt, tot secretul înțelegerii critice a problemei.

3) Că salariul este prezentat pentru prima oară ca o formă internațională de manifestare a relațiilor care se ascund în spatele lui, și acest lucru reiese limpede din exemplul celor două forme de salariu : salariul pe unitatea de timp și salariul cu bucata. (Faptul că în matematica superioară se întîlnesc adeseori astfel de formule, mi-a fost de folos).

Marx, Scrisoarea către Engels din 8 ianuarie 1868 ; vol. 32, p. 10—11.

Nimeni nu s-a apropiat „de relațiile sociale concrete determinate“ decît Marx în *Capitalul*. Timp de 25 de ani el le-a studiat sub toate aspectele, iar rezultatele criticii sale conțin totodată pretutindeni și embrionul așa-ziselor soluții, în măsura în care ele sînt, în genere, posibile în ziua de azi.

Engels, *Contribuții la problema locuințelor* (1872—1873) ; vol. 18, p. 290.

Simpla enumerare a manuscriselor lăsate de Marx pentru cartea a II-a dovedește conștiinciozitatea fără seamăn, autocritica severă cu care Marx s-a străduit să atingă cel mai înalt grad de perfecțiune în elaborarea marilor sale descoperiri economice înainte de a le publica ; o autocritică care îi dădea numai rareori posibilitatea să-și adapteze expunerea, atît ca fond cît și ca formă, orizontului său, lărgit necontenit prin noi studii.

Engels, *Prefață la Capitalul*, vol. II (1885) ; vol. 24, p. 8.

Așa cum Darwin a pus capăt concepției după care speciile de animale și de vegetale ar fi întîmplătoare, nele-

---

* Pur și simplu (fr.).

gate prin nimic între ele, „create de Dumnezeu" şi neschimbătoare, şi a aşezat pentru prima oară biologia pe o bază pe deplin ştiinţifică, stabilind transformarea speciilor şi succesiunea lor, tot aşa şi Marx a pus capăt concepţiei după care societatea ar fi un agregat mecanic de indivizi, care permite orice schimbări dictate de voinţa stăpînirii [...] şi care ar apărea şi s-ar transforma în mod întîmplător, şi a aşezat pentru prima oară sociologia pe o bază ştiinţifică, stabilind noţiunea de formaţiune social-economică ca totalitate a relaţiilor respective de producţie şi arătînd că dezvoltarea acestor formaţiuni este un proces istoric-natural.

Acum, după apariţia *Capitalului*, concepţia materialistă a istoriei nu mai este o ipoteză, ci o doctrină dovedită ştiinţificeşte. Şi atîta timp cît nu va exista o altă încercare de a explica ştiinţificeşte funcţionarea şi dezvoltarea vreunei formaţiuni sociale — tocmai a unei formaţiuni sociale şi nu a condiţiilor de trai ale unei ţări sau ale unui popor sau chiar ale unei clase etc. — o altă încercare capabilă să pună ordine în „faptele respective", aşa cum a făcut materialismul, şi, tot ca aceasta, să ne înfăţişeze un viu tablou al unei anumite formaţiuni, dînd totodată o explicaţie strict ştiinţifică a acesteia, concepţia materialistă a istoriei va fi sinonimă cu ştiinţa socială.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 138—139.

Această teorie nu pretinde că ar fi explicat vreo altă organizare socială decît cea capitalistă. Dacă aplicarea materialismului în analizarea şi explicarea unei singure formaţiuni sociale a dat rezultate atît de strălucite, e absolut firesc ca materialismul aplicat la istorie să nu mai fie o ipoteză, ci o teorie verificată ştiinţificeşte ; e absolut firesc ca necesitatea unei asemenea metode să se extindă asupra celorlalte formaţiuni sociale, chiar dacă

acestea n-au fost supuse unei cercetări concrete speciale şi unei analize amănunţite, tot aşa cum ideea transformismului, demonstrată printr-un număr suficient de fapte, se extinde asupra întregului domeniu al biologiei, cu toate că faptul transformării unor anumite specii de animale şi vegetale n-a putut fi încă stabilit cu exactitate.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 142.

[...] *Capitalul* nu este, fireşte, o lucrare corespunzătoare pentru sociologul metafizician, care nu vede cît de sterile sînt raţionamentele apriorice pe tema ce este societatea, care nu înţelege că, în loc să studieze şi să explice societatea, asemenea metode nu fac decît să substituie pe furiş noţiunii de societate fie ideile burgheze ale negustorului englez, fie idealurile socialiste mic-burgheze ale democratului rus, atît şi nimic mai mult. De aceea toate aceste teorii filozofice-istorice au apărut şi s-au spulberat ca nişte baloane de săpun, fiind în cel mai bun caz un simptom al ideilor şi relaţiilor sociale ale epocii lor, nefăcînd să progreseze nici cu o iotă putinţa omului de a *înţelege* fie chiar şi unele relaţii sociale izolate, dar în schimb reale (şi nu acelea care corespund „naturii umane"). Giganticul pas înainte făcut de Marx în această privinţă constă tocmai în faptul că el a înlăturat toate aceste raţionamente asupra societăţii şi progresului în general, făcînd în schimb analiza *ştiinţifică a unei singure* societăţi şi *a unui singur* progres, şi anume a celor capitaliste.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 141.

[...] *Capitalul*, această operă principală şi fundamentală care expune socialismul ştiinţific, se mărgineşte doar la cele mai generale aluzii în ceea ce priveşte viitorul,

urmărind doar elementele existente astăzi din care se dezvoltă orînduirea viitoare.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894); vol. 1, p. 181.

Sînt de acord cu ideea dumneavoastră de a publica traducerea *Capitalului* în fascicule periodice. În această formă lucrarea va fi mai accesibilă clasei muncitoare, și pentru mine acest considerent este mai important decît oricare altul.

Acesta este un aspect, dar există și un altul: metoda de cercetare pe care am folosit-o eu și care nu a fost încă aplicată la problemele economice face ca lectura primelor capitole să fie destul de anevoioasă. Există primejdia ca publicul francez, întotdeauna nerăbdător să ajungă la concluzia finală și dornic să cunoască legătura dintre principiile generale și problemele care îl preocupă direct, să piardă interesul pentru această carte dacă, începînd s-o citească nu va putea să continue lectura pînă la capăt.

Tot ce pot face este să atrag atenția de la bun început cititorilor dornici de adevăr asupra acestui neajuns și să-i pregătesc. Drumul spre știință nu este pietruit, și numai cei care nu se sperie de osteneala urcușului pe cărările abrupte pot nădăjdui că vor ajunge pe căile ei luminoase.

Marx, Scrisoarea către Maurice Lachâtre din 18 martie 1872; vol. 33, p. 393—394.

2. CAPITALISMUL

Istoria capitalismului și analiza c o n c e p t e l o r, care o rezumă.

Lenin, *Caiete filozofice; Planul dialecticii, (logicii) lui Hegel* (1915); vol. 29, p. 281.

Economia politică este deci, prin însăși esența ei, o știință *istorică*. Ea tratează o materie istorică, adică un material în continuă schimbare; ea cercetează în primul rînd legile specifice care guvernează fiecare treaptă de dezvoltare a producției și a schimbului și abia la sfîrșitul acestei cercetări poate stabili puținele legi cu totul generale, valabile pentru orice producție și schimb.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. vol. 20, p. 142—143.

Atîta timp cît au putut să se ocupe în mod imparțial de economia politică, în realitatea germană nu au existat relații economice moderne. Atunci cînd aceste relații au început să apară, condițiile erau de așa natură încît nu mai permiteau studierea imparțială a acestor relații în limitele orizontului burghez. În măsura în care economia

politică este burgheză, adică în măsura în care ea consideră că orînduirea capitalistă este forma absolută și ultimă a producției sociale, și nu o treaptă trecătoare a procesului istoric de dezvoltare, ea poate rămîne știință numai atîta timp cît lupta de clasă se află în stare latentă sau nu se manifestă decît în cazuri izolate.

Marx, *Capitalul. Postfață la ediția a doua* (1873) ; vol. 23, p. 19—20.

Punerea problemei pe teren istoric s-a făcut simțită imediat : în loc să compare capitalismul cu o societate abstractă, așa cum ar trebui să fie ea (adică, de fapt, cu o utopie), autorul [Marx] l-a comparat cu *stadiile anterioare* ale economiei sociale, a comparat diferitele stadii ale capitalismului în dezvoltarea lor *și a constatat faptul dezvoltării forțelor de producție ale societății datorită dezvoltării capitalismului.*

Lenin, *Cu privire la caracterizarea romantismului economic* (1897) ; vol. 2, p. 251.

Întreaga teorie a lui Marx constituie aplicarea la capitalismul contemporan a teoriei dezvoltării în forma ei cea mai consecventă, mai completă, mai adînc gîndită și mai bogată în conținut. Firește că Marx și-a pus problema aplicării acestei teorii și la prăbușirea *iminentă* a capitalismului, și la *viitoarea* dezvoltare a *viitorului* comunism.

Lenin, *Statul și revoluția* (1917) ; vol. 33, p. 84.

Marea industrie a rupt vălul care ascundea oamenilor propriul lor proces social de producție și care făcea ca diversele ramuri ale producției diferențiate spontan să constituie adevărate enigme una pentru alta și chiar pentru cei inițiați din cadrul aceleiași ramuri [...] Industria modernă nu consideră și nu tratează niciodată forma exis-

tentă a unui proces de producție ca ceva definitiv. De aceea baza ei tehnică este revoluționară, pe cînd cea a tuturor modurilor de producție anterioare era în esență conservatoare.

Marx, *Capitalul*, vol. 1 (publ. 1867) ; vol. 23, p. 494—495.

[...] avem de suferit nu numai de pe urma dezvoltării producției capitaliste, ci și de pe urma insuficientei ei dezvoltări. Pe lîngă calamitățile epocii contemporane, avem de suportat un întreg șir de calamități moștenite, generate de faptul că la noi continuă să vegeteze moduri de producție învechite și perimate, cu tot cortegiul lor de relații sociale și politice anacronice. Noi suferim nu numai din cauza celor vii, ci și din cauza celor morți. *Le mort saisit le vif !* *

Marx, *Capitalul. Prefață la ediția întîi* (1867) ; vol. 23, p. 15.

Acest raționament repetă greșeala tipică a romantismului, și anume : pornind de la contradicțiile capitalismului, el ajunge să nege faptul că la rîndul său, capitalismul reprezintă *o formațiune socială superioară.* [...]

Atacurile de soiul acesta nu fac decît să trădeze pe romantic, care condamnă cu sfială tocmai ceea ce teoria științifică prețuiește cel mai mult la capitalism : tendința de dezvoltare inerentă acestuia, tendința lui nestăvilită de a merge înainte, imposibilitatea de a se opri în loc, adică de a reproduce procesele economice în aceleași proporții.

Lenin, *Cu privire la caracterizarea romantismului economic* (1897) ; vol. 2, p. 201—202.

---

* Mortul îl apucă pe cel viu ! (fr.).

Tocmai aceasta este trăsătura cea mai caracteristică a romantismului : el vede în contradicția de interese (care are rădăcini adînci în însăși orînduirea social-economică) o contradicție sau o greșeală a unei doctrine, a unui sistem sau chiar a unor măsuri etc. Orizontul strîmt al *Kleinbürger* *-ului, care stă la o parte de contradicțiile despre care am vorbit mai sus și are o situație intermediară, tranzitorie între cei doi antipozi, se îmbină aici cu un idealism naiv — era cît pe-aci să spunem : cu un birocratism — care explică orînduirea socială prin părerile oamenilor (mai ales ale oamenilor care dețin puterea) și nu invers.

Lenin, *Cu privire la caracterizarea romantismului economic* (1897) ; vol. 2, p. 220.

[...] i se dă romanticului calificativul, pe deplin meritat, de *reacționar*, înțelegîndu-se prin acest termen nu dorința de a restabili pur și simplu instituțiile medievale, ci tocmai încercarea de a aplica noii societăți vechiul criteriu patriarhal, tocmai tendința de a vedea un model în vechile rînduieli și tradiții, care nu mai corespund deloc noilor condiții economice.

Lenin, *Cu privire la caracterizarea romantismului economic* (1897) ; vol. 2, p. 229.

[...] nimic nu este mai absurd decît să deduci din contradicțiile capitalismului imposibilitatea lui, caracterul lui neprogresist etc. — aceasta înseamnă să ignorezi o realitate neplăcută, dar certă, pentru a te refugia pe culmile neguroase ale visărilor romantice. [...] Contradicțiile capitalismului dovedesc caracterul lui trecător din punct de vedere istoric ; ele explică condițiile și cauzele descompunerii și transformării lui într-o formă superioară, dar ele nu exclud cîtuși de puțin nici posibilitatea capitalismului, nici caracterul lui progresist în comparație cu sistemele social-economice premergătoare.

Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (1896—1899) ; vol. 3, p. 45—46.

* Micul burghez (germ.).

Rolul istoric progresist al capitalismului poate fi rezumat prin două teze concise : dezvoltarea forței productive a muncii sociale și socializarea acesteia.

Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (1896—1899) ; vol. 3, p. 588.

[...] ideea (concepția) *fundamentală* a lui Marx, care străbate *toate* operele lui și care a fost confirmată, după el, de experiența tuturor țărilor, este aceea că, în comparație cu feudalismul, capitalismul are un caracter *progresist*. [...]

Secolele de feudalism au fost pentru oamenii muncii secole de somnolență.

Deceniile de capitalism au trezit din starea lor de somnolență milioane de muncitori salariați.

Lenin, *Narodnicismul de stînga și marxismul* (1914) ; vol. 25, p. 254—255.

[...] fără a recurge vreodată la factori din afara cadrului acestor relații de producție spre a explica lucrurile, Marx ne dă posibilitatea să vedem cum se dezvoltă organizarea economiei sociale pe baza producției de mărfuri, cum se transformă ea într-o organizare capitalistă, dînd naștere unor clase antagoniste (de astă dată în cadrul relațiilor de producție) — burghezia și proletariatul — cum dezvoltă ea productivitatea muncii sociale, introducînd astfel un element care intră într-o contradicție ireductibilă cu înseși bazele acestei organizări capitaliste.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 137.

O națiune trebuie și poate să învețe de la altă națiune. Chiar dacă o societate a descoperit legea naturală a dezvoltării sale — iar scopul final al operei mele este de a dezvălui legea economică a dezvoltării societății moderne — ea nu poate nici să sară peste fazele naturale ale dezvoltării, nici să le desființeze prin decrete. Dar ea poate să scurteze și să atenueze durerile facerii.

Marx, *Capitalul. Prefață la ediția întîi* (1867) ; vol. 23, p. 16.

În economia mondială, fiecare producător e conștient de faptul că introduce anumite schimbări în tehnica producției, fiecare producător de mărfuri e conștient că schimbă unele produse pe altele, dar acești producători nu sînt conștienți de faptul că prin aceasta ei aduc schimbări *existenței sociale*. Suma tuturor acestor schimbări, în toate ramificațiile lor n-ar putea fi cuprinsă, în cadrul economiei capitaliste mondiale, nici de 70 de gînditori ca Marx. Maximum ce s-a putut realiza e că au fost descoperite *legile* acestor schimbări, că a fost dezvăluită în liniile ei mari, esențiale logica *obiectivă* a acestor schimbări și a dezvoltării lor istorice, obiectivă nu în sensul că o societate alcătuită din ființe conștiente, din oameni, ar putea să existe și să se dezvolte independent de existența acestor ființe conștiente [...], ci în sensul că existența oamenilor *este independentă de conștiința socială* a oamenilor. Din faptul că trăiți și desfășurați o activitate economică, că nașteți copii și produceți produse, că schimbați aceste produse, se formează un lanț obiectiv necesar de evenimente, un lanț al dezvoltării care este independent de conștiința voastră *socială* și pe care aceasta din urmă nu-l cuprinde niciodată în întregime. Sarcina supremă a omenirii este de a cuprinde această logică obiectivă a evoluției economice (adică a evoluției existenței sociale) în liniile ei generale și esențiale, pentru a-i putea adapta *acesteia*, cît mai precis și mai clar și într-un spirit cît mai critic, conștiința sa socială și conștiința claselor înaintate din toate țările capitaliste.

Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908) ; vol. 18, p. 341.

În aprecierea unor evenimente și a unei serii de evenimente în curs nu se va putea ajunge niciodată pînă la cauzele economice *finale*. Chiar astăzi încă, cînd presa de specialitate oferă un material atît de bogat, nu este posibil, nici măcar în Anglia, să se urmărească zi de zi dezvoltarea industriei și a comerțului pe piața mondială și schimbările care survin în metodele de producție, în așa fel încît să se poată face în orice moment bilanțul general pe baza acestor factori foarte complecși și în permanentă schimbare, dintre care, în plus, cei mai importanți acționează de cele mai multe ori vreme îndelungată pe ascuns înainte de a irumpe deodată în mod năvalnic la suprafață. Nu-ți poți face niciodată o idee de anasmblu clară asupra istoriei economice a unei perioade date chiar în momentul desfășurării evenimentelor respective, ci numai ulterior, după ce materialul a fost adunat și triat. Statistica este aici un mijloc auxiliar necesar, dar rămîne totdeauna în urmă. Pentru evenimentele în curs nu o dată va fi, așadar, nevoie ca acest factor, cel mai hotărîtor, să fie considerat ca factor constant, iar situația economică existentă la începutul perioadei respective să fie considerată ca fiind dată și invariabilă pentru întreaga perioadă, sau să fie luate în considerație numai astfel de schimbări ale acestei situații care decurg din înseși evenimentele existente în mod evident și deci, de asemenea, întru totul evidente. Metoda materialistă este de aceea nevoită aici mult prea des să se mărginească să reducă conflictele politice la lupta de interese dintre clasele sociale și fracțiunile de clasă existente, create de dezvoltarea economică, și să demonstreze că diferitele partide politice sînt expresia mai mult sau mai puțin adecvată a acestor clase și fracțiuni de clase.

Este de la sine înțeles că această neglijare inevitabilă a schimbărilor concomitente ale situației economice, baza propriu-zisă a tuturor proceselor pe care urmează să le cercetăm, constituie o sursă de greșeli. Dar toate condițiile unei prezentări sintetice a evenimentelor curente cuprind în ele în mod inevitabil surse de greșeli ; ceea ce nu oprește însă pe nimeni să scrie istoria evenimentelor curente.

Engels, *Introducere la lucrarea lui Karl Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850"* (1895) ; vol. 22, p. 505—506.

Așadar, la ce se reduce acumularea primitivă a capitalului, adică geneza lui istorică ? În măsura în care nu este transformare directă a sclavilor și a șerbilor în muncitori salariați, prin urmare simplă schimbare de formă, ea nu înseamnă decît expropierea producătorilor nemijlociți, adică desființarea proprietății private, bazată pe munca proprie.

Proprietatea privată, ca opus al proprietății colective, sociale, nu există decît acolo unde mijloacele de muncă și condițiile exterioare ale muncii aparțin unor persoane particulare. Dar în funcție de faptul că aceste persoane particulare sînt muncitori sau cei care nu muncesc, se schimbă însuși caracterul proprietății private. Infinitatea de nuanțe pe care ea le prezintă la prima vedere nu reflectă decît stările intermediare aflate între aceste două extreme.

Proprietatea privată a muncitorului asupra mijloacelor sale de producție este baza micii producții, iar mica producție este o condiție necesară pentru dezvoltarea producției sociale și a individualității libere a muncitorului însuși. E drept că acest mod de producție există și în sclavagism, și în feudalism, precum și în alte relații de dependență personală. Dar el nu înflorește, nu-și desfășoară întreaga energie, nu-și cucerește forma clasică adecvată decît acolo unde muncitorul este proprietar privat liber al condițiilor sale de muncă folosite de el însuși, acolo unde țăranul este proprietar al ogorului pe care îl cultivă, iar meseriașul proprietar al uneltelor pe care le mînuiește cu virtuozitate.

Acest mod de producție presupune fărîmițarea pămîntului și a celorlalte mijloace de producție. El exclude atît concentrarea acestora din urmă, cît și cooperarea, diviziunea muncii în cadrul acelorași procese de producție, dominarea și reglementarea socială a naturii, dezvoltarea liberă a forțelor de producție sociale. El nu este compatibil decît cu limitele naturale, înguste ale producției și ale societății. A-l eterniza ar însemna, după cum spune, pe bună dreptate, Pecqueur, „a decreta mediocritatea generală" [95]. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, el produce mijloacele materiale ale propriei sale distrugeri. Din acest moment în societate se trezesc forțe și pasiuni care se simt încătușate de el. Acest mod de producție trebuie desființat și este desființat. Desființarea lui, transformarea mijloacelor de producție individuale și fărîmițate în mijloace de producție socialmente concentrate, deci a proprietății minuscule a multora într-o uriașă proprietate a cîtorva, adică exproprierea pămîntului maselor populare largi, exproprierea mijloacelor lor de subzistență și uneltelor lor de muncă, această îngrozitoare și anevoioasă expropriere a maselor populare, constituie preistoria capitalismului. Ea cuprinde o serie întreagă de metode violente, dintre care am menționat mai sus numai pe cele mai importante, care au făcut epocă ca metode ale acumulării primitive a capitalului. Exproprierea producătorilor nemijlociți se face cu vandalismul cel mai necruțător și sub impulsul patimilor celor mai infame, mai murdare, mai meschine și mai odioase. Proprietatea privată, dobîndită prin muncă proprie și bazată, ca să zicem așa, pe contopirea muncitorului individual, independent, cu condițiile sale de muncă, este înlăturată de proprietatea privată capitalistă, bazată pe ex-

ploatarea muncii altuia, dar liberă din punct de vedere formal.

Cînd acest proces de transformare a destrămat în profunzime și în amploare societatea veche, cînd muncitorii au fost transformați în proletari, iar condițiile lor de muncă în capital, cînd modul de producție capitalist stă pe propriile sale picioare, socializarea ulterioară a muncii, transformarea ulterioară a pămîntului și a celorlalte mijloace de producție în mijloace de producție exploatate pe scară socială, deci comune, prin urmare, exproprierea ulterioară a proprietarilor privați, capătă o formă nouă. Cel ce urmează să fie expropriat acum nu mai este muncitorul care lucrează independent, ci capitalistul care exploatează un număr mare de muncitori.

Această expropriere se înfăptuiește prin jocul legilor imanente ale producției capitaliste însăși, prin centralizarea capitalurilor. Un capitalist răpune un număr mare de alți capitaliști. Mînă în mînă cu această centralizare, adică cu exproprierea unui număr mare de capitaliști de către un număr mic, se dezvoltă pe o scară mereu crescîndă cooperarea în procesul muncii, aplicarea tehnică conștientă a științei, exploatarea sistematică a pămîntului, transformarea mijloacelor de muncă în mijloace de muncă ce nu pot fi folosite decît în comun, economisirea tuturor mijloacelor de producție prin folosirea lor ca mijloace de producție ale unei munci sociale combinate, atragerea tuturor popoarelor în orbita pieței mondiale și prin aceasta caracterul internațional al regimului capitalist. Odată cu micșorarea continuă a numărului magnaților capitalului, care uzurpă și monopolizează toate avantajele acestui proces de transformare, cresc mizeria, asuprirea, înrobirea, degradarea, exploatarea, dar și revolta clasei muncitoare, al cărei număr sporește neîncetat și care este educată, unită și organizată prin însuși mecanismul procesului de producție capitalist. Monopolul capitalului devine o cătușe pentru modul de producție care a înflorit odată cu el și prin el. Centralizarea mijloacelor de producție și socializarea muncii ajung la un punct la care devin incompatibile cu învelișul lor capitalist. Acesta este sfărîmat. Proprietății private capitaliste i-a sunat ceasul. Expropriatorii sînt expropriați.

Modul de însușire capitalist, care rezultă din modul de producție capitalist, deci proprietatea privată capitalistă, este prima negație a proprietății private individuale, bazată pe muncă proprie. Dar producția capitalistă generează cu necesitatea unui proces natural propria ei negare. Aceasta este negarea negației. Ea nu restabilește proprietatea privată, ci proprietatea individuală, dar pe baza realizărilor erei capitaliste: a cooperării și a proprietății comune asupra mijloacelor de producție produse de munca însăși.

Transformarea proprietății private fărîmițate, bazată pe munca proprie a indivizilor, în proprietate capitalistă este, desigur, un proces mult mai îndelungat, mai violent și mai dificil decît transformarea proprietății capitaliste, care în fapt se bazează deja pe producția socială, în proprietate socială. Acolo era vorba de exproprierea maselor populare de către un număr restrîns de uzurpatori; aici este vorba de exproprierea unui număr restrîns de uzurpatori de către masele populare.

Marx, *Capitalul*, vol. 1 (publ. 1867); vol. 23, p. 764—766.

Capitolul cu privire la acumularea primitivă nu face altceva decît să descrie calea pe care în Europa occidentală orînduirea economică capitalistă a ieșit din pîntecul orînduirii economice feudale. [...] La sfîrșitul capitolului tendința istorică a producției capitaliste este redusă la faptul că ea „produce cu necesitatea unui proces natural propria ei negare", că ea însăși a creat elementele unei noi orînduiri economice, dînd totodată cel mai mare impuls forțelor productive ale muncii sociale și dezvoltării integrale a fiecărui producător individual; că proprietatea capitalistă, la baza căreia se află deja efectiv un mod de pro-

ducţie colectiv, nu poate să nu se transforme în proprietate socială. În acest loc nu aduc nici un fel de dovezi pentru simplul motiv că această afirmaţie nu este în sine decît rezumatul sumar al unor lungi expuneri făcute în capitolele anterioare cu privire la producţia capitalistă.

[...] Dar asta-i prea puţin pentru criticul meu. El trebuie neapărat să transforme schiţa mea istorică cu privire la apariţia capitalismului în Europa occidentală într-o teorie istorică-filozofică referitoare la calea generală pe care trebuie s-o urmeze în mod fatal toate popoarele, indiferent de condiţiile istorice în care s-ar afla ele, pentru a ajunge, în ultimă instanţă, la formaţiunea economică care asigură, odată cu cel mai mare avînt al forţelor productive ale muncii sociale, şi dezvoltarea multilaterală a omului. Eu însă îi cer iertare. Aceasta ar însemna pentru mine în acelaşi timp o prea mare cinste şi o prea mare insultă. Să luăm un exemplu.

În mai multe locuri din *Capitalul* am amintit de soarta pe care au avut-o plebeii Romei antice. La început aceştia au fost ţărani liberi, care lucrau fiecare pentru sine propriul său petic de pămînt. În decursul istoriei romane ei au fost expropriaţi. Aceeaşi dezvoltare care i-a despărţit de mijloacele lor de producţie şi de subzistenţă a atras după sine nu numai formarea marii proprietăţi funciare, dar şi formarea marilor capitaluri băneşti. În felul acesta, într-o bună zi au apărut, pe de o parte, oamenii liberi, deposedaţi de toate bunurile în afară de forţa lor de muncă, iar pe de altă parte, pentru exploatarea muncii acestora, posesorii tuturor bogăţiilor achiziţionate. Ce s-a întîmplat ? Proletarii romani nu au devenit muncitori salariaţi, ci o *gloată* leneşă, mai demnă de dispreţ decît aşa-numiţii *„poor whites“* * din sudul Statelor Unite, şi, odată cu aceasta, s-a dezvoltat nu modul de producţie capitalist, ci modul de producţie sclavagist. Astfel, evenimente de o analogie uimitoare, dar care s-au petrecut în împrejurări istorice diferite, au dus la rezultate complet diferite. Studiind fiecare din aceste evoluţii în parte şi comparîndu-le apoi între ele, vom găsi uşor cheia pentru înţelegerea acestui fenomen ; dar nu vom ajunge niciodată să-l înţelegem dacă vom folosi cheia universală a vreunei teorii generale, istorice-filozofice, a cărei supremă calitate este aceea că se consideră mai presus de istorie.

Marx, *[Scrisoare către redacţia revistei „Otecestvennîe Zapiski“]* (1877) ; vol. 19, p. 118—122.

[...] posesorii noştri de marfă gîndesc ca Faust. La început a fost fapta [96]. Ei au acţionat deci înainte de a fi gîndit.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 101.

Posesorii noştri de marfă descoperă, aşadar, că aceeaşi diviziune a muncii, care face din ei producători particulari independenţi, face ca procesul social de producţie şi relaţiile lor în acest proces să fie independente de ei înşişi, ca independenţa persoanelor unele faţă de altele să-şi găsească o completare într-un sistem de dependenţă reciprocă obiectuală multilaterală.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 122.

Contradicţia, imanentă mărfii, dintre valoarea de întrebuinţare şi valoare, contradicţia muncii particulare care trebuie să se manifeste în acelaşi timp ca muncă nemijlocit socială, contradicţia muncii concrete speciale care în acelaşi timp este considerată muncă generală abstractă, contradicţia dintre personificarea obiectului şi obiectualizarea persoanelor — această contradicţie imanentă îşi găseşte formele de mişcare dezvoltate în contradicţiile

* „Săraci albi“ (engl.).

metamorfozei mărfurilor. Prin urmare, înseși aceste forme implică posibilitatea, dar numai posibilitatea, crizelor. Transformarea acestei posibilități în realitate cere un complex întreg de condiții [...]

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867); vol. 23, p. 127—128.

Orice întreprindere de producție de mărfuri devine în același timp o întreprindere de exploatare a forței de muncă, dar abia producția de mărfuri capitalistă devine un mod de exploatare care creează o nouă epocă și care, în dezvoltarea lui istorică, revoluționează, prin organizarea procesului muncii și prin dezvoltarea uriașă a tehnicii, întreaga structură economică a societății și lasă cu mult în urmă toate epocile anterioare.

Marx, *Capitalul*, vol. II (publ. 1885); vol. 24, p. 42.

În realitate, producția capitalistă este producția de mărfuri ca formă generală a producției, dar ea este capitalistă și devine tot mai mult capitalistă pe măsură ce se dezvoltă, pentru că aici munca apare ea însăși ca marfă, pentru că muncitorul vinde munca, adică funcționarea forței sale de muncă [...]

Marx, *Capitalul*, vol. II (publ. 1885); vol. 24, p. 124.

[...] proprietatea apare, în ceea ce-l privește pe capitalist, ca dreptul de a-și însuși munca neplătită a altuia sau produsul ei, iar în ceea ce-l privește pe muncitor ca imposibilitatea de a-și însuși propriul său produs. Separarea proprietății de muncă devine consecința necesară a unei legi care aparent pornea de la identitatea lor.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867); vol. 23, p. 593—594.

Oricît s-ar părea deci că modul de apropriere capitalist contrazice legile inițiale ale producției de mărfuri, acest mod de apropriere nu izvorăște nicidecum din violarea acestor legi, ci dimpotrivă, din aplicarea lor. [...]

A spune că apariția muncii salariate denaturează producția de mărfuri echivalează cu a spune că, dacă vrea să nu fie denaturată, producția de mărfuri nu trebuie să se dezvolte. În aceeași măsură în care, dezvoltîndu-se după propriile ei legi imanente, ea se transformă în producție capitalistă, în aceeași măsură legile proprietății proprii producției de mărfuri se transformă în legi ale aproprierii capitaliste.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867); vol. 23, p. 594, 597.

[...] capitalul nu este un obiect, ci o relație de producție socială determinată, care aparține unei formațiuni sociale istorice determinate, se înfățișează într-un obiect și dă acestui obiect un caracter social specific.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894); vol. 25/2, p. 352.

Capitalul ca valoare care se autovalorifică nu cuprinde numai relații de clasă, numai un caracter social determinat, care se întemeiază pe existența muncii ca muncă salariată. Capitalul este o mișcare, un proces al circuitului, care trece prin diferite stadii și care, la rîndul lui, cuprinde trei forme diferite ale procesului circuitului. De aceea, capitalul nu poate fi înțeles decît ca mișcare, și nu ca un lucru aflat în repaos. Economiștii care consideră existența independentă a valorii ca o simplă abstracție uită că mișcarea capitalului industrial este această abstracție *in actu* *. Valoarea trece aici prin diferite forme, prin diferite mișcări, în cadrul cărora ea se păstrează și, în același timp, se valorifică, sporește. [...] Cu cît revoluțiile valorii devin mai acute și mai frecvente, cu atît mișcarea

* În acțiune (lat.).

automată a valorii devenite independentă, mişcare ce acţionează cu forţa unui proces natural elementar, triumfă asupra spiritului de prevedere şi calculelor capitalistului individual, cu atît cursul producţiei normale este subordonat mai mult speculaţiei anormale, cu atît mai mare devine pericolul pentru existenţa capitalurilor individuale. Prin urmare, aceste revoluţii periodice ale valorii confirmă ceea ce, chipurile, infirmă : autonomizarea pe care o cunoaşte valoarea în calitate de capital şi pe care, prin mişcarea ei, o menţine şi o statorniceşte.

Marx, *Capitalul,* vol. II (publ. 1885) ; vol. 24, p. 112—113.

[...] *Dialectica conceptelor forţe de producţie (mijloace de producţie) şi relaţii de producţie ;* o dialectică ale cărei limite trebuie precizate şi care nu suprimă deosebirile reale.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Introducere"* (1857) ; vol. I, p. 42.

Contradicţia dintre producţia socială şi însuşirea capitalistă se manifestă ca antagonism între proletariat şi burghezie.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 268.

Contradicţia dintre producţia socială şi însuşirea capitalistă se reflectă ca *o contradicţie între organizarea producţiei înăuntrul fiecărei fabrici şi anarhia în producţie din întreaga societate.*

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 270.

Contradicţia modului de producţie capitalist constă [...] tocmai în tendinţa lui spre dezvoltarea absolută a forţelor de producţie, care intră în permanenţă în conflict cu *condiţiile* specifice ale producţiei în cadrul cărora se mişcă şi singurele în care se poate mişca capitalul.

Marx, *Capitalul* vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/1, p. 260.

Dezvoltarea forţelor de producţie ale muncii sociale reprezintă sarcina istorică şi justificarea capitalului. Tocmai prin aceasta creează el, inconştient, condiţiile materiale ale unei forme de producţie superioare.

Marx, *Capitalul,* vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/1, p. 262.

Relaţiile burgheze de producţie şi de schimb, relaţiile burgheze de proprietate, societatea burgheză modernă, care a produs, ca prin farmec, mijloace de producţie şi de schimb atît de uriaşe, seamănă cu vrăjitorul care nu mai poate stăpîni puterea întunericului pe care l-a dezlănţuit. De decenii istoria industriei şi a comerţului nu este altceva decît istoria răzvrătirii forţelor de producţie moderne împotriva relaţiilor de producţie moderne, împotriva relaţiilor de proprietate care sînt condiţiile de existenţă ale burgheziei şi ale dominaţiei ei. [..]

Armele cu care burghezia a doborît feudalismul se îndreaptă astăzi împotriva burgheziei însăşi.

Marx şi Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 417—472.

Contradicţia dintre forţa socială generală în care se transformă capitalul şi puterea particulară a diferiţilor capitalişti asupra condiţiilor sociale ale producţiei devine tot mai flagrantă şi presupune desfiinţarea acestei relaţii, deoarece presupune totodată transformarea condiţiilor de producţie în condiţii de producţie generale, colective, sociale. Această transformare este determinată de dezvol-

tarea forţelor de producţie în cadrul producţiei capitaliste şi de modul în care are loc această dezvoltare.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/1, p. 266—267.

Exprimată în termeni foarte generali, contradicţia constă în faptul că modului de producţie capitalist îi este proprie tendinţa de dezvoltare absolută a forţelor de producţie, independent de valoarea şi de plusvaloarea pe care aceasta o conţine, precum şi de relaţiile sociale în cadrul cărora are loc producţia capitalistă ; în timp ce, pe de altă parte, scopul lui este menţinerea valorii-capital existente şi valorificarea ei într-o măsură cît mai mare (adică creşterea tot mai rapidă a acestei valori). [...]

Adevărata limită a producţiei capitaliste este *capitalul însuşi*, iar aceasta înseamnă : capitalul şi autovalorificarea lui constituie punctul iniţial şi punctul final, motivul şi scopul producţiei ; producţia nu este decît producţie pentru *capital* în loc ca, dimpotrivă, mijloacele de producţie să fie simple mijloace pentru dezvoltarea continuă a procesului vieţii *societăţii* producătorilor. Aceste limite, singurele în cadrul cărora pot avea loc conservarea şi valorificarea valorii-capital, bazate pe exproprierea şi pauperizarea marii mase a producătorilor, intră în permanenţă în contradicţie cu metodele de producţie pe care trebuie să le folosească capitalul pentru a-şi atinge scopul şi care servesc la o extindere nelimitată a producţiei, la o producţie ca scop în sine, la o dezvoltare necondiţionată a forţei productive sociale a muncii. Mijlocul — dezvoltarea nelimitată a forţelor de producţie sociale — intră în permanenţă în conflict cu scopul limitat — valorificarea capitalului existent. De aceea, dacă modul de producţie capitalist este un mijloc istoric de dezvoltare a forţei productive materiale şi de creare a pieţei mondiale corespunzătoare, el reprezintă totodată o contradicţie permanentă între această sarcină istorică a sa şi relaţiile de producţie sociale care-i corespund.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/1, p. 252—253.

În marea industrie, contradicţia dintre uneltele de producţie şi proprietatea privată apare pentru prima oară ca un produs propriu marii industrii, pentru a cărui generare ea trebuie să atingă un înalt nivel de dezvoltare. Prin urmare, abia odată cu marea industrie devine posibilă şi desfiinţarea proprietăţii private.

Marx şi Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 67.

[...] datorită marii industrii, contradicţiile latente ale modului de producţie capitalist s-au transformat în antagonisme atît de flagrante, încît prăbuşirea apropiată a acestui mod de producţie este, ca să spunem aşa, palpabilă, încît înseşi noile forţe de producţie pot fi menţinute şi dezvoltate numai prin instaurarea unui nou mod de producţie, corespunzător nivelului lor actual de dezvoltare. Aceste contradicţii au atins un asemenea grad de ascuţire, încît lupta celor două clase generate de modul de producţie existent şi reproduse de el în permanenţă împreună cu antagonismul lor tot mai accentuat a cuprins toate ţările civilizate, devenind pe zi ce trece tot mai înverşunată. De aceea, s-a şi ajuns la înţelegerea atît a acestei conexiuni istorice, a condiţiilor transformării sociale devenită necesară ca urmare a acestei conexiuni, cît şi a trăsăturilor fundamentale ale acestei transformări, determinate tot de ea.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1867—1878) ; vol. 20, p. 262—263.

Am văzut că procesul de producţie capitalist este o formă istoriceşte determinată a procesului de producţie

social în genere. Acesta din urmă este un proces de producție a condițiilor materiale de existență a vieții omului, cît și un proces care are loc în cadrul unor relații de producție istorico-economice specifice, un proces care produce și reproduce tocmai aceste relații de producție și, în consecință, pe exponenții acestui proces, condițiile lor materiale de existență și relațiile dintre ei, adică forma social-economică determinată a acestora din urmă. Căci totalitatea acestor relații, relațiile dintre exponenții acestei producții și natură și relațiile dintre ei, în condițiile cărora ei produc, constituie tocmai societatea considerată din punctul de vedere al structurii ei economice. Procesul de producție capitalist se desfășoară ca și procesele de producție anterioare, în anumite condiții materiale, care sînt însă, în același timp, purtătoarele unor relații sociale determinate între indivizi în cursul procesului de reproducere a vieții lor. Acele condiții, ca și aceste relații sînt, pe de o parte, premisele, iar pe de altă parte, rezultatele și creațiile procesului de producție capitalist; ele sînt produse și reproduse de către acesta.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894); vol. 25/2, p. 356—357.

În concepția curentă, aceste relații de repartiție apar ca relații naturale, ca relații care decurg nemijlocit din natura oricărei producții sociale, din legile producției umane. [...]

Conștiința mai elevată, mai critică recunoaște caracterul istoric al dezvoltării relațiilor de repartiție, dar se cramponează, în schimb, cu atît mai mult de caracterul imuabil al relațiilor de producție, care decurge din natura omenească și, în consecință, este independent de orice dezvoltare istorică.

Analiza științifică a modului de producție capitalist demonstrează, dimpotrivă, că acesta este un mod de producție de un fel deosebit, avînd o determinare istorică

specifică; că presupune, asemenea oricărui alt mod de producție determinat, o anumită treaptă a forțelor productive sociale și a formelor de dezvoltare ale acestora, ca o condiție istorică a lui — condiție care este ea însăși rezultatul și produsul istoric al unui proces anterior și de la care noul mod de producție pornește ca de la propria lui bază dată; că relațiile de producție corespunzătoare acestui mod de producție specific, istoricește determinat — relații în care oamenii intră în cadrul procesului social al vieții lor, în producția vieții lor sociale — au un caracter specific, istoric și efemer; și, în sfîrșit, că relațiile de repartiție sînt în esență identice cu aceste relații de producție, sînt reversul lor, astfel că și unele și altele au același caracter istoricește trecător.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894); vol. 25/2, p. 414—415.

Prin urmare, așa-numitele relații de repartiție corespund formelor specific sociale, istoricește determinate ale procesului de producție și relațiilor dintre oameni în procesul de reproducere a vieții lor omenești și rezultă din aceste forme și relații. Ca și relațiile de producție, relațiile de repartiție au un caracter istoric, ele exprimînd doar o latură a acestora. Repartiția capitalistă diferă de formele de repartiție care rezultă din alte moduri de producție, și fiecare formă de repartiție dispare odată cu forma determinată a producției care a generat-o și căreia îi corespunde.

Concepția potrivit căreia relațiile de repartiție, și nu relațiile de producție, au un caracter istoric este, pe de o parte, proprie numai criticii inițiale, timide, a economiei politice burgheze. Pe de altă parte, ea se bazează pe confundarea și identificarea procesului de producție social cu simplul proces al muncii, așa cum l-ar îndeplini și un om izolat în mod artificial și lipsit de orice ajutor din partea societății. În măsura în care procesul de

muncă nu este decît un proces între om și natură, elementele lui simple rămîn comune tuturor formelor lui de dezvoltare socială. Dar fiecare formă istoricește determinată a acestui proces ridică pe o nouă treaptă bazele lui materiale și formele lui sociale. Ajunsă pe o anumită treaptă de maturitate, această formă istoricește determinată este înlăturată și face loc unei forme superioare. Apropierea unei asemenea crize se manifestă prin extinderea și agravarea contradicției și opoziției dintre relațiile de repartiție, prin urmare, dintre forma *[Gestalt]* istoricește determinată a relațiilor de producție care le corespund, pe de o parte, și forțele de producție, capacitatea de producție și dezvoltarea factorilor lor, pe de altă parte. Atunci izbucnește conflictul între dezvoltarea materială a producției și forma ei socială.

Marx, *Capitalul*, vol. III (publ. 1894) ; vol. 25/2, p. 420.

Trecerea de la capital la proprietatea funciară este prezentată și istoricește, deoarece forma modernă a proprietății funciare este produsul acțiunii capitalului asupra proprietății funciare feudale etc. Tot astfel și trecerea de la proprietatea funciară la munca salariată este prezentată nu numai ca un proces dialectic, ci și ca un proces istoric, întrucît produsul final al proprietății funciare moderne este statornicirea generală a muncii salariate [...]

Marx, Scrisoarea către Engels din 2 aprilie 1858 ; vol. 29, p. 279.

Toate popoarele civilizate au început cu proprietatea comună asupra pămîntului. La toate popoarele care depășesc o anumită treaptă primitivă, această proprietate comună devine, în cursul dezvoltării agriculturii, o cătușă pentru producție. Ea e desființată, negată, transformată, după anumite stadii intermediare mai lungi sau mai

scurte, în proprietate privată. Dar pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare a agriculturii, atinsă datorită însăși proprietății private asupra pămîntului, această proprietate devine, la rîndul ei, o cătușă pentru producție, așa cum se întîmplă astăzi atît cu mica proprietate funciară, cît și cu cea mare. A o nega și pe aceasta, a o transforma din nou în proprietate colectivă, devine o cerință imperioasă. Dar această cerință nu înseamnă restaurarea proprietății comune primitive străvechi, ci instituirea unei forme superioare, mai dezvoltate de posesiune comună, care, departe de a constitui o barieră în calea producției, dimpotrivă, abia o va elibera de cătușele ei, permițîndu-i folosirea largă a descoperirilor moderne ale chimiei și a invențiilor mecanicii.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1867—1878) ; vol. 20, p. 135.

La prima lectură a lui Darwin [97] m-a izbit și pe mine asemănarea uimitoare dintre descrierea vieții plantelor și a animalelor făcută de el și teoria lui Malthus. Numai că eu am tras altă concluzie decît dumneavoastră, și anume : pentru dezvoltarea burgheză actuală este foarte rușinos că nu a depășit încă formele economice ale regnului animal. Pentru noi, așa-numitele „legi economice" nu sînt legi naturale eterne, ci legi istorice care apar și dispar, iar codexul economiei politice contemporane, în măsura în care economiștii l-au întocmit într-adevăr obiectiv, nu reprezintă pentru noi decît totalitatea legilor și condițiilor datorită cărora poate exista societatea burgheză modernă. Pe scurt, acest codex este expresia și rezumatul abstract al condițiilor de producție și de schimb ale societății burgheze contemporane. De aceea, pentru noi nici una din aceste legi, în măsura în care exprimă *relații pur burgheze*, nu este mai veche decît societatea burgheză contemporană. Acele legi care într-o măsură mai mare sau mai mică au fost valabile pentru întreaga

istorie de pînă acum exprimă numai relaţiile care sînt comune oricărei societăţi bazate pe dominaţia de clasă şi pe exploatarea de clasă. Din prima categorie face parte aşa-numita lege Richardo [98], care nu a fost valabilă nici pentru orînduirea iobăgistă, nici pentru cea sclavagistă din antichitate; din ultima categorie fac parte legile care corespund aşa-numitei teorii malthusiene.

[...] Noi pornim de la faptul că aceleaşi forţe care au creat societatea burgheză modernă — maşina cu abur, maşinile moderne, colonizarea în masă, drumurile de fier şi vapoarele, comerţul mondial — şi care acum, datorită crizelor comerciale permanente, aproape că lucrează la zdruncinarea şi, în ultimă instanţă la nimicirea ei — că aceste mijloace de producţie şi de schimb vor fi suficiente ca în scurt timp să schimbe radical acest raport şi să ridice atît de mult forţa productivă a fiecărui individ în parte, încît acesta să poată produce o cantitate suficientă pentru consumul a doi, trei, patru, cinci şi şase oameni... [...]

Se produce prea puţin, aici este toată problema. Dar *de ce* se produce prea puţin? Nu pentru că s-a ajuns la limita producţiei — chiar pentru zilele noastre şi cu mijloacele actuale. Nu, limita producţiei nu e determinată de numărul stomacurilor flămînde, ci mai mult de numărul *pungilor* care cumpără, care sînt în stare să plătească. Societatea burgheză nu doreşte, nu poate dori să plătească mai mult. Muncitorii fără bani, cu stomacurile goale, a căror muncă nu poate fi folosită *cu profit* şi care deci nu pot cumpăra, fac să crească cifra mortalităţii. Cînd, în condiţiile unui avînt industrial neaşteptat, cum se întîmplă întotdeauna, munca lor poate fi folosită cu profit, atunci ei primesc bani ca să poată cumpăra, şi în asemenea cazuri se găsesc întotdeauna mijloace de subzistenţă. Acesta este veşnicul *circulus viciosus* în care se învîrteşte întreaga economie burgheză. Se presupune totalitatea relaţiilor burgheze şi apoi se dovedeşte că fiecare parte separată este o parte necesară din aceasta, *ergo* o „lege eternă".

Engels, Scrisoarea către Friedrich Albert Lange din 29 martie 1865; vol. 31, p. 425—427.

În crize, contradicţia dintre producţia socială şi însuşirea capitalistă se manifestă în mod violent. [...] Conflictul economic a atins punctul culminant: *modul de producţie se răzvrăteşte împotriva modului de schimb, forţele de producţie se răzvrătesc împotriva modului de producţie, pe care l-au depăşit.*

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 273.

I-am împărtăşit lui Moore [99] o problemă care mă frămîntă de multă vreme. Părerea lui este că treaba asta nu se poate rezolva, sau cel puţin, nu se poate *pro tempore* *, din cauza numeroşilor factori pe care-i implică şi care, în cea mai mare parte, abia urmează să fie descoperiţi. Iată despre ce e vorba: cunoşti tabelele acelea care prezintă preţurile, taxa de scont etc., etc. în mişcarea lor în decurs de un an etc. în zigzaguri ascendente şi descendente. Am încercat în repetate rînduri — studiind crizele — să calculez aceste mişcări ascendente ca pe nişte curbe neregulate şi am crezut (şi mai cred şi acum că lucrul acesta este posibil dacă dispui de un material selectat cu grijă) că pe această bază voi putea stabili matematic principalele legi ale crizelor. După cum ţi-am spus, Moore este de părere că pentru moment chestiunea nu este rezolvată şi m-am hotărît ca *for the time being* ** s-o abandonez.

Marx, Scrisoarea către Engels din 31 mai 1873; vol. 33, p. 79.

* Pentru moment (lat.).
** Deocamdată (engl.).

VII. DIALECTICA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ

Herzen [...] și-a însușit dialectica lui Hegel, înțelegînd că ea este „algebra revoluției".

Lenin, *În memoria lui Herzen* (1912) ; vol. 21, p. 269.

1. BURGHEZIA ȘI PROLETARIATUL

Marxismul are drept criteriu *formularea* și *explicarea* teoretică a luptei, care se desfășoară în văzul nostru, între clasele sociale și între interesele economice.

Lenin, ***Conținutul economic al narodnicismului*** **(1894—1895) ; vol. 1, p. 396.**

Istoria pornește încet de la un punct invizibil, în jurul căruia se înfășoară în curbe molcome ; dar curbele ei devin tot mai largi, mișcarea ei tot mai vie, tot mai rapidă ; în cele din urmă trece în zbor, ca o cometă aprinsă, de la un astru la altul, atingîndu-și adesea vechile orbite și adeseori întretăindu-le, apropiindu-se cu fiecare rotație mai mult de infinit. Cine ar putea să prevadă sfîrșitul ?

Engels, *Semne retrograde ale timpului* (1838—1840) ; *Scrieri din tinerețe*, p. 352—353.

Nu există nici un mare rău istoric fără un progres istoric care să-l compenseze.

Engels, Scrisoarea către Nikolai Franțevici Danielson din 17 octombrie 1893 ; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 475.

Istoriei nu-i plac repetările.

Lenin, *Fr. Mehring despre Duma a II-a* (1907) ; vol. 15, p. 268.

Îndelungata luptă a burgheziei europene împotriva feudalismului a culminat în trei mari bătălii decisive.

Prima a fost așa-numita Reformă protestantă din Germania. [...]

A doua mare răscoală a burgheziei a găsit în calvinism o teorie de luptă gata pregătită. Această răscoală a avut loc în Anglia. [...]

Marea revoluție franceză a fost a treia răscoală a burgheziei, dar prima care a lepădat complet mantia religioasă și care a dat lupta pe un teren net politic.

Engels, *Introducere la ediția engleză a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință"* (1892) ; vol. 22, p. 292—296.

Hegel face undeva observația că toate marile evenimente și personalități care au o importanță istorică mondială apar, ca să zicem așa, de două ori. El a uitat să adauge : prima oară ca tragedie, a doua oară ca farsă. Caussidière în locul lui Danton, Louis Blanc în locul lui Robespierre, Montagne din 1848—1851 în locul Montagnei din 1793—1795, nepotul în locul unchiului [100]. Aceeași caricatură poate fi constatată și în împrejurările în care a apărut ediția a doua a lui Optsprezece brumar ! [101].

Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte* (1851—1852) ; vol. 8, p. 119.

[...] revoluția germană din 1848 nu este decît *o parodie a revoluției franceze din 1789.*

Marx, *Proiectul de lege cu privire la desființarea servituților feudale* (1848) ; vol. 5, p. 317.

Revoluțiile din 1648 și 1789 nu au constituit o revoluție *engleză* și una *franceză ;* ele au fost revoluții pe scară *europeană.* Ele nu au constituit victoria unei *anumite* clase a societății asupra *vechii orînduiri politice, ci au proclamat orînduirea politică a noii societăți europene.* În aceste revoluții, burghezia a ieșit biruitoare ; dar *victoria burgheziei* a însemnat atunci *victoria unei noi orînduiri sociale,* victoria proprietății burgheze asupra celei feudale, a națiunii asupra provincialismului... [...] Revoluția din 1648 a fost victoria secolului al XVII-lea asupra secolului al XVI-lea, revoluția din 1789 a fost victoria secolului al XVIII-lea asupra secolului al XVII-lea. Aceste revoluții exprimau în mai mare măsură cerințele, din acea vreme, ale întregii lumi decît cerințele acelor părți din lume în care au avut loc, adică ale Angliei și Franței.

Nimic din toate acestea nu întîlnim în *revoluția din martie din Prusia.* [...]

Pe cînd revoluțiile din 1648 și 1789 aveau mîndria nemăsurată de a fi o încununare a creației, revoluția din 1848 de la Berlin era mîndră de a fi un anacronism. Lumina acestei revoluții a fost asemenea luminii stelelor, care ajunge la noi, locuitorii Pămîntului, abia la 100.000 de ani după ce astrul care a radiat-o s-a stins. Revoluția din martie din Prusia a fost o astfel de stea în miniatură pentru Europa, așa cum a fost o miniatură în toate privințele. Lumina ei a fost lumina unui cadavru social demult intrat în putrefacție.

[...] Burghezia prusiană, spre deosebire de cea franceză din 1789, nu era clasa care reprezenta *întreaga* societate modernă față de reprezentanții vechii societăți, regalitatea și nobilimea. [...] [...] ea reprezenta nu interesele unei societăți noi împotriva unei societăți vechi, ci interesele înnoite în sînul unei societăți învechite ; ea se afla la cîrma revoluției nu pentru că avea poporul în spate, ci pentru că poporul o împingea din spate ; era în frunte nu pentru că reprezenta inițiativa unei epoci sociale noi, ci numai

pentru că reprezenta nemulţumirea unei epoci sociale vechi ; [...] neîncrezătoare în propriile ei lozinci, folosind fraze în loc de idei, înspăimîntată de furtuna mondială, dar exploatînd-o în folosul ei ; lipsită de orice energie şi nefiind altceva decît un plagiat ; banală fiindcă nu avea nimic original, originală numai în banalitatea ei, ea se temea de propriile ei dorinţi, fără iniţiativă, fără încredere în sine, fără încredere în popor, fără chemare istorică ; întocmai ca un moşneag asupra căruia apasă un blestem, osîndit să conducă şi să abată, în propriul său interes senil, primele impulsuri tinereşti ale unui popor robust, un moşneag fără ochi, fără urechi, fără dinţi, o adevărată ruină — astfel s-a pomenit *burghezia prusiană* la cîrma statului prusian după revoluţia din martie.

Marx, *Burghezia şi contrarevoluţia* (1848) ; vol. 6, p. 117—120.

Dar, din 1840 pînă în 1848, totul a mers anapoda. [...] Burghezia, încă prea slabă pentru a se încumeta să întreprindă acţiuni hotărîte, a fost nevoită să meargă în urma armatei de teoreticieni pe care discipolii lui Hegel au ridicat-o la luptă împotriva religiei, ideilor şi politicii lumii vechi. [...] Filozofia îşi datora în întregime puterea, în cursul acestei perioade, slăbiciunii practice a burgheziei ; nefiind în stare să asalteze instituţiile învechite existente în viaţa reală, burghezia a trebuit să lase cîmp liber idealiştilor îndrăzneţi, care au asaltat aceste instituţii în domeniul ideilor.

Marx, *Situaţia din Prusia* (1859) ; vol. 12, p. 691.

[...] şi filozofia germană, cel mai complicat, dar şi cel mai sigur termometru al dezvoltării gîndirii germane, s-a situat de partea burgheziei atunci cînd, în lucrarea sa *Filozofia dreptului*, Hegel a declarat monarhia constituţională cea mai înaltă şi mai desăvîrşită formă de guvernămînt. Cu alte cuvinte, el anunţa că în curînd burghezia germană va veni la putere.

Engels, *Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania*, II (1851) ; vol. 8, p. 16.

Problema este [...] că, în partea sa esenţială, socialismul ştiinţific este un produs german şi a putut apărea numai în cadrul unei naţiuni a cărei filozofie clasică a păstrat tradiţia vie a dialecticii conştiente, adică în Germania *. Concepţia materialistă asupra istoriei şi aplicarea ei specială la lupta de clasă contemporană dintre proletariat şi burghezie a devenit posibilă numai cu ajutorul dialecticii. Şi dacă belferii burgheziei germane au tăvălit amintirea marilor filozofi germani şi dialectica creată de ei în mocirla unui eclectism dezolant — în aşa măsură încît trebuie să recurgem la mărturia ştiinţelor naturii contemporane că dialectica există în realitate — atunci noi, socialiştii germani, ne mîndrim cu faptul că ne tragem nu numai din Saint-Simon, Fourier şi Owen, dar şi din Kant, Fichte şi Hegel.

Engels, *Prefaţă la prima ediţie germană a „Dezvoltării socialismului de la utopie la ştiinţă"* (1882) ; vol. 19, p. 333—334.

---

* „În Germania" — este o greşeală din fuga condeiului. Trebuia spus : „în rîndul germanilor". Deoarece, în măsura în care pentru apariţia socialismului ştiinţific a fost necesară, pe de o parte, dialectica germană, în aceeaşi măsură, pe de altă parte, au fost necesare relaţiile economice şi politice dezvoltate ale Angliei şi Franţei. Condiţiile economice şi politice ale Germaniei, care la începutul deceniului al V-lea erau şi mai înapoiate decît acum, au putut să dea naştere, în cel mai bun caz, doar unei caricaturi de socialism (cf. *Manifestul Comunist*, III, 1, c) ; „Socialismul german sau «adevăratul» socialism". Numai atunci cînd relaţiile economice şi politice create în Anglia şi Franţa au fost supuse criticii dialecticii germane s-au putut obţine rezultate reale. Din acest punct de vedere, prin urmare, socialismul ştiinţific nu este *exclusiv* un produs german, ci, nu în mai mică măsură, unul internaţional. *(Nota lui Engels la ediţia germană din 1883.)*

Această revoluționare a industriei engleze stă la baza dezvoltării tuturor relațiilor engleze moderne, forța motrice a întregii dezvoltări sociale.

Engels, *Situația Angliei. Secolul al XVIII-lea* (1844); vol. 1, p. 616.

Proletariatul și bogăția sînt poli opuși. Ca atare, ei constituie un întreg. Ambii sînt generați de lumea proprietății private. [...]

Proprietatea privată, ca proprietate privată, ca bogăție, este silită să-și mențină *propria ei existență* și deci existența polului ei opus: proletariatul. Ea este latura *pozitivă* a opoziției, proprietatea privată satisfăcută în sine însăși.

Dimpotrivă, proletariatul, ca proletariat, este silit să se desființeze pe sine însuși, deci și polul său opus care-l condiționează, care-l face să fie proletariat: proprietatea privată. El este latura *negativă* a opoziției, neliniștea dinăuntrul ei, proprietatea privată suprimată și care se suprimă singură. [...]

Înăuntrul acestei opoziții, proprietarul privat reprezintă deci partea *conservatoare*, iar proletariatul partea *distructivă*. De la primul pornește acțiunea îndreptată spre menținerea opoziției, de la cel de-al doilea acțiunea îndreptată spre desființarea ei.

[...] Proletariatul aduce la îndeplinire sentința pe care proprietatea privată o pronunță împotriva ei însăși generînd proletariatul, după cum aduce la îndeplinire sentința pe care munca salariată o pronunță împotriva ei înseși producînd bogăția altora și propria ei mizerie. Repurtînd victoria, proletariatul nu devine nicidecum latura absolută a societății, căci el repurtează victoria numai desființîndu-se pe sine și polul său opus. Odată cu victoria proletariatului dispare atît proletariatul cît și polul său opus care-l condiționează: proprietatea privată.

Marx și Engels, *Sfînta familie* (1844); vol. 2, p. 38—40 [Marx]

Ideile clasei dominante sînt în fiecare epocă ideile dominante, ceea ce înseamnă că, de fapt, clasa care reprezintă forța *materială* dominantă a societății este totodată și forța ei *spirituală* dominantă.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 47.

[...] orice clasă nouă, care ia locul clasei dominante dinaintea ei, este nevoită, chiar și numai pentru a-și atinge scopul, să prezinte interesele ei ca interese comune ale tuturor membrilor societății, adică — abstract vorbind — să dea ideilor forma generalității, să le înfățișeze ca singurele raționale, general valabile. [...] Orice clasă nouă își realizează deci dominația pe o bază mai largă decît aceea a clasei dominante anterioare; în schimb, mai tîrziu, antagonismul dintre clasa nedominantă și aceea care a devenit acum dominantă se dezvoltă devenind cu atît mai ascuțit și mai profund. Aceste două împrejurări fac ca lupta pe care clasa nedominantă trebuie s-o ducă împotriva acestei noi clase dominante să fie îndreptată, la rîndul ei, spre o negare mai hotărîtă și mai radicală a orînduirii sociale de pînă atunci decît au putut s-o facă toate clasele care au năzuit pînă atunci spre dominație.

Toată această aparență că dominația unei anumite clase ar fi numai dominația unor anumite idei va dispărea, firește, de la sine de îndată ce dominația claselor va înceta în genere de a mai fi forma orînduirii sociale, de îndată ce, prin urmare, va dispărea necesitatea de a înfățișa un interes particular ca generalul sau „generalul“ ca dominant.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 48—49.

Numai proletarii moderni, cu desăvîrșire excluși de la orice autoactivitate, sînt în stare să realizeze o autoactivitate deplină, care să nu mai fie limitată și care să constea în însușirea unui ansamblu de forțe productive

și în dezvoltarea unui ansamblu de aptitudini, dezvoltare care decurge din această însușire.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 69.

O clasă trebuie să devină destul de puternică pentru ca ascensiunea *ei* să fie strîns legată de cea a întregii națiuni, pentru ca de progresul și de dezvoltarea intereselor ei să depindă progresul intereselor tuturor celorlalte clase. Interesul *acestei* clase trebuie să reprezinte la un moment dat interesul național, și această clasă însăși să devină la un moment dat reprezentanta națiunii. Începînd din această clipă, între această clasă și majoritatea națiunii, pe de o parte, și *statu-quo*-ul *politic*, pe de altă parte, se ivește o contradicție. *Statu-quo*-ul politic corespunde unei stări de lucruri care a încetat să mai existe, anume conflictului de interese dintre diferite clase. Noile interese sînt stingherite, și chiar o parte dintre clasele în favoarea cărora a fost instituit *statu-quo*-ul nu mai consideră că aceasta reprezintă interesele lor. Consecința necesară este desființarea acestui *statu-quo* fie pe cale pașnică, fie pe cale violentă. Locul lui îl ia dominația clasei care reprezintă pentru moment majoritatea națiunii și sub dominația ei începe o nouă fază de dezvoltare.

Engels, *Problema constituției Germaniei* (1847) ; vol. 4, p. 52—53.

Pentru a nu pieri, burghezia trebuie să se dezvolte nestingherit... [...] Și tocmai pentru a se putea dezvolta liber și nestingherit, ea are nevoie de dominația politică, de subordonarea tuturor celorlalte interese intereselor ei.

Engels, *Problema constituției Germaniei* (1847) ; vol. 4, p. 58.

Din momentul în care ia naștere civilizația, producția începe să se bazeze pe antagonismul dintre diferitele

tagme, stări, clase, în sfîrșit, pe antagonismul dintre munca acumulată și munca nemijlocită. Fără antagonism nu există progres. Aceasta este legea căreia i s-a supus civilizația pînă în zilele noastre.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847) ; vol. 4, p. 94.

Cînd ești burghez, nu poți să vezi în aceste relații antagoniste decît relații bazate pe armonie și pe dreptate eternă [...]

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847) ; vol. 4, p. 106.

[...] *socialiștii* și *comuniștii* sînt teoreticienii clasei proletare. Atîta timp cît proletariatul nu este încă destul de dezvoltat pentru a se constitui drept clasă și, în consecință, lupta dintre proletariat și burghezie nu are încă un caracter politic, iar forțele productive nu sînt încă destul de dezvoltate în sînul burgheziei însăși pentru a lăsa să se întrevadă condițiile materiale necesare eliberării proletariatului și formării unei societăți noi, acești teoreticieni nu sînt decît niște utopiști, care improvizează sisteme pentru a face față nevoilor claselor oprimate și aleargă după o știință regeneratoare. Dar, pe măsură ce istoria merge înainte și, odată cu ea, lupta proletariatului se conturează mai precis, ei nu mai au nevoie să inventeze o știință ; ajunge să înțeleagă ceea ce se petrece în fața ochilor lor și să devină exponenți conștienți ai acestei situații. Atîta timp cît ei aleargă după știință și nu fac decît să creeze sisteme, atîta timp cît sînt la începutul luptei, ei nu văd în mizerie decît mizerie, fără să vadă latura ei revoluționară, distructivă, care va răsturna vechea societate. Dar, din moment ce această latură este văzută, știința produsă de mișcarea istorică, participînd la această mișcare în deplină cunoștință de cauză, înce-

tează să mai fie o știință doctrinară și devine o știință revoluționară.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847); vol. 4, p. 141—142.

Condițiile economice au transformat mai întîi, masa populației în muncitori. Dominația capitalului i-a făurit acestei mase o situație comună, interese comune. Astfel, această masă a și ajuns să fie o clasă față de capital, dar nu încă pentru sine însăși. În lupta din care am semnalat numai cîteva faze, această masă se unește, se constituie drept clasă pentru sine însăși. Interesele pe care le apără devin interese de clasă. Iar lupta dintre clase este o luptă politică.

[...] Condiția eliberării clasei muncitoare este desființarea tuturor claselor, după cum condiția eliberării stării a treia, a burgheziei, a însemnat desființarea tuturor stărilor de orice fel.

Clasa muncitoare va înlocui, în cursul dezvoltării ei, vechea societate burgheză cu o asociație care exclude clasele și antagonismul dintre ele... [...]

Abia prin instaurarea unei ordini în care să nu mai existe nici clase și nici antagonismul dintre clase, *evoluțiile sociale* vor înceta să mai fie *revoluții politice*.

Marx, *Mizeria filozofiei* (1847); vol. 4, p. 177—179.

Istoria tuturor societăților de pînă azi este istoria luptelor de clasă.

Omul liber și sclavul, patricianul și plebeul, nobilul și iobagul, meșterul și calfa, într-un cuvînt asupritorii și asupriții se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă, cînd ascunsă, cînd fățișă, o luptă care de fiecare dată se sfîrșea printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți, sau prin pieirea claselor aflate în luptă.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848); vol. 4, p. 466.

Societatea burgheză modernă, ridicată pe ruinele societății feudale, nu a desființat antagonismele de clasă. Ea a creat doar clase noi, condiții noi de asuprire, forme noi de luptă, în locul celor vechi.

Epoca noastră, epoca burgheziei, se deosebește însă prin faptul că a simplificat antagonismele de clasă. Societatea întreagă se scindează din ce în ce mai mult în două mari tabere dușmane, în două mari clase direct opuse una alteia: burghezia și proletariatul.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848); vol. 4, p. 467.

[...] burghezia modernă este ea însăși produsul unui îndelungat proces de dezvoltare, al unui șir de revoluții în modul de producție și de schimb.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848); vol. 4, p. 468.

Burghezia nu poate să existe fără a revoluționa neîncetat uneltele de producție, deci relațiile de producție și, prin urmare, toate relațiile sociale. Pentru toate clasele industriale anterioare, dimpotrivă, prima condiție de existență era menținerea neschimbată a vechiului mod de producție. Revoluționarea neîncetată a producției, zdruncinarea neîntreruptă a tuturor relațiilor sociale, veșnica nesiguranță și agitație deosebesc epoca burgheză de toate epocile anterioare. Toate relațiile înțepenite, ruginite, cu cortegiul lor de reprezentări și concepții, venerate din moși-strămoși, se destramă, iar cele nouă create se învechesc înainte de a avea timpul să se osifice. Tot ce e feudal și static se risipește ca fumul, tot e sfînt este profanat, și oa-

menii sînt, în sfîrșit, siliți să privească cu luciditate poziția lor în viață, relațiile lor reciproce.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 469.

Burghezia a creat, în cursul dominației ei de clasă, care datează de abia o sută de ani, mult mai multe și mai uriașe forțe de producție decît toate generațiile trecute laolaltă.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 470.

Dar burghezia nu a făurit numai armele care îi aduc moartea ; ea a creat și oamenii care vor mînui aceste arme — muncitorii moderni, *proletarii*.

În aceeași măsură în care se dezvoltă burghezia, cu alte cuvinte capitalul, se dezvoltă și proletariatul, clasa muncitorilor moderni [...].

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 472.

Proletariatul trece prin diferite trepte de dezvoltare. Lupta sa împotriva burgheziei începe odată cu existența sa.

[...] Adevăratul rezultat al luptelor lor nu este succesul imediat, ci unirea mereu crescîndă a muncitorilor.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 474.

Dintre toate clasele care se contrapun în zilele noastre burgheziei, singur proletariatul este o clasă cu adevărat revoluționară. Celelalte clase decad și pier odată cu dezvoltarea marii industrii ; proletariatul, dimpotrivă, este propriul ei produs.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 475.

Toate clasele din trecut care cucereau puterea căutau să-și asigure poziția dobîndită supunînd întreaga societate condițiilor care stăteau la baza modului lor de însușire. Proletarii nu pot să cucerească forțele de producție sociale decît desființînd propriul lor mod de însușire de pînă acum și, prin aceasta, întregul mod de însușire de pînă acum. Proletarii n-au nimic propriu de ocrotit ; ei au de nimicit tot ce pînă acum ocrotea și asigura proprietatea privată.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 476.

Progresul industriei, al cărui purtător involuntar și pasiv este burghezia, înlocuiește izolarea muncitorilor, izvorîtă din concurență, cu unirea lor revoluționară prin asociație. Cu dezvoltarea marii industrii, burgheziei îi fuge, așadar, de sub picioare însăși baza pe care ea produce și-și însușește produsele. Ea produce, înainte de toate, pe proprii ei gropari. Pieirea ei și victoria proletariatului sînt deopotrivă de inevitabile.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 477.

Este oare nevoie de o perspicacitate deosebită pentru a înțelege că, atunci cînd se schimbă condițiile de viață ale oamenilor, relațiile lor sociale, existența lor socială, se schimbă și reprezentările, concepțiile și noțiunile lor, într-un cuvînt și conștiința lor ?

Ce altceva ne arată istoria ideilor decît faptul că producția intelectuală se transformă o dată cu cea materială ? Ideile dominante ale unei epoci au fost întotdeauna numai ideile clasei dominante.

[...] Istoria tuturor societăților de pînă acum s-a desfășurat în antagonisme de clasă, care, în diferitele epoci, au luat forme diferite.

Dar, indiferent de forma pe care au luat-o aceste antagonisme, exploatarea unei părţi a societăţii de către cealaltă constituie un fapt comun tuturor veacurilor trecute. Nu e deci de mirare că conştiinţa socială a tuturor veacurilor, oricît de diferită şi variată, se mişcă în cadrul anumitor forme comune, forme de conştiinţă care vor dispărea cu desăvîrşire numai odată cu dispariţia totală a antagonismului de clasă.

Revoluţia comunistă înseamnă ruptura cea mai radicală cu relaţiile de producţie moştenite din trecut; nu e deci de mirare că în cursul dezvoltării ei se produce ruptura cea mai radicală cu ideile tradiţionale.

Marx şi Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848); vol. 4, p. 486—487.

Noi ne-am înclinat cu modestie capetele în faţa celei mai mari crize istorice care a zguduit vreodată lumea: în faţa *luptei de clasă dintre burghezie şi proletariat*. Noi n-am creat acest fapt, ci doar l-am constatat.

Engels, *„Kölnische Zeitung" despre revoluţia din iunie* (1848); vol. 5, p. 155.

De la destrămarea comunei primitive, lupta dintre diferitele clase din care se compune societatea a fost întotdeauna marea forţă motrice a progresului istoric. Această luptă va dispărea numai odată cu dispariţia claselor înseşi, adică după victoria socialismului.

Engels, *Socialismul internaţional şi socialismul italian* (1894); vol. 22, p. 476.

În societatea capitalistă, timpul liber pentru o clasă se obţine prin transformarea întregii vieţi a maselor în timp de muncă.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867); vol. 23, p. 535.

Un fapt deosebit de important caracterizează acest secol al XIX-lea în care trăim, un fapt pe care nimeni nu îndrăzneşte să-l tăgăduiască. Pe de o parte, au fost trezite la viaţă forţe industriale şi ştiinţifice pe care nici una din epocile precedente din istoria omenirii nu şi le-a putut măcar imagina. Pe de altă parte, există simptome ale unei decadenţe care depăşeşte cu mult toate grozăviile cunoscute din istoria ultimei perioade a Imperiului Roman.

În zilele noastre, fiecare lucru, pare-se, generează contrarul său. Vedem că maşinile, dotate cu miraculoasă capacitate de a reduce munca omenească şi de a o face mai rodnică, îi condamnă pe muncitori la foamete şi istovire. Noile izvoare ale bogăţiei se transformă printr-o ciudată fatalitate în izvoare ale mizeriei. Victoriile tehnicii par a fi cumpărate cu preţul degradării omului. Se pare că, pe măsură ce omenirea supune natura, omul devine sclavul altui om sau al propriei lui josnicii. Chiar şi lumina pură a ştiinţei pare că nu poate străluci decît pe fondul întunecat al ignoranţei. Toate invenţiile noastre şi tot progresul nostru par să ducă la un singur rezultat: să doteze forţele materiale cu viaţă spirituală şi să reducă viaţa omenească la o simplă forţă materială. Acest antagonism dintre industria şi ştiinţa modernă, pe de o parte, şi mizeria şi decadenţa modernă, pe de altă parte, acest antagonism dintre forţele de producţie şi relaţiile sociale din epoca noastră este un fapt evident, copleşitor şi incontestabil. Unii deplîng, poate, toate acestea, alţii ar dori, poate, să scape de cuceririle tehnicii moderne pentru a scăpa astfel de conflictele moderne; sau îşi imaginează, probabil, că un progres atît de remarcabil în industrie trebuie neapărat completat de un regres tot atît de remarcabil în politică. Noi însă nu ne lăsăm înşelaţi în ceea ce priveşte caracterul spiritului perfid care se manifestă necontenit în toate aceste contradicţii. Ştim că, pentru a funcţiona bine, noile forţe ale societăţii au ne-

voie de un singur lucru : de oameni noi, care să știe să le stăpînească — și aceștia sînt muncitorii.

Marx, *Cuvîntare rostită la aniversarea revistei „The People's Paper"* (1856) ; vol. 12, p. 3—4.

Dintre toate dogmele politicii bigote a zilelor noastre, nici una n-a adus mai multe nenorociri ca dogma potrivit căreia „dacă vrei pace, pregătește-te de război". Acest mare adevăr, care se distinge în special prin faptul că în el este cuprinsă o mare minciună, reprezintă strigătul de luptă care a chemat la arme întreaga Europă și a dat naștere unui asemenea fanatism de mercenari, încît fiecare nou tratat de pace este considerat o nouă declarație de război și devine obiectul unor speculații corespunzătoare. În timp ce statele europene s-au transformat în tot atîtea tabere militare, ai căror mercenari ard de dorința de a se arunca unul asupra celuilalt pentru a-și tăia reciproc beregata în cinstea păcii, de fiecare dată cînd izbucnește un nou război, nu e nevoie să se elucideze decît o singură problemă extrem de neînsemnată : de partea cui să fii. De îndată ce parlamentarii diplomatici rezolvă, cu ajutorul verificatului dicton *„si vis pacem, para bellum"* * această problemă secundară, începe unul din acele războaie în numele civilizației care, prin dezlănțuirea lor de barbarie, aparțin epocii de înflorire a tagmei cavalerilor jefuitori, iar prin perfidia lor rafinată țin exclusiv de perioada cea mai modernă a burgheziei imperialiste.

În asemenea condiții nu e de mirare dacă tendința generală spre barbarie devine metodă, imoralitatea — sistem, anarhia își găsește legiuitorii, iar dreptul pumnului e justificat de coduri de legi.

Marx, *Invazie !* (1859) ; vol. 13, p. 482.

---

* Dacă vrei pace, pregătește-te de război (lat.).

Ironia istoriei a făcut ca, de fapt, clasele dominante din Germania, care au creat statul cel mai puternic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care au statornicit condițiile celui mai rapid progres capitalist și ale celei mai trainice legalități constituționale, să ajungă acum în mod vădit în situația de *a fi nevoite* să sfărîme această legalitate, legalitatea *lor*, în numele menținerii dominației burgheziei.

Lenin, *Două limbi* (1910) ; vol. 20, p. 16.

Se spune că istoriei îi place ironiile, că-i place să joace feste oamenilor. Vrei să ajungi într-o odaie și nimerești în alta. În istorie așa ceva se întîmplă, de obicei, cu oamenii, grupurile și curentele care n-au înțeles, nu și-au dat seama de adevăratul lor caracter, adică nu și-au dat seama *spre care clase* gravitează ei *în realitate* (și nu în închipuirea lor).

Lenin, *Metodele de luptă folosite de intelectualii burghezi împotriva muncitorilor* (1914) ; vol. 25, p. 347.

Ironia istoriei este că, în numele „luptei împotriva capitalismului" în agricultură, narodnicismul promovează un program agrar a cărui înfăptuire completă ar însemna *cea mai* rapidă dezvoltare a capitalismului în agricultură.

Lenin, *Democrația și narodnicismul în China* (1912) ; vol. 21, p. 421.

Dialectica istoriei este de așa natură, că narodnicii și trudovicii preconizează și promovează, drept mijloc îndreptat împotriva capitalismului, o măsură capitalistă radicală și cît se poate de consecventă în domeniul problemei agrare din Rusia.

Lenin, *Două utopii* (1912) ; vol. 22, p. 130—131.

„Ceea ce e fals din punct de vedere economic formal poate fi adevărat din perspectiva istoriei universale !“ [102]

Engels a enunţat această teză profundă referindu-se la socialismul utopic : acest socialism era „fals“ din punct de vedere economic formal. El era „fals“ cînd afirma că plusvaloarea este o *nedreptate* în ceea ce priveşte legile schimbului. [...]

Dar socialismul utopic a avut *dreptate* din punctul de vedere al istoriei universale, căci el a fost simptomul, exponentul, prevestitorul clasei care, generată de capitalism, a devenit acum, la începutul secolului al XX-lea, o forţă de masă care este capabilă să pună capăt capitalismului şi care se îndreaptă în mod irezistibil spre înfăptuirea acestui ţel.

Această teză profundă a lui Engels trebuie avută în vedere atunci cînd vrem să apreciem actuala utopie narodnică sau trudovică din Rusia (şi poate nu numai din Rusia, ci dintr-o serie întreagă de state asiatice care trec, în secolul al XX-lea, prin revoluţii burgheze).

Fals din punct de vedere economic formal, *democratismul* narodnic este un adevăr din perspectiva *istorică ;* fals ca utopie socialistă, *acest* democratism este un *adevăr* al luptei democratice specifice, istoriceşte determinate, a maselor ţărăneşti, luptă care constituie un element indisolubil legat de transformarea burgheză şi o condiţie a victoriei complete a acesteia din urmă.

Lenin, *Două utopii* (1912) ; vol. 22, p. 131—132.

Un alt izvor permanent de divergenţe îl constituie caracterul dialectic al dezvoltării sociale, care se desfăşoară în contradicţii şi prin contradicţii. Capitalismul reprezintă un progres, deoarece suprimă vechile metode de producţie şi dezvoltă forţele de producţie, dar în acelaşi timp, pe o anumită treaptă a dezvoltării sale, el frînează dezvoltarea forţelor de producţie. El dezvoltă, organizează şi disciplinează pe muncitori, dar în acelaşi timp îi apasă, îi asupreşte, duce la degenerarea lor, la mizerie etc. Capitalismul îşi creează propriul său gropar, creează el însuşi elementele unei orînduiri noi, şi totodată, dacă nu se produce un „salt“, aceste elemente nu schimbă cu nimic starea generală de lucruri, nu ştirbesc dominaţia capitalului. Marxismul, ca o teorie a materialismului dialectic, poate îmbrăţişa aceste contradicţii ale vieţii reale, ale istoriei reale a capitalismului şi a mişcării muncitoreşti. E însă de la sine înţeles că masele învaţă din viaţă, nu din cărţi, şi de aceea, unele persoane sau grupuri exagerează într-una, ridicînd la rangul de teorie unilaterală, de sistem de tactică unilaterală cînd o trăsătură a dezvoltării capitaliste, cînd alta, cînd unele „învăţăminte“ ale acestei dezvoltări, cînd altele.

[...] ...se cramponează de o *singură* latură a mişcării muncitoreşti, ridicînd unilateralitatea la rangul de teorie şi declarînd că acele tendinţe sau trăsături ale acestei mişcări care constituie particularitatea specifică a cutărei sau cutărei perioade, a cutăror sau cutăror condiţii de activitate ale clasei muncitoare se exclud reciproc. Or, viaţa reală, istoria reală *include* aceste tendinţe diferite, tot aşa cum în natură viaţa şi dezvoltarea includ atît evoluţia lentă cît şi salturile rapide, întreruperile evoluţiei treptate.

Lenin, *Divergenţele din rîndurilor mişcării muncitoreşti europene* (1910) ; vol. 20, p. 69—70.

[...] pe de o parte, recunoaştem dezvoltarea capitalistă a Rusiei şi, prin urmare, tendinţa imanentă a acestei dezvoltări spre o dominaţie cît mai completă şi mai pură a burgheziei atît în sfera economică cît şi în sfera politică, iar pe de altă parte, afirmăm că burghezia liberală nu *mai* este în stare să desfăşoare o activitate istorică, creatoare, de sine stătătoare !

„Contradicţia" aceasta este o contradicţie a vieţii reale şi nu contradicţia unui raţionament greşit. [...] În primul rînd, în dezvoltarea sa, istoria nu urmează nicidecum o cale atît de simplă şi de netedă încît orice transformare, maturizată din punct de vedere istoric, să însemne *implicit*, că tocmai clasa pentru care această transformare este cea mai convenabilă s-a maturizat suficient şi dispune de suficientă forţă pentru a o înfăptui. [..]

Lenin, *Însemnări* (1911); vol. 20, p. 159—160.

Iluministul crede în dezvoltarea socială actuală, pentru că nu observă contradicţiile ei specifice. Narodnicul se teme de dezvoltarea socială actuală, pentru că a şi observat aceste contradicţii. „Discipolul" [103] crede în dezvoltarea socială actuală, fiindcă numai în deplina dezvoltare a acestor contradicţii vede el chezăşia unui viitor mai bun. De aceea primul şi ultimul curent caută să sprijine, să grăbească şi să înlesnească dezvoltarea pe drumul dat, să înlăture toate piedicile care o stingheresc şi o frînează. Narodnicismul, dimpotrivă, caută să întîrzie şi să oprească această dezvoltare, se teme de distrugerea unor piedici care stau în calea dezvoltării capitalismului. Primul şi ultimul curent se caracterizează prin ceea ce s-ar putea numi optimism istoric: cu cît lucrurile vor merge mai departe şi mai repede pe calea pe care merg acum, cu atît va fi mai bine. Narodnicismul, dimpotrivă, duce în mod firesc la pesimism istoric: cu cît lucrurile vor continua să meargă în felul acesta, cu atît va fi mai rău. „Iluminiştii" nici n-au pus problema caracterului dezvoltării de după reformă, mărginindu-se doar să se războiască cu rămăşiţele orîndurii de dinainte de reformă, mulţumindu-se cu sarcina negativă de a curăţi calea pentru dezvoltarea europeană a Rusiei. Narodnicismul a pus problema capitalismului în Rusia, dar a rezolvat-o în sensul că el ar avea un caracter reacţionar şi, de aceea, n-a putut să-şi însuşească pe de-a-ntregul moştenirea iluminiştilor [...]. „Discipolii" rezolvă problema capitalismului în Rusia în sensul că el are un caracter progresist, şi, de aceea, nu numai că pot, dar şi trebuie să accepte în întregime moştenirea iluminiştilor, completînd-o cu o analiză a contradicţiilor capitalismului din punctul de vedere al producătorilor lipsiţi de proprietate. [...]

Dar se înţelege de la sine că „discipolii" nu păstrează moştenirea aşa cum păstrează arhivarii o hîrtie veche. A păstra moştenirea nu înseamnă cîtuşi de puţin a te mărgini la moştenire, aşa că apărarea idealurilor generale ale europenismului este însoţită, la „discipoli", de o analiză a contradicţiilor pe care le poartă în sine dezvoltarea noastră capitalistă, precum şi de o apreciere a acestei dezvoltări din punctul de vedere specific care a fost arătat mai sus.

Lenin, *La ce moştenire renunţăm?* (1897); vol. 2, p. 534—536.

2. SPIRITUL REVOLUŢIEI

Doctrina lui Marx a îmbinat într-un tot unic şi indisolubit teoria şi practica luptei de clasă.

Lenin, *Prefaţă la traducerea în limba rusă a scrisorilor lui K. Marx către L. Kugelmann* (1907) ; vol. 14, p. 388.

Revoluţiile sînt locomotivele istoriei.

Marx, *Luptele de clasă în Franţa* (1850) ; vol. 7, p. 88.

O revoluţie radicală nu poate fi decît revoluţia unor nevoi radicale [...]

Marx, *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere* (1843—1844) ; vol. 1, p. 422.

Guvernul poate să materializeze o revoluţie spirituală ; o revoluţie materială trebuie mai întîi să spiritualizeze guvernul.

Marx, *Dezbaterile celei de-a 6-a diete renane în legătură cu libertatea presei* (1842) ; vol. 1, p. 42.

O nouă revoluţie este cu putinţă numai ca urmare a unei crize. Dar venirea ei e tot atît de certă ca şi izbucnirea crizei.

Marx, *Luptele de clasă în Franţa* (1850) ; vol. 7, p. 102.

O lege a mecanicii spune că acţiunea este egală cu reacţiunea. În istorie, forţa distructivă a unei revoluţii depinde, de asemenea, în mare măsură de durata şi de tăria cu care au fost înăbuşite năzuinţele spre libertate, de profunzimea contradicţiei dintre „suprastructura" antediluviană şi forţele vii ale epocii contemporane.

Lenin, *Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică* (1905) ; vol. 11, p. 43.

Pentru a aprecia revoluţia în mod cu adevărat marxist, din punctul de vedere al materialismului dialectic, trebuie s-o privim ca pe o luptă a unor forţe sociale vii, puse în anumite condiţii obiective şi care acţionează într-un anumit fel, folosind cu mai mult sau mai puţin succes anumite forme ale luptei.

Lenin, *Cu privire la aprecierea revoluţiei ruse* (1908) ; vol. 17, p. 42.

Marxismul se deosebeşte de toate celelalte teorii socialiste printr-o minunată îmbinare de luciditate ştiinţifică desăvîrşită cu care analizează situaţia obiectivă şi evoluţia obiectivă şi recunoaşterea categorică a importanţei energiei revoluţionare, creaţiei revoluţionare şi iniţiativei revoluţionare a maselor, precum şi, bineînţeles, a diferitelor personalităţi, grupuri, organizaţii, partide capabile să sesizeze şi să realizeze legătura cu diversele clase sociale. Înalta preţuire acordată perioadelor revoluţionare în dezvoltarea omenirii rezultă din întreaga concepţie istorică a lui Marx : tocmai în asemenea perioade se rezolvă multiplele contradicţii ce se acumulează

treptat în perioadele de aşa-numită dezvoltare paşnică. Tocmai în asemenea perioade se manifestă cu cea mai mare forţă rolul direct al diferitelor clase în statornicirea formelor de viaţă socială, se creează temeliile „suprastructurii“ politice, care se menţine mult timp după aceea, pe baza relaţiilor de producţie înnoite. Şi, spre deosebire de teoreticienii burgheziei liberale, Marx considera că aceste perioade nu reprezintă nici devieri de la calea „normală“, nici manifestarea unei „boli sociale“, nici consecinţele nefaste ale unor extremisme şi erori, ci sînt cele mai importante, mai vitale, mai esenţiale şi mai hotărîtoare momente din istoria societăţilor omeneşti. În însăşi activitatea lui Marx şi Engels, perioada participării lor la lupta revoluţionară de masă din 1848—1849 se reliefează ca un punct central.

Lenin, *Împotriva boicotului* (1907); vol. 16, p. 23—24.

Nu poate fi considerat muncitor conştient acela care are faţă de istoria mişcării sale atitudinea unuia care nu-şi aduce aminte de nimic.

Lenin, *Lupta ideologică în mişcarea muncitorească* (1914); vol. 25, p. 140.

Uitarea completă a legilor cauzalităţii atît în evenimentele revoluţionare, cît şi în cele contrarevoluţionare este o consecinţă necesară a oricărei reacţiuni victorioase; în Germania, generaţia tînără nu ştie absolut nimic despre anul 1848... [...]; acolo istoria încetează brusc cu sfîrşitul anului 1847.

Engels, Scrisoarea către Marx din 18 decembrie 1868; vol. 32, p. 202—203.

[...] În acest vîrtej al mişcării, în aceste chinuri ale frămîntărilor istorice, în acest dramatic flux şi reflux de patimi, speranţe şi decepţii revoluţionare, diferitele clase ale societăţii franceze trebuiau să-şi socotească epocile de dezvoltare în săptămîni, aşa cum înainte vreme le socotiseră în jumătăţi de secole.

Marx, *Luptele de clasă în Franţa* (1850); vol. 7, p. 63.

Deci, dacă am fost bătuţi, nu ne rămîne altceva de făcut decît s-o luăm de la început. Iar răgazul, probabil foarte scurt, care ne este acordat între sfîrşitul primului act şi începutul celui de-al doilea act al mişcării, ne lasă, din fericire, suficient timp pentru a face un lucru extrem de necesar: să studiem cauzele care au făcut ca recenta explozie revoluţionară şi înfrîngerea ei să fie inevitabilă, cauze care nu trebuie căutate în întîmplătoarele eforturi, merite, lipsuri, greşeli sau acţiuni trădătoare ale cîtorva conducători, ci în situaţia socială generală şi în condiţiile de existenţă ale fiecărei naţiuni care a trecut printr-o astfel de zguduire.

Engels, *Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania*. I (1851); vol. 8, p. 6.

Dar soarta tuturor revoluţiilor este ca unirea diferitelor clase, care într-o anumită măsură este întotdeauna premisa necesară a oricărei revoluţii, să nu poată dura mult. De îndată ce a fost repurtată victoria asupra duşmanului comun, învingătorii se împart în diferite tabere şi îşi îndreaptă armele unii împotriva celorlalţi. Tocmai această dezvoltare rapidă şi impetuoasă a antagonismului de clasă face ca în organismele sociale vechi şi complicate revoluţia să fie un motor atît de puternic al progresului social şi politic; tocmai această permanentă apariţie şi creştere rapidă a unor noi partide care se succed la putere fac ca, într-o perioadă de asemenea perturbări violente, o naţiune să parcurgă în cinci ani un drum pe care, în împrejurări obişnuite, nu l-ar parcurge într-un secol.

Engels, *Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania*. V (1851); vol. 8, p. 38.

Să rezumăm : în perioadele de vîrtejuri revoluționare, creația organizatorică a poporului, îndeosebi a proletariatului, iar apoi și a țărănimii, este de milioane de ori mai puternică, mai bogată și mai productivă decît în perioadele de așa-zis progres istoric calm (care se desfășoară cu viteza carului cu boi).

Lenin, *Victoria cadeților și sarcinile partidului muncitoresc* (1906) ; vol. 12, p. 324.

Orice criză scoate la iveală esența fenomenelor sau a proceselor, înlătură tot ce este superficial, neînsemnat, exterior și dezvăluie temeiurile mai adînci ale celor întîmplate.

Lenin, *„Regrete" și „rușine"* (1911) ; vol. 20, p. 254.

Conflictele care iau naștere din înseși condițiile societății burgheze trebuie soluționate prin luptă ; ele nu pot fi lichidate cu ajutorul fanteziei. [...] Cea mai bună formă de stat este aceea în care aceste contradicții ajung la o luptă fățișă și își găsesc astfel rezolvarea.

Marx, *Revoluția din iunie* (1848) ; vol. 5, p. 151.

[...] mica burghezie [...] crede că, de fapt condițiile *speciale* ale eliberării ei sînt condițiile totodată *generale*, singurele în cadrul cărora poate fi salvată societatea modernă și evitată lupta de clasă.

Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte* (1851—1852) ; vol. 8, p. 148.

În istorie există analogii izbitoare. Iacobinul de la 1793 a devenit comunistul din zilele noastre.

Marx, *Cu privire la problema poloneză* (1848) ; vol. 4, p. 528.

[...] ne este hărăzit să avem o revoluție de tipul celei din 1789, sau una de tipul celei din 1848 ? (spunem : *de tipul* pentru a înlătura ideea absurdă că ar fi posibilă o repetare a situației social-politice și internaționale din anii 1789 și 1848, care a dispărut pentru totdeauna).

Că un social-democrat trebuie să dorească o revoluție de primul tip și să **lupte** pentru înfăptuirea ei nu încape nici o îndoială.

Lenin, *Revoluție de tipul celei din 1789, sau de tipul celei din 1848 ?* (1905) ; vol. 9, p. 390.

Toate revoluțiile de pînă acum n-au făcut decît să înlocuiască dominația unei anumite clase cu dominația altei clase ; toate clasele dominante de pînă acum erau însă numai mici minorități față de masa dominantă a poporului. [...] Dacă facem abstracție de conținutul concret al fiecăreia dintre ele, forma comună a tuturor acestor revoluții constă în aceea că erau revoluții ale minorității. Chiar dacă majoritatea participa la aceste revoluții, ea acționa — conștient sau nu — numai în interesul unei minorități ; dar tocmai acest lucru, sau chiar numai atitudinea pasivă a majorității, care nu opunea nici o rezistență, crea aparența că această minoritate ar reprezenta întregul popor.

Engels, *Introducere la lucrarea lui Karl Marx, „Luptele de clasă în Franța 1848—1850"* (1895) ; vol. 22, p. 509.

Oamenii își făuresc ei înșiși istoria, dar și-o făuresc nu după bunul lor plac și în împrejurări alese de ei, ci în împrejurări care există independent de ei, împrejurări date și moștenite din trecut. Tradițiile tuturor generațiilor moarte apasă ca un coșmar asupra minții celor vii. Și tocmai atunci cînd oamenii par preocupați să se transforme pe ei și lucrurile din jurul lor, să creeze ceva ce n-a mai fost, tocmai în asemenea epoci de criză revoluționară ei invocă cu teamă spiritele trecutului, chemîndu-le în ajutor, împrumută de la ele numele, lozincile de luptă, costumele,

pentru a juca, în această travestire venerabilă și cu acest limbaj împrumutat, o nouă scenă a istoriei universale. [...] Tot așa începătorul care a învățat o limbă străină, în gînd traduce mereu în limba sa maternă ; el nu și-a însușit spiritul limbii noi și nu o poate mînui liber atîta timp cît se va simți silit s-o traducă în gînd, atîta timp încît nu va uita de limba sa maternă atunci cînd folosește limba nouă.

Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte,* (1851—1852) ; vol. 8, p. 119.

Revoluția socială din secolul al XIX-lea își poate sorbi poezia numai din viitor și nu din trecut. Ea nu poate începe îndeplinirea propriei ei misiuni înainte de a se fi lepădat de orice superstițioasă venerare a trecutului. Revoluțiile anterioare au avut nevoie de amintirea evenimentelor de importanță istorică mondială ale trecutului pentru a se amăgi asupra propriului lor conținut. Revoluția secolului al XIX-lea trebuie să-i lase pe morți să-și îngroape morții, pentru a-și lămuri propriul ei conținut. Odinioară fraza depășea conținutul, acum conținutul depășește fraza.

Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte* (1851—1852) ; vol. 8, p. 121—122.

Revoluțiile burgheze, ca, de pildă, cele din secolul al XVIII-lea, înaintează vijelios din succes în succes, se întrec în efecte dramatice, oamenii și lucrurile parcă ar fi inundate în lumina unor focuri bengale, fiecare zi aduce un nou val de extaz. Dar ele sînt efemere, își ating în scurt timp apogeul, după care societatea, înainte de a învăța să-și însușească cu luciditate rezultatele perioadei sale de avînt tumultuos, cade într-o mahmureală îndelungată. Dimpotrivă, revoluțiile proletare, revoluțiile secolului al XIX-lea, se critică singure mereu, își întrerup

într-una propriul lor curs, revin asupra celor ce par gata înfăptuite pentru a o lua de la început, ridiculizează necruțător și în amănunt jumătățile de măsură, slăbiciunile și aspectele lamentabile ale primelor lor încercări și par a nu-și doborî adversarul decît pentru ca acesta să soarbă forțe noi din pămînt și să se ridice din nou, cu puteri înzecite, împotrivă-le, dau mereu înapoi, speriate, în fața imensității nedefinite a propriilor lor țeluri, pînă nu se creează o situație care face imposibilă orice întoarcere și pînă cînd însăși viața nu strigă :

Hic Rhodos, hic salta !

Aici este trandafirul, aici să dansezi ! [104]

Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte* (1851—1852) ; vol. 8, p. 122—123.

Generația actuală se aseamănă evreilor pe care Moise i-a dus prin deșert. Ea trebuie nu numai să cucerească o lume nouă, ci trebuie să dispară pentru a face loc acelor oameni care să fie la înălțimea unei lumi noi.

Marx, *Luptele de clasă în Franța* (1850) ; vol. 7, p. 82.

Germanii, popor creștin-spiritualist, au trecut printr-o revoluție filozofică ; francezii, popor antic-materialist, deci politic, au trebuit să facă revoluția pe cale politică ; englezii, a căror naționalitate este un amestec de elemente germane și franceze, la care, prin urmare, găsim ambele laturi ale opoziției și sînt deci mai universali decît fiecare din cei doi factori în parte, au fost de aceea tîrîți într-o revoluție mai universală, o revoluție socială.

Engels, *Situația Angliei. Secolul al XVIII-lea* (1844) ; vol. 1, p. 601.

În ce ne privește, sarcina noastră constă în a demasca lumea veche și a construi în mod pozitiv lumea nouă. Cu

cît evenimentele vor lăsa mai mult timp omenirii care gîndește să înțeleagă ce se petrece în jurul ei, iar omenirii care suferă să-și strîngă rîndurile, cu atît mai desăvîrșit va fi — atunci cînd va vedea lumina zilei — rodul pe care-l poartă în pîntece prezentul.

Marx, *Scrisori din „Analele germano-franceze"* (1843) ; vol. 1, p. 378.

După cum filozofia își găsește armele ei *materiale* în proletariat, tot astfel își găsește și proletariatul armele lui *spirituale* în filozofie... [...]

Filozofia nu poate fi înfăptuită fără desființarea proletariatului, proletariatul nu poate fi desființat fără înfăptuirea filozofiei.

Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere* (1843—1844) ; vol. 1, p. 426—427.

[...] deocamdată, proletariatul apare pe primul plan ca forță activă numai în momentele mari, hotărîtoare, așa cum apare destinul în tragedia antică.

Engels, *Anglia* (1852) ; vol. 8, p. 231.

Muncitorii germani au față de muncitorii din restul Europei două avantaje esențiale. În primul rînd, ei aparțin poporului celui mai dezvoltat din punct de vedere teoretic din Europa și au păstrat această capacitate teoretică, pe care așa-numitele clase „culte" din Germania au pierdut-o cu desăvîrșire. Dacă n-ar fi fost precedat de filozofia germană, în special de filozofia lui Hegel, socialismul științific german, singurul socialism științific care a existat vreodată, nu s-ar mai fi născut. Fără capacitate teoretică, acest socialism științific nu le-ar fi intrat niciodată atît de mult în sînge muncitorilor, cum se întîmplă acum. [...]

Al doilea avantaj constă în faptul că germanii au intrat aproape ultimii în mișcarea munictorească. După cum

socialismul teoretic german nu va uita niciodată că se sprijină pe umerii lui Saint-Simon, Fourier și Owen — trei gînditori care, cu tot caracterul fantezist și utopic al doctrinelor lor, se numără printre mințile cele mai de seamă ale tuturor timpurilor și care au anticipat în mod genial nenumărate adevăruri a căror justețe noi o dovedim acum în mod științific — tot astfel mișcarea muncitorească germană practică nu trebuie să uite niciodată că s-a dezvoltat sprijinindu-se pe mișcarea engleză și franceză, că a putut pur și simplu să-și însușească experiența plătită atît de scump de aceștia, să evite acum greșelile acestora, care, în majoritatea cazurilor, au fost atunci inevitabile. Unde am fi acum fără exemplul *trade-union*-urilor engleze și al luptelor politice ale muncitorilor francezi, fără colosalul impuls dat în special de Comuna din Paris ?

Engels, *Adaos la prefața din 1870 a „Războiului țărănesc german"* (1874) ; vol. 18, p. 513—514.

Întrucît gradul de dezvoltare al diferitelor detașamente muncitorești din aceeași țară, precum și al clasei muncitoare din diferite țări este în mod necesar foarte diferit, și mișcarea reală se manifestă în forme teoretice foarte diferite.

Marx, Scrisoarea către Engels din 5 martie 1869 ; vol. 32, p. 234.

[...] acest conflict dintre forțele de producție și modul de producție nu este un conflict născut în mintea oamenilor, [...] ci sălășluiește în faptele reale, există în mod obiectiv, în afara noastră, independent de voința sau de acțiunea chiar a acelor oameni care i-au dat naștere. Socialismul contemporan nu este altceva decît reflectarea în gîndire a acestui conflict real, oglindirea lui în primul

rînd în mintea clasei care suferă direct de pe urma lui, a clasei muncitoare.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878) ; vol. 20, p. 264.

Odată cu profunzimea acțiunii istorice va crește deci și amploarea masei care o înfăptuiește.

Marx și Engels, *Sfînta familie* (1844) ; vol. 2, p. 91 [Marx].

Marx pune *inițiativa istorică* a maselor mai presus de orice.

Lenin, *Prefață la traducerea în limba rusă a scrisorilor lui K. Marx către L. Kugelmann* (1907) ; vol. 14, p. 390.

Marx [...] pune *mai presus* de orice faptul că în realitate clasa muncitoare *făurește* istoria universală luptînd în mod eroic și dînd dovadă de abnegație și de inițiativă. Marx privește această istorie din punctul de vedere al celor ce o *făuresc* fără a avea posibilitatea de a prevedea dinainte și *fără greș* toate șansele...

Lenin, *Prefață la traducerea în limba rusă a scrisorilor lui K. Marx către L. Kugelmann* (1907) ; vol. 14, p. 392.

În puține cuvinte, meritele lui Marx și Engels în fața clasei muncitoare pot fi exprimate astfel : ei au învățat clasa muncitoare să se cunoască pe sine și să dobîndească conștiință de sine, iar în locul visurilor au pus știința.

Lenin, *Friedrich Engels* (1895) ; vol. 2, p. 6.

[...] în realitate și pentru materialiștii *practici*, adică pentru *comuniști*, întreaga problemă este de a revoluționa lumea existentă, de a ataca și de a schimba în mod practic starea de lucruri dată.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846) ; vol. 3, p. 43.

De aproape patruzeci de ani am scos în evidență lupta de clasă ca forță motrice nemijlocită a istoriei, și în special, lupta de clasă dintre burghezie și proletariat ca principală pîrghie a revoluției sociale contemporane ; prin urmare, e imposibil să mergem împreună cu niște oameni care vor să suprime din mișcare lupta de clasă. Cînd am întemeiat *Internaționala*, am formulat răspicat lozinca de luptă : eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși. Prin urmare, noi nu putem păși alături de niște oameni care declară deschis că muncitorii sînt prea inculți pentru a se elibera ei înșiși, că trebuie să fie eliberați de sus, de marii și micii burghezi filantropi.

Marx și Engels, *[Scrisoare circulară către Bebel, Liebknecht, Bracke și alții]* (1879) ; vol. 19, p. 179.

Pentru muncitor îndemnul de a renunța la divergențele principiale cu burghezia, alături de care el luptă împotriva absolutismului, echivalează cu un îndemn de a renunța la socialism, la munca pregătitoare în vederea instaurării socialismului.

Lenin, *O nouă uniune muncitorească revoluționară* (1905) ; vol. 10, p. 280.

Tocmai acest fapt face din presă cea mai puternică pîrghie a culturii și a educației spirituale a poporului : ea transformă lupta materială într-o luptă de idei, lupta trupului și sîngelui în luptă spirituală, lupta necesități-

lor, a pasiunilor, a empiriei în luptă a teoriei, a rațiunii, a formei.

Marx, *Cu privire la comisiile stărilor din Prusia* (1842) ; *Scrieri din tinerețe*, p. 223.

Fără teorie revoluționară, nu poate să existe nici mișcare revoluționară.

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 23.

[...] „elementul spontan“ nu este, în fond, altceva decît *forma embrionară* a conștiinței.

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 28.

Cu cît e mai mare avîntul spontan al maselor, cu cît mișcarea ia mai multă amploare, cu atît se cere mai multă conștiință, și într-o proporție incomparabil mai mare, atît în activitatea teoretică cît și în cea politică și organizatorică [...]

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 51.

Istoria tuturor țărilor arată că numai prin forțe proprii clasa muncitoare nu-și poate forma decît o conștiință *trade-union*-istă, adică convingerea necesității de a se uni în sindicate, de a lupta împotriva patronilor, de a lupta pentru a obține de la guvern cutare sau cutare lege necesară muncitorilor etc. Învățătura socialistă însă s-a dezvoltat din teoriile filozofice, istorice și economice pe care le-au elaborat reprezentanții culți ai claselor avute, intelectualii. Fondatorii socialismului științific modern, Marx și Engels, au aparținut și ei, prin situația lor socială, intelectualității burgheze. La fel și în Rusia, învățătura teoretică a social-democrației a apărut cu totul independent de creșterea spontană a mișcării muncitorești, a apărut ca un rezultat firesc și inevitabil al dezvoltării gîndirii intelectualității revoluționare socialiste.

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 29—30.

[...] problema se pune ***numai astfel :*** ideologie burgheză sau ideologie socialistă. În această privință nu există cale de mijloc (pentru că omenirea n-a elaborat nici un fel de „a treia“ ideologie ; și, în general, într-o societate sfîșiată de contradicții de clasă nu poate exista niciodată o ideologie în afară de clase sau deasupra claselor). De aceea, *orice* diminuare a ideologiei socialiste, orice *îndepărtare* de ea înseamnă implicit o întărire a ideologiei burgheze.

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 38.

Desconsiderarea teoriei, atitudinea de eschivare și de oscilări față de ideologia socialistă fac inevitabil jocul ideologiei burgheze.

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 364.

„Există discordanțe și discordanțe — scria Pisarev [105] în legătură cu problema discordanței dintre vis și realitate. — Visul meu poate s-o ia razna într-o parte, într-o direcție pe care nici un mers firesc al evenimentelor n-ar putea-o urma vreodată. În primul caz, visul nu pricinuiește nici un rău : el are chiar darul să stimuleze și să intensifice energia omului muncitor [...] În aceste visuri nu există nimic de natură să deformeze sau să paralizeze puterea de muncă. Ba chiar dimpotrivă. Dacă omul ar fi cu totul lipsit de capacitatea de a visa în felul acesta, dacă el n-ar putea din cînd în cînd s-o ia înainte și să contempleze în închipuirea sa imaginea închegată și desăvîrșită a operei care abia începe să se înfiripe sub mîi-

nile sale, nu-mi pot nici cum închipui ce mobil l-ar putea determina să întreprindă şi să ducă la capăt lucruri vaste şi istovitoare pe tărîmul artei, al ştiinţei şi al vieţii practice [...] Discordanţa dintre vis şi realitate nu pricinuieşte nici un rău dacă cel care visează crede serios în visul său, dacă, contemplînd cu atenţie viaţa, compară constatările sale cu creaţiile închipuirii sale şi, în general, munceşte conştiincios la realizarea fanteziei sale. Cînd între vis şi viaţă există un oarecare punct de contact, totul e în ordine" [106].

Din păcate, asemenea visări sînt încă puţin numeroase în mişcarea noastră.

Lenin, *Ce-i de făcut ?* (1901—1902) ; vol. 6, p. 168—169.

Cine se situează în afara partidelor slujeşte implicit, chiar şi fără voia şi ştirea sa, interesele partidului dominant.

Lenin, *O nouă uniune muncitorească revoluţionară* (1905) ; vol. 10, p. 280—281.

Nu poţi să trăieşti într-o societate şi să fii liber faţă de această societate.

Lenin, *Organizaţia de partid şi literatura de partid* (1905) ; vol. 12, p. 101.

Partinitatea riguroasă este un atribut şi un rezultat al luptei de clasă foarte dezvoltate. Şi, invers, în interesul luptei de clasă făţişe şi largi este necesară dezvoltarea unei partinităţi riguroase.

Lenin, *Partidul socialist şi revoluţionarismul fără partid* (1905) ; vol. 12, p. 128.

„Scopul final nu e nimic, mişcarea e totul", acest slogan al lui Bernstein [107] exprimă mai bine esenţa revizionismului decît multe raţionamente lungi. Politica revizionistă constă în fixarea atitudinii de la caz la caz,

în adaptarea la evenimentele zilei, la sinuozităţile mărunţişurilor politice, în uitarea intereselor fundamentale ale proletariatului şi a trăsăturilor de bază ale întregii orînduiri capitaliste, ale întregii evoluţii capitaliste, în jertfirea acestor interese fundamentale de dragul unor avantaje de moment, reale sau presupuse.

Lenin, *Marxism şi revizionism* (1908) ; vol. 17, p. 24.

Morala : 1) Oportuniştii social-democraţiei, atît în ajunul revoluţiei socialiste cît şi al revoluţiei democratice, au prostul obicei să insiste mereu asupra uneia dintre micile părticele ale măreţului proces, ridicînd-o la rangul de întreg, subordonîndu-i întregul, deformînd prin aceasta întregul, transformîndu-se astfel într-o anexă a reformiştilor inconsecvenţi şi laşi. 2) Dialectica procesului spontan, care întotdeauna şi în mod necesar se prezintă ca ceva confuz, nu justifică, de fapt, confuzia concluziilor logice şi a lozincilor politice, acestea fiind destul de des (dar nu în mod necesar) confuze.

Lenin, *Ultimul cuvînt al tacticii „iskriste"* (1905) ; vol. 11, p. 370—371.

Oportuniştilor de tot felul le place să ne spună : trageţi învăţăminte din viaţă. Din păcate, ei înţeleg prin viaţă numai mlaştina perioadelor de pace, a perioadelor de stagnare, cînd viaţa abia-abia se mişcă. Aceşti oameni orbi *rămîn* întotdeauna *în urma* învăţămintelor vieţii *revoluţionare*. Doctrinele lor moarte sînt întotdeauna depăşite de torentul vijelios al revoluţiei, care exprimă cerinţele cele mai profunde ale vieţii, întrucît de ele se leagă interesele cele mai vitale ale maselor populare.

Lenin, *Sutele negre şi organizarea insurecţiei* (1905) ; vol. 11, p. 188.

O revoluție bună corectează de minune o doctrină proastă.

Lenin, *Sutele negre și organizarea insurecției* (1905) ; vol. 11, p. 188.

Menșevicii, am spus eu, iau numai prima jumătate a cunoscutei teze a lui Hegel : „tot ceea ce este real este rațional și tot ceea ce este rațional este real". Duma [108] este reală. Prin urmare, Duma este „rațională", zic ei, și se mulțumesc cu atît. Lupta din afara Dumei este „rațională", răspundem noi. Ea izvorăște ca o inevitabilitate obiectivă din întreaga situație actuală. Prin urmare, ea este „reală", deși în momentul de față este sugrumată.

Lenin, *Raportul asupra Congresului de unificare a P.M.S.D.R.* (1906) ; vol. 13, p. 32.

Domnii osvobojdeniști [109] nu cunosc alt realism în afară de cel tîrîtor ; lor le este cu totul străină dialectica revoluționară a realismului marxist, care subliniază sarcinile de luptă ale clasei înaintate, care descoperă în realitatea existentă elementele răsturnării ei.

Lenin, *Revoluția ne învață* (1905) ; vol. 11, p. 133.

Pentru a te orienta în lupta dintre partide, nu trebuie să crezi pe nimeni pe cuvînt, ci să studiezi adevărata istoriei a partidelor, să cercetezi nu atît ce spun partidele despre ele înseși, ci ce *fac* ele [...]

Lenin, *Partidele politice din Rusia* (1912) ; vol. 21, p. 289.

Fără dezbateri, controverse și luptă de opinii nu este posibilă nici o mișcare, inclusiv mișcarea muncitorească. Fără o luptă necruțătoare împotriva degenerării controverselor în schimburi de invective și în ciorovăieli *nu este cu putință nici un fel* de organizare.

Lenin, *Două metode de discuții și de luptă* (1913) ; vol. 24, p. 178.

Numai studierea totalității năzuințelor care animă pe toți membrii unei societăți sau ai unui grup de societăți permite definirea științifică a rezultatelor acestor năzuințe. Iar sursa năzuințelor contradictorii o constituie deosebirea dintre situația și condițiile de viață ale *claselor* care compun o societate.

Lenin, *Karl Marx* (1914) ; vol. 26, p. 58.

Numai considerarea obiectivă a totalității relațiilor dintre absolut toate clasele unei societăți date, prin urmare, și considerarea treptei obiective de dezvoltare a acestei societăți, precum și considerarea relațiilor dintre ea și celelalte societăți, poate servi drept bază pentru o tactică justă a clasei de avangardă. Toate clasele și toate țările nu sînt privite static, ci dinamic, adică nu în stare de nemișcare, ci în mișcare (ale cărei legi decurg din condițiile economice de existență ale fiecărei clase). Mișcarea, la rîndul ei, este privită nu numai din punctul de vedere al trecutului, ci și al viitorului, și, totodată, nu potrivit concepției vulgare a „evoluționiștilor", care văd numai schimbări lente, ci în chip dialectic : „În asemenea evoluții istorice, douăzeci de ani echivalează cu o zi — scria Marx lui Engels — deși după aceea pot urma zile în care să se concentreze cîte douăzeci de ani" [...] Pe fiecare treaptă de dezvoltare, în fiecare moment, tactica proletariatului trebuie să țină seama de această dialectică obiectivă inevitabilă a istoriei omenirii : pe de o parte, folosind pentru dezvoltarea conștiinței, a forței și a capacității de luptă a clasei de avangardă epocile de stagnare politică sau cele de dezvoltare în pas de melc, dezvoltare așa zisă „pașnică", iar pe de altă parte, orientînd întreaga muncă legată de această folosire în direcția „scopului final" al mișcării clasei date, dezvoltînd la aceasta capacitatea necesară pentru rezolvarea practică a

măreţelor sarcini în acele zile mari „în care se concentrează cîte douăzeci de ani".

Lenin, *Karl Marx* (1914); vol. 26, p. 76.

[...] să deduci dintr-o *frază* generală despre „caracterul general" al revoluţiei teze concrete cu privire la o tactică bine determinată într-un caz bine determinat, cu privire la atitudinea faţă de diferitele partide ale democraţiei burgheze, în loc să deduci acest „caracter general al revoluţiei ruse" dintr-o analiză precisă a datelor concrete referitoare la interesele şi la poziţia diferitelor clase în revoluţia rusă — nu este oare aceasta o mistificare? Nu este aceasta o batjocură vădită la adresa materialismului dialectic al lui Marx?

Lenin, *Prefaţă la traducerea în limba rusă a broşurii: „K. Kautsky. Forţele motrice ale revoluţiei ruse şi perspectivele ei"*, (1906); vol. 14, p. 229.

[...] *în general*, istoria a confirmat pe deplin lozincile şi ideile bolşevice; în mod *concret* însă lucrurile s-au petrecut *altfel* decît s-ar fi putut aştepta (indiferent cine), îmbrăcînd forme mai originale, mai specifice, mai variate.

Dacă am ignora, dacă am uita acest lucru ar însemna că sîntem la fel cu acei „vechi bolşevici" care în repetate rînduri au jucat un rol jalnic în istoria partidului nostru, repetînd fără nici un sens o formulă *învăţată pe de rost*, în loc *să studieze* specificul realităţii vii, noi.

Lenin, *Scrisori cu privire la tactică* (1917); vol. 31, p. 135.

Pentru noi, social-democraţii revoluţionari, insurecţia nu este o lozincă absolută, ci una concretă. În 1897 am renunţat vremelnic la această lozincă, în 1902 am lansat-o, în sensul pregătirii generale, şi abia în 1905, după 9 ianuarie, am formulat-o ca pe o chemare directă. Noi

nu uităm că în 1848 Marx era pentru insurecţie, iar în 1850 condamna aiurelile şi frazeologia despre insurecţie [110], că Liebknecht [111] înainte de războiul din 1870—1871 s-a pronunţat cu toată hotărîrea împotriva intrării în *Reichstag*, iar după război a participat el însuşi la lucrările lui.

Lenin, *Jocul de-a parlamentarismul* (1905); vol. 11, p. 255.

Istoria socialismului şi a democraţiei din Europa occidentală, istoria mişcării revoluţionare din Rusia, experienţa mişcării noastre muncitoreşti — iată *materialul* pe care trebuie să ni-l însuşim ca să putem elabora pentru partidul nostru o organizare şi o tactică adecvată. „Prelucrarea" acestui material trebuie să fie însă de sine stătătoare, deoarece nu avem unde găsi modele gata confecţionate: de pe o parte, mişcarea muncitorească din Rusia este pusă în cu totul alte condiţii decît cea din Europa occidentală. Ar fi foarte primejdios să ne facem vreo iluzie în această privinţă. Iar pe de altă parte, social-democraţia rusă se deosebeşte în modul cel mai esenţial de partidele revoluţionare de altădată din Rusia, astfel încît necesitatea de a învăţa de la vechii corifei ruşi ai tehnicii revoluţionare şi conspirative (necesitate pe care o recunoaştem fără ezitare) nu ne scuteşte nicidecum de obligaţia de a avea o atitudine critică faţă de ei şi de a elabora în mod de sine stătător o organizare proprie.

Lenin, *Sarcina noastră imediată* (1899); vol. 4, p. 183—184.

Tactica marxistă constă în îmbinarea *diferitelor* metode de luptă, în trecerea iscusită de la o metodă la alta, în ridicarea necontenită a conştiinţei maselor şi în lărgirea acţiunilor lor colective [...]

Lenin, *Despre formele mişcării muncitoreşti* (1914); vol. 25, p. 60.

[...] dezvoltarea revoluției urmează o linie cu foarte multe zigzaguri și poate crea situațiile cele mai diferite și mai neașteptate.

Lenin, *Dezorientarea unora care s-au supărat* (1907); vol. 15, p. 191.

Ironia istoriei universale pune totul cu capul în jos. Noi, „revoluționarii", „amatorii de răsturnări", reușim mai bine cu mijloacele legale decît cu cele ilegale și cu răsturnarea. Partidele ordinii, cum își spun ele, pier din cauza stării legale pe care au creat-o ele însele.

Engels, *Introducere la lucrarea lui Karl Marx „Luptele de clasă în Franța". 1848—1850* (1895); vol. 22, p. 521.

Marxismul se deosebește de toate formele primitive ale socialismului, în primul rînd, prin aceea că nu leagă mișcarea de o anumită formă de luptă. El admite cele mai variate forme de luptă, și nu le „inventează", ci se limitează să generalizeze, să organizeze formele de luptă care apar de la sine în cursul mișcării claselor revoluționare și să le imprime un caracter conștient. Respingînd cu hotărîre orice formule abstracte, orice rețete doctrinare, marxismul cere să se urmărească cu atenție lupta concretă a *maselor*, luptă care, pe măsura dezvoltării mișcării, pe măsura creșterii nivelului de conștiință a maselor și a ascuțirii crizelor economice și politice generează noi și tot mai variate metode de apărare și de atac. [...]

Marxismul cere neapărat, în al doilea rînd, o abordare *istorică* a problemei formelor de luptă. A trata această problemă în afara condițiilor istorice concrete înseamnă a nu înțelege *a.b.c.-ul* materialismului dialectic. În anumite momente ale evoluției economice, în funcție de diferite condiții politice, național-culturale, de trai etc. forme de luptă diverse trec pe primul plan, devin formele principale de luptă, iar în legătură cu aceasta se schimbă, la rîndul lor, și formele de luptă secundare, accesorii. A încerca să răspunzi prin da sau nu la întrebarea dacă trebuie sau nu folosită o anumită metodă de luptă, fără a analiza amănunțit condițiile concrete în care se află mișcarea dată în stadiul respectiv al dezvoltării ei, înseamnă a părăsi cu desăvîrșire terenul marxismului.

Acestea sînt cele două principii teoretice fundamentale după care trebuie să ne călăuzim.

Lenin, *Războiul de partizani* (1906); vol. 14, p. 1—2.

Este adevărat că viața rareori realizează pe deplin lozincile unitare și consecvente; ea rezervă întotdeauna mult neprevăzut, care complică, încurcă deznodămîntul și amestecă vechiul cu noul.

Lenin, *Birocratismul revoluționar și munca revoluționară* (1905); vol. 12, p. 115.

Da, procesul dezvoltării reale se desfășoară *întotdeauna* în mod confuz, determinînd ca înaintea adevăratului prolog să apară fragmente din epilog. Dar înseamnă asta oare că unui conducător de partid conștient îi este permis *să încurce* sarcinile luptei, să confunde prologul cu epilogul? Poate dialectica unui proces elementar, confuz să justifice confuzia care se manifestă în logica unor social-democrați conștienți?

Lenin, *Ultimul cuvînt al tacticii „iskriste"* (1905); vol. 11, p. 368.

A socoti că aceste sfaturi adresate de Marx și Engels mișcării muncitorești anglo-americane ar putea fi aplicate direct și fără nici o rezervă în condițiile existente în Rusia înseamnă a folosi marxismul nu pentru a învăța *metoda* lui, nu pentru *a studia* particularitățile istorice

concrete ale mișcării muncitorești din diferite țări, ci pentru meschine răfuieli fracționiste [...]

Lenin, Prefață la traducerea în limba rusă a cărții „Scrisori adresate lui F. A. Sorge și altora de către J. Ph. Becker, J. Dietzgen, F. Engels, K. Marx și alții" (1907); vol. 15, p. 250.

Compararea celor spuse de Marx și Engels referitor la problemele mișcării muncitorești germane cu cele spuse de ei referitor la problemele mișcării muncitorești anglo-americane este extrem de instructivă. Dacă ținem seama de faptul că Germania, de pe o parte, și Anglia și America, pe de altă parte, reprezintă stadii diferite de dezvoltare capitalistă, forme diferite de dominație a burgheziei în funcția sa de clasă în întreaga viață politică a acestor țări, această comparație capătă o deosebită importanță. Sub raport științific ni se oferă aici un model de dialectică materialistă, priceperea de a pune pe primul plan și de a sublinia diferitele puncte, diferitele aspecte ale problemei aplicate la particularitățile concrete ale unor condiții politice și economice sau ale altora. Sub raportul politicii practice și al tacticii partidului muncitoresc, ni se oferă aici un model de definiție dată de autorii *Manifestului Comunist* sarcinilor proletariatului militant în diferite etape ale mișcării muncitorești naționale din diverse țări.

Lenin, Prefață la traducerea în limba rusă a cărții „Scrisori adresate lui F. A. Sorge și altora de către J. Ph. Becker, J. Dietzgen, F. Engels, K. Marx și alții" (1907); vol. 15, p. 238—239.

Închipuiți-vă că ne aflăm într-o imensă pădure semi-virgină, întunecoasă, umedă și deasă. Închipuiți-vă că numai prin distrugerea acestei păduri prin foc s-ar putea

curăța terenul pentru civilizarea întregului ținut ocupat de pădure sau înconjurat de ea și că în această pădure procurarea și întreținerea focului este legată de foarte mari dificultăți. Trebuie uscat materialul lemnos, care se găsește puzderie pretutindeni, dar care se aprinde atît de greu și se stinge atît de ușor și des în atmosfera stătută și umedă a acestei păduri. Trebuie să strîngem laolaltă materialul care poate deveni inflamabil. Trebuie să întreținem focul (flacăra), să veghem asupra lui, să ne îngrijim de fiecare flăcăruie care ar mai izbucni, să facem ca flacăra să prindă putere și să pregătim sistematic, cu perseverență incendiul general, fără de care pădurea umedă și întunecoasă nu va înceta de a fi o pădure. Iar munca aceasta este foarte anevoioasă, și asta nu numai din cauza condițiilor exterioare, atmosferice, ci și din cauză că unicul material pe deplin inflamabil nu încetează să ardă în orice condiții; acesta într-adevăr s-a aprins și continuă să ardă fără întrerupere cu o flacără ce nu mai seamănă cu numeroasele flăcărui rătăcitoare lipsite de forță lăuntrică care și în trecut se aprindeau atît de des pentru a se stinge după ce ardeau un scurt răstimp — materialul acesta este foarte restrîns. Și iată că atunci cînd acest material inflamabil de bază a început să ardă atît de puternic, încît a provocat o ridicare generală a temperaturii, dînd astfel putere și strălucire și numeroaselor flăcărui rătăcitoare, apar dintr-o dată niște oameni care declară cu aplomb: cît de mărginit trebuie să fii ca să crezi în dogma învechită care pretinde că nu există decît un singur material inflamabil de bază și absolut sigur! Ce poate fi mai șablonard decît să vezi în toate celelalte flăcărui doar niște mijloace accesorii, niște elemente auxiliare, și să socoți că e obligatoriu să te cramponezi cu tot dinadinsul, cu orice preț și înainte de toate și de acest *unic* material! Ce poate fi mai unilateral decît să pregătești și să tot pregătești un adevărat incendiu general și totodată să permiți acestor ticăloși fără pereche,

acestor vîrfuri ale copacilor, să acopere şi să mențină umezeala şi întunericul. Trebuie să lansăm rachete care să doboare vîrfurile copacilor, să le pîrjolească, să înfricoşeze toate forțele tenebroase şi să provoace o mare senzație, o mare fierbere, o puternică frămîntare şi înviorare. Şi oamenii aceştia se pun vîrtos pe treabă. Cu un suspin de uşurare, ei aruncă peste bord prejudecățile învechite cu privire la materialul inflamabil de bază. Cu deplină seninătate primesc în rîndurile lor orice fel de oameni, indiferent de concepțiile, opiniile, convingerile şi aspirațiile lor : noi sîntem un partid de acțiune — şi chiar dacă unii dintre noi s-au agățat de raționamente care preconizează stingerea incendiului, lucrul acesta nu ne interesează. Oamenii aceştia recomandă cu dezinvoltură o atitudine lipsită de discernămînt față de toate flăcăruile, oricare ar fi ele, şi față de lansarea de rachete, ignorînd cu dispreț învățămintele trecutului : acum, vedeți dumneavoastră, există mult mai mult material inflamabil, şi, de aceea, orice uşurință este permisă !... Aşa stînd toate lucrurile, cu toate prejudiciile pe care le aduc mişcării aceşti oameni, putem noi oare să-i considerăm drept nişte simpli şarlatani ? Nicidecum. Ei nu sînt nicidecum şarlatani, ci doar nişte pirotehnicieni.

Lenin, *Teza fundamentală împotriva socialiştilor-revoluționari* (1902) ; vol. 7, p. 50—51.

În Rusia n-a existat nici o perioadă despre care să se poată spune că „a venit rîndul gîndirii şi rațiunii" cu atîta temei cum se poate spune despre perioada lui Alexandru al III-lea ! Chiar aşa. Tocmai în această perioadă vechiul narodnicism rus a încetat de a mai fi o simplă privire visătoare îndreptată spre viitor şi, prin studiile sale asupra realității economice din Rusia, a îmbogățit gîndirea socială rusă. Tocmai în această perioadă gîndirea revoluționară rusă a lucrat mai intens ca oricînd, creînd bazele concepției social-democrate despre lume. Da, noi

revoluționarii, sîntem departe de a nega rolul revoluționar al perioadelor reacționare. Noi ştim că forma mişcării sociale se schimbă, că perioadelor de creație politică directă a maselor populare le urmează în istorie perioade în care domneşte o linişte aparentă, în care masele abrutizate şi strivite de mizerie şi de munca lor de ocnaşi tac sau dorm (se pare că dorm), în care mijloacele de producție sînt revoluționate deosebit de rapid şi în care gîndirea reprezentanților înaintați ai rațiunii umane face bilanțul trecutului şi creează noi sisteme şi noi metode de cercetare. Căci şi în Europa perioada care a urmat după înăbuşirea revoluției din 1848 s-a caracterizat printr-un progres economic fără precedent şi prin creații ale gîndirii ca, de pildă, *Capitalul* lui Marx. Într-un cuvînt, „gîndirii şi rațiunii" le vine uneori „rîndul" în perioadele istorice ale omenirii întocmai aşa cum unui om politic şederea la închisoare îi favorizează activitatea şi îndeletnicirile ştiințifice.

Dar tocmai în aceasta constă nenorocirea acestui filistin burghez, că nu e conştient de caracterul de închisoare, ca să zicem aşa, [...] al remarcii sale, [...] deoarece pentru el revoluția, în general, înseamnă un vîrtej nesăbuit, pe cînd reforma înseamnă că a venit rîndul gîndirii şi al rațiunii.

Lenin, *Victoria cadeților şi sarcinile partidului muncitoresc* (1906) ; vol. 12, p. 321.

Nu este o întîmplare faptul că perioada reacțiunii sociale şi politice, perioada „asimilării" bogatelor învățăminte ale revoluției este perioada în care problemele teoretice fundamentale, printre care şi cele filozofice ale oricărui curent *viu*, se situează pe unul dintre primele locuri.

Lenin, *Cei care vor să ne desființeze* (1911) ; vol. 20, p. 133.

Revoluţia noastră este o mare revoluţie a Rusiei tocmai pentru că a ridicat mase populare uriaşe, făcîndu-le să participe la creaţia istorică. Contradicţiile de clasă nu s-au dezvoltat însă nici pe departe cu deplină acuitate în rîndurile acestor mase. Partidele politice sînt abia în curs de formare. De aceea noi nu sîntem în stare nici să îndrumăm într-o anumită direcţie masele, nici să le reţinem cît de cît. Dar, studiind situaţia reală şi raporturile reale dintre clase, putem prevedea inevitabilitatea cutărei sau cutărei orientări a activităţii lor istorice, a cutărei sau cutărei forme principale a mişcării lor. Şi trebuie să răspîndim cît mai larg în mase aceste cunoştinţe socialiste ale noastre fără a ne lăsa impresionaţi că adevărul este adeseori amar, că el nu poate fi văzut dintr-o dată din pricina falsei străluciri a firmelor politice la modă şi a instituţiilor politice de efect, fără a ne lăsa seduşi de farmecul unor atrăgătoare născociri. Noi ne vom îndeplini datoria numai dacă vom face totul pentru a lămuri masa şi pentru a o pregăti în vederea unor forme ale mişcării care sînt imperceptibile pentru un observator superficial, dar care rezultă în mod inevitabil din întreaga situaţie politică şi economică a ţării. Nu ne vom îndeplini datoria dacă ne vom îndrepta privirea „în sus" şi vom pierde din vedere ceea ce vine, creşte şi se apropie de jos.

Lenin, *„Nu în sus trebuie să privim, ci în jos"* (1906) ; vol. 13, p. 193—194.

A pune numele marelui artist alături de revoluţie, pe care evident că nu a înţeles-o şi de la care s-a dat în lături în mod vădit, poate să pară la prima vedere ceva ciudat şi artificial. Într-adevăr, poate fi oare considerat oglindă ceea ce, evident, nu reflectă just fenomenul ? Dar revoluţia noastră este un fenomen extraordinar de complex ; în mulţimea celor care o săvîrşeau şi participau direct la ea existau numeroase elemente sociale care, de asemenea, nu înţelegeau ce se petrecea, se dădeau în lături de la adevăratele sarcini istorice puse în faţa lor de mersul evenimentelor. Şi din moment ce este vorba de un artist într-adevăr mare, desigur că măcar unele aspecte esenţiale ale revoluţiei trebuie să se fi oglindit în operele sale.

Lenin, *Lev Tolstoi, oglindă a revoluţiei ruse* (1908) ; vol. 17, p. 213.

Situaţia politică se limpezeşte cu o rapiditate care ne bucură din suflet. E plăcut să trăieşti într-o epocă în care masele populare încep să intre în viaţa politică. [...] Un spirit nou, mai proaspăt, se pune în mişcare, clocoteşte, colindă şi pluteşte pretutindeni. Noile mlădiţe îşi croiesc nestăvilit drum de sub mormanele de ruine.

Lenin, *Situaţia politică actuală* (1906) ; vol. 13, p. 171—172.

În istoria revoluţiilor ies la iveală contradicţii care mocnesc de zeci şi sute de ani. Viaţa devine neobişnuit de bogată. Pe arena politică îşi face apariţia un luptător activ — masa, care stă întotdeauna în umbră şi care, de aceea, e deseori ignorată şi chiar dispreţuită de observatorii superficiali. Această masă învaţă din practică, făcînd în văzul tuturor paşi de încercare, dibuind drumul, fixîndu-şi sarcini, verificîndu-se pe sine şi verificînd teoriile tuturor ideologilor săi. Această masă face eforturi uriaşe pentru a se ridica la înălţimea uriaşelor sarcini mondiale pe care i le-a pus în faţă istoria, şi, oricît de mari ar fi unele înfrîngeri, oricît de uluitoare ar fi pentru noi şiroaiele de sînge şi miile de victime, nimic nu se va putea compara vreodată, prin însemnătatea sa, cu această educare directă a maselor şi claselor, care se face în cursul luptei revoluţionare însăşi.

Lenin, *Zile revoluţionare* (1905) ; vol. 9, p. 210—211.

Procesul dialectic de dezvoltare introduce în mod efectiv în societate, încă în cadrul capitalismului, elemente atît materiale cît și spirituale ale noii societăți. Dar socialiștii trebuie să știe să deosebească partea de întreg, trebuie să-și fixeze ca lozincă *întregul*, iar nu o părticică; trebuie să contrapună condițiile fundamentale ale adevăratei revoluții acelor cîrpeli parțiale care abat adeseori pe luptători de la calea cu adevărat revoluționară.

Lenin, *Ultimul cuvînt al tacticii „iskriste"* (1905); vol. 11, p. 369.

Cel mai rău lucru care i se poate întîmpla conducătorului unui partid extremist este să fie silit să preia conducerea într-o epocă în care mișcarea încă nu este coaptă pentru dominația clasei pe care o reprezintă și pentru realizarea măsurilor pe care le reclamă dominația acestei clase. Ceea ce *poate* să facă el nu depinde de voința sa, ci de punctul la care a ajuns antagonismul dintre diferitele clase și de gradul de dezvoltare a condițiilor materiale de existență și a relațiilor de producție și de schimb, pentru că de gradul de dezvoltare a acestor factori depinde întotdeauna gradul de dezvoltare a antagonismelor de clasă. Ceea ce *trebuie* el să facă, ceea ce cere partidul său de la el, de asemenea, nu depinde de el, dar nici de gradul de dezvoltare a luptei de clasă și a condițiilor ei; el este legat de doctrinele și de revendicările sale anterioare, care, la rîndul lor, nu decurg din raporturile care există la un moment dat între clasele sociale și nici din starea, mai mult sau mai puțin întîmplătoare, a relațiilor de producție și de schimb din acel moment, ci de felul — profund sau superficial — în care sînt înțelese rezultatele generale ale mișcării sociale și politice. Astfel, el se găsește în mod necesar în fața unei dileme de nerezolvat; ceea ce *poate* să facă este în contradicție cu întreaga sa atitudine de pînă atunci, cu principiile sale și cu interesele imediate ale partidului său, iar ceea ce *trebuie* să facă nu poate fi realizat. Într-un cuvînt, el este silit să reprezinte nu partidul său, nu clasa sa, ci acea clasă pentru a cărei dominație este coaptă mișcarea în acel moment. El trebuie să apere, în interesul mișcării însăși, interesele unei clase străine lui și să mulțumească propria sa clasă cu fraze și promisiuni și cu asigurarea că interesele acelei clase străine sînt propriile ei interese. Cine ajunge în această situație falsă este pierdut fără posibilitate de scăpare.

Engels, *Războiul țărănesc german* (1850); vol. 7. p. 433—434.

[...] coliziunea tragică dintre postulatul istoricește necesar și imposibilitatea înfăptuirii sale practice.

Engels, Scrisoarea către Ferdinand Lassalle din 18 mai 1859; vol. 29, p. 542.

Nu poate fi liber un popor care asuprește alte popoare. Întotdeauna forța armată de care are nevoie pentru oprimarea altor popoare se întoarce în cele din urmă împotriva lui însuși.

Engels, *Literatură din emigrație* (1874—1875); vol. 18, p. 525.

Din exemplele pe care ni le oferă istoria Irlandei se poate vedea ce nenorocire este pentru un popor să subjuge alt popor.

Engels, Scrisoarea către Marx din 24 octombrie 1869; vol. 32, p. 329.

Nici un om nu combate libertatea; el combate, cel mult, libertatea celorlalți.

Marx, *Dezbaterile celei de-a 6-a diete renane în legătură cu libertatea presei* (1842); vol. 1, p. 55.

Caracteristic pentru noţiunea de epocă este tocmai că ea cuprinde suma diverselor fenomene şi războaie, tipice şi netipice, mari şi mici, proprii ţărilor înaintate şi proprii ţărilor înapoiate. A te eschiva de la aceste probleme concrete prin fraze generale pe tema „epocii" [...], înseamnă a abuza de această noţiune.

Lenin, *Despre o caricatură de marxism* (1916) ; vol. 30, p. 88—89.

În funcţie de condiţiile istorice, de raportul dintre clase etc., atitudinea faţă de război este diferită în epoci diferite.

Lenin, *Referat pe tema: „Proletariatul şi războiul"* (1914) ; vol. 25, p. 26.

Numai analizînd acest război în condiţiile istorice sprecifice care l-au generat, aşa cum trebuie să facă neapărat un marxist, ne putem preciza atitudinea faţă de el. Altfel vom opera cu noţiuni şi argumente vechi, valabile în alte condiţii, în condiţiile vechi.

Lenin, *Referat pe tema: „Proletariatul şi războiul"* (1914) ; vol. 25, p. 28.

Şi de pacifişti şi de anarhişti, noi, marxiştii, ne deosebim prin faptul că socotim necesar ca fiecare război în parte să fie studiat sub aspect istoric (din punctul de vedere al materialismului dialectic al lui Marx).

Lenin, *Socialismul şi războiul* (1915) ; vol. 26, p. 313.

Există războaie şi războaie. Trebuie să ne lămurim asupra condiţiilor istorice care au dus la izbucnirea unui anumit război, să vedem ce clase duc războiul şi pentru ce. Dacă nu vom lămuri aceste chestiuni, toate discuţiile

noastre despre război vor fi condamnate să rămînă doar nişte vorbe goale, nişte dispute pur verbale şi sterile.

Lenin, *Războiul şi revoluţia* (1917) ; vol. 32, p. 84.

Nu trebuie să luăm exemple izolate, cazuri izolate, care întotdeauna pot fi lesne smulse din conexiunea fenomenelor sociale şi care n-au nici o valoare, deoarece tot atît de lesne se poate prezenta şi un exemplu contrar. Dimpotrivă, trebuie luată în considerare întreaga politică a întregului sistem de state europene, privite în relaţiile lor economice şi politice reciproce, pentru a înţelege modul cum din acest sistem a decurs în mod implacabil şi inevitabil războiul actual.

Lenin, *Războiul şi revoluţia* (1917) ; vol. 32, p. 86.

A pune problema „epocii" şi a *„războiului actual"* ca două „extreme" înseamnă a cădea pur şi simplu în eclectism. [...]

Noi trebuie să definim j u s t raportul dintre *epocă* şi războiul *actual. [...]*

Fără o înţelegere a caracterului epocii nu e posibilă înţelegerea răboiului actual. [...]

Noi nu sîntem cîtuşi de puţin împotriva „apărării patriei", î n g e n e r a l, nu sîntem împotriva „războaielor de apărare" î n g e n e r a l. [...] Sîntem împotriva apărării patriei şi împotriva defensismului *în războiul imperialist* din 1914—1916 şi în alte războaie i m p e r i a l i s t e, care sînt tipice pentru e p o c a imperialistă. Dar în *epoca* imperialistă **p o t** fi şi războaie „drepte", „de apărare", revoluţionare, şi anume: 1) războaie naţionale; 2) războaie civile ; războaie socialiste *etc.*

Lenin, Scrisoarea către G. E. Zinoviev din august 1916 ; vol. 49, p. 313—314.

Că istoria urmează în mod obișnuit o linie în zigzag și că un marxist trebuie să țină seama de cele mai complicate și mai bizare zigzaguri ale ei este indiscutabil. Dar această indiscutabilă rumegare nu are nici o legătură cu problema cum trebuie să procedeze un marxist atunci cînd aceeași istorie pune forțele aflate în luptă să aleagă între drumul drept și cel în zigzag. În momentele sau în perioadele cînd apare o asemenea situație, a te mulțumi să raționezi despre obișnuitul drum în zigzag al istoriei nu înseamnă altceva decît a deveni un om în carapace, care se cufundă în contemplarea unor adevăruri de genul : calul se hrănește cu ovăz. Or, perioadele revoluționare sînt prin excelență perioade istorice în care, la intervale relativ scurte, ciocnirea dintre forțele sociale aflate în luptă este cea care rezolvă problema alegerii pentru țară a unei căi de dezvoltare drepte sau în zigzag pe un timp mai îndelungat. Necesitatea de a ține seama de calea în zigzag n-o exclude nicidecum pe aceea ca marxiștii să știe să explice maselor, în momente hotărîtoare ale istoriei lor, că drumul drept e de preferat, să ajute masele în lupta lor pentru alegerea acestui drum drept, să lanseze lozincile în vederea unei asemenea lupte etc. Numai niște filistini iremediabili și niște pedanți cu totul obtuzi pot ca, *după terminarea* bătăliilor istorice hotărîtoare care în locul căii drepte au stabilit o cale de zigzag, să ia în derîdere pe cei ce au luptat pînă la capăt pentru prima cale. [...]

Atitudinea marxismului față de drumul în zigzag al istoriei este, în fond, similară cu atitudinea lui față de compromisuri. Orice zigzag al istoriei este un compromis, un compromis între vechiul care nu mai dispune de suficiente forțe pentru a nega complet noul, și noul care nu dispune încă de suficiente forțe pentru a răsturna complet vechiul. Marxismul nu renunță în principiu la compromisuri, el consideră necesară folosirea lor, ceea ce nu exclude cîtuși de puțin faptul că marxismul, ca forță istorică vie și activă, luptă cu toată energia împotriva compromisurilor. Cine nu e în stare să înțeleagă această pretinsă contradicție înseamnă că nu cunoaște *abc*-ul marxismului.

Lenin, *Împotriva boicotului* (1907) ; vol. 16, p. 8—9.

Kugelmann confundă războiul de apărare cu operațiile militare defensive. După părerea lui, dacă un individ mă atacă pe stradă, nu am dreptul decît să parez loviturile lui, dar nu mi-e îngăduit să-l trîntesc la pămînt, pentru că, dacă procedez astfel, mă transform într-un *agresor !* Lipsa de dialectică răzbate din fiecare cuvînt al acestor oameni.

Marx, Scrisoarea către Engels din 17 august 1870 ; vol. 33, p. 41.

Să presupunem că un om care călătorește cu un automobil este atacat de bandiți înarmați. Să presupunem că, sub amenințarea revolverului, el se lasă jefuit de bandiți, dîndu-le automobilul, banii, revolverul, pe care aceștia le folosesc pentru a săvîrși noi jafuri [112].

Este vorba aici, fără îndoială, de un compromis cu tîlharii, de o înțelegere cu tîlharii. O înțelegere nesemnată, tacită, dar care rămîne, indiscutabil, o înțelegere bine determinată și precisă : „eu îți dau ție, tîlharule, automobilul, arma, banii, iar tu mă scutești de plăcuta ta vecinătate".

Se pune întrebarea : veți spune despre omul care a încheiat o *astfel* de înțelegere cu tîlharii că e *părtaș* la tîlhărie, că e *părtaș* la atacul tîlhăresc săvîrșit asupra unor terțe persoane, pe care bandiții le-au jefuit cu ajutorul automobilului, al banilor și al armei ce le-au fost predate de acest om ?

Nu, nu veți spune.

Aici chestiunea este cît se poate de clară și banal de simplă.

Și tot așa de clar este că, în alte împrejurări, orice om cu judecată sănătoasă va considera că predarea tacită a unui automobil, împreună cu bani și arme, în mîinile unor bandiți nu poate fi calificată altfel decît ca participare la tîlhărie.

Concluzia e clară : este tot atît de absurd să renunți dinainte la orice fel de înțelegere sau compromis cu tîlharii, pe cît de absurd este să justifici complicitatea cu tîlharii, pornind de la considerentul abstract că, în general vorbind, înțelegerile cu tîlharii sînt uneori admisibile și necesare.

Lenin, *Despre compromisuri* (1920) ; vol. 40, p. 303.

Orice om cu mintea sănătoasă va spune : să cumperi arme de la un tîlhar în scopuri tîlhărești este o mîrșăvie și o ticăloșie, dar să cumperi arme de la un astfel de tîlhar în vederea unei lupte drepte împotriva asupritorului este un lucru cît se poate de legitim.

Lenin, *Despre rîie* (1918) ; vol. 35, p. 376—377.

Sarcina unui partid cu adevărat revoluționar nu este aceea de a declara imposibilă renunțarea la orice compromisuri, ci de a ști să-și păstreze, *cu toate compromisurile*, în măsura în care ele sînt inevitabile, fidelitatea față de principiile sale, față de clasa sa, față de sarcina sa revoluționară, față de opera sa de pregătire a revoluției și de educare a maselor poporului în vederea obținerii victoriei în revoluție.

Lenin, *Despre compromisuri* (1917) ; vol. 34, p. 143.

Sînt compromisuri și compromisuri. Trebuie să știm să analizăm situația și condițiile concrete în care are loc fiecare compromis sau fiecare varietate de compromis. Trebuie să învățăm să facem deosebire între omul care a dat bandiților banii și arma sa pentru a micșora răul pricinuit de bandiți și a înlesni prinderea și executarea lor, și omul care le dă bani și arme pentru a participa la împărțirea prăzii lor. În politică acest lucru nu este nici pe departe întotdeauna atît de ușor ca în exemplul de mai sus, pe care-l poate înțelege și un copil. Dar cine ar vrea să născocească o rețetă care să dea muncitorilor soluții de-a gata pentru toate împrejurările ce pot surveni în viață sau ar făgădui că în politica proletariatului revoluționar nu se vor ivi nici un fel de greutăți și de situații încurcate, acela ar fi pur și simplu un șarlatan.

Lenin, *„Stîngismul" — boala copilăriei comunismului* (1920) ; vol. 41, p. 20—21.

Nu este oare cum nu se poate mai ridicol să duci un război pentru răsturnarea burgheziei internaționale, un război de o sută de ori mai greu, mai lung și mai complicat decît cel mai înverșunat război obișnuit între state, și să renunți dinainte la orice manevrare, la orice folosire a contradicțiilor de interese (fie chiar și vremelnice) dintre dușmani, la orice înțelegere și compromis cu aliații posibili (fie ei chiar vremelnici, nestatornici, șovăitori, și chiar dacă nu ni s-ar alătura decît în anumite condiții) ? Nu este oare ca și cum, pornind la o ascensiune grea pe un munte care pînă acum n-a mai fost explorat și era socotit inaccesibil, am refuza de la bun început posibilitatea de a merge uneori în zigzag, de a ne întoarce uneori din drum, de a părăsi direcția o dată aleasă pentru a încerca diferite alte direcții ?

Lenin, *„Stîngismul" — boala copilăriei comunismului* (1920) ; vol. 41, p. 54.

Istoria, în general, şi istoria revoluţiilor, în special, este întotdeauna mai bogată în conţinut, mai variată, mai multilaterală, mai vie, „mai vicleană“ decît îşi închipuie cele mai bune partide, cele mai conştiente avangărzi ale claselor celor mai înaintate. Şi este foarte de înţeles, deoarece cea mai bună avangardă exprimă conştiinţa, voinţa, pasiunea şi fantezia a zeci de mii de oameni, pe cînd revoluţia este realizată — în momente de deosebit avînt şi deosebită încordare a întregii capacităţi omeneşti — de conştiinţa, de voinţa, de pasiunea şi de fantezia a zeci de milioane de oameni aţîţaţi de cea mai aprigă luptă de clasă. De aici rezultă două concluzii practice foarte importante : prima — pentru a înfăptui sarcina sa, clasa revoluţionară trebuie să ştie să stăpînească *toate* formele sau laturile activităţii sociale, fără cea mai mică excepţie [...] ; a doua — clasa revoluţionară trebuie să fie pregătită pentru înlocuirea cît mai rapidă şi mai neaşteptată a unei forme cu alta.

Lenin, *„Stîngismul“ — boala copilăriei comunismului* (1920) ; vol. 41, p. 80—81.

Liebknecht [...] nu are destul simţ dialectic pentru a ataca pe două fronturi deodată.

Marx, Scrisoarea către Ludwig Kugelman din 24 iunie 1868 ; vol. 32, p. 490.

Fariseilor burgheziei le place să facă uz de maxima : *de mortuis aut bene aut nihil* (despre morţi să spui numai lucruri bune sau să nu spui nimic). Proletariatul trebuie să cunoască *adevărul* şi despre oamenii politici în viaţă şi despre cei decedaţi, căci dacă cineva merită într-adevăr numele de om politic, el nu moare politiceşte în momentul morţii lui fizice.

Lenin, *Demonstraţia cu prilejul morţii lui Muromţev* (1910) ; vol. 20, p. 9.

Dar, adevărul, chiar rostit de un om fals, chiar rostit pe un ton fals, rămîne adevăr.

Lenin, *Rezoluţii pe hîrtie* (1917) ; vol. 34, p. 103.

Trebuie să privim adevărul în faţă. Să nu-l cocoloşim ci să-l arătăm în mod deschis poporului.

Lenin, *Au uitat ceea ce era mai important* (1917) ; vol. 32, p. 26.

[...] e imoral să sulemeneşti adevărul [...]

Lenin, *Conţinutul economic al narodnicismului* (1894—1895) ; vol. 1, p. 395.

Înainte de orice şi mai presus decît orice, poporul trebuie să afle *adevărul* [...]

Lenin, *Cu privire la lozinci* (1917) ; vol. 34, p. 17.

Politica principială este cea mai practică politică.

Lenin, *Campania electorală a social-democraţiei la Petersburg* (1907) ; vol. 14, p. 310.

3. SOCIALISMUL ŞI COMUNISMUL

Marele merit de însemnătate istorică universală al lui Marx şi Engels este acela că, pe baza unei analize ştiinţifice, ei au demonstrat inevitabilitatea prăbuşirii capitalismului şi a trecerii de la capitalism la comunism, în care nu va mai exista exploatarea omului de către om.

Lenin, *Cuvîntare rostită la dezvelirea monumentului lui Marx şi Engels* (1918) ; vol. 37, p. 173.

Cu ajutorul aceleiaşi analize *obiective* a orînduirii capitaliste, el [Marx] a dovedit *necesitatea* transformării acesteia într-o orînduire socialistă.

Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului"...* (1894) ; vol. 1, p. 154.

Dezvoltarea contradicţiilor unei forme istorice de producţie constituie [...] singura cale istorică pentru desfiinţarea ei şi crearea uneia noi.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 497.

Aveţi perfectă dreptate să insistaţi asupra *momentului reflectării* (în care recunosc cu plăcere vocea bătrînului Hegel, căruia şi noi îi datorăm atît de mult) şi să spuneţi că, în activitatea ei, Asociaţia nu se poate mulţumi cu simpla recunoaştere sinceră a articolului 1 din *Statut*, un principiu care, dacă nu va fi dezvoltat, va rămîne o simplă *negare*, negarea dreptului claselor aristocrate şi burgheze de a exploata proletariatul. Într-adevăr, noi trebuie să mergem mult mai departe. Trebuie să dezvoltăm latura pozitivă a problemei, şi anume în ce fel urmează să se realizeze eliberarea proletariatului ; aceasta face ca discutarea diferitelor opinii să devină nu numai o acţiune inevitabilă, ci şi necesară.

Engels, Scrisoarea către Carlo Cafiero din 28 iulie 1871 ; vol. 33, p. 237.

Creînd inepuizabilele forţe de producţie ale industriei moderne, clasa muncitoare engleză a îndeplinit prima condiţie pentru eliberarea muncii. Acum ea trebuie să îndeplinească a doua condiţie necesară. Ea trebuie să elibereze aceste forţe producătoare de avuţie de ruşinoasele cătuşe ale monopolului şi să le subordoneze controlului colectiv al producătorilor, care au îngăduit pînă acum ca produsul propriilor lor mîini să se întoarcă împotriva lor şi să fie transformat într-un instrument al propriei lor asupriri.

Clasa muncitoare a cucerit natura ; ea trebuie să cucerească acum omul.

Marx, *Scrisoare către Parlamentul muncitorilor* (1854) ; vol. 10, p. 133.

Perioada burgheză a istoriei este menită să creeze baza materială a unei lumi noi : să dezvolte, pe de o parte, relaţiile mondiale bazate pe interdependenţa întregii omeniri, precum şi mijloacele necesare pentru întreţinerea acestor relaţii, iar pe de altă parte, să dezvolte forţele de producţie ale omului şi să asigure transformarea producţiei materiale într-o dominaţie a omului asupra forţelor naturii, înfăptuită cu ajutorul ştiinţei. Industria burgheză şi comerţul burghez creează aceste condiţii

materiale ale unei lumi noi în același mod în care revoluțiile geologice au creat scoarța pămîntului. Abia după ce o mare revoluție socială va lua în stăpînire realizările epocii burgheze — piața mondială și forțele de producție moderne — și le va supune controlului comun al celor mai înaintate popoare, abia atunci progresul uman va înceta să fie asemenea acelui hidos idol păgîn care nu voia să bea nectar decît din țestele celor uciși.

Marx, *Rezultatele viitoare ale stăpînirii britanice în India* (1853) ; vol. 9, p. 235—236.

Vălul mistic care acoperă procesul vieții sociale, adică procesul producției materiale, nu va fi înlăturat decît atunci cînd va deveni un produs al asocierii libere a oamenilor și se va afla sub controlul lor conștient și planic. Pentru aceasta însă este necesară o anumită bază materială a societății, adică o serie de condiții materiale de existență, care, la rîndul lor, sînt produsul firesc al unei dezvoltări istorice îndelungate și anevoioase.

Marx, *Capitalul*, vol. I (publ. 1867) ; vol. 23, p. 94.

Și tocmai datorită acestei revoluții industriale, forța productivă a muncii omenești a atins un nivel atît de înalt, încît a apărut posibilitatea — pentru prima oară de cînd există omenirea — ca, printr-o judicioasă diviziune a muncii, să se producă nu numai suficient pentru a se asigura tuturor membrilor societății un consum abundent și pentru a se crea un bogat fond de rezervă, ci și pentru a se lăsa fiecăruia în parte destul timp liber pentru a-și însuși ceea ce este într-adevăr valoros în cultura moștenită de-a lungul istoriei — știință, artă, reguli de comportare în societate etc. — și nu numai pentru a-și însuși, ci și pentru a transforma tot ce este valoros în această moștenire dintr-un monopol al clasei stăpînitoare

într-un bun al întregii societăți, pe care să-l îmbogățească continuu.

Engels, *Contribuții la problema locuințelor* (1872—1873) ; vol. 18, p. 223.

[...] proletariatul care luptă *se va ajuta singur*. Mișcarea politică a clasei muncitoare va face ca muncitorii să ajungă în mod necesar la conștiința faptului că ei nu au altă ieșire decît socialismul.

Lenin, *Friedrich Engels* (1895) ; vol. 2, p. 8—9.

Tezele teoretice ale comuniștilor nu se bazează nicidecum pe idei, pe principii inventate sau descoperite de cutare sau cutare reformator al lumii.

Ele nu sînt decît expresia generală a condițiilor efective ale luptei de clasă existente, ale mișcării istorice care se desfășoară sub ochii noștri.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 479.

În societatea burgheză, munca vie nu este decît un mijloc pentru a spori munca acumulată. În societatea comunistă, munca acumulată nu este decît un mijloc pentru a lărgi, a îmbogăți, a înlesni procesul de viață al muncitorilor.

În societatea burgheză, trecutul domină deci prezentul ; în societatea comunistă, prezentul domină trecutul.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848) ; vol. 4, p. 480.

În ce mă privește, nu-mi revine meritul de a fi descoperit nici existența claselor în societatea modernă și nici lupta dintre ele. Cu mult înaintea mea unii istoriografi burghezi au expus dezvoltarea istorică a acestei lupte de clasă, iar economiștii burghezi au arătat anatomia

economică a claselor. Ceea ce am făcut eu nou se rezumă la: am dovedit 1) că *existența claselor* este legată numai de *anumite faze istorice de dezvoltare a producției*; 2) că lupta de clasă duce în mod necesar la *dictatura proletariatului*; 3) că această dictatură însăși constituie numai trecerea la *desființarea tuturor claselor* și la o societate *fără clase*. Neghiobii ignoranți, ca Heinzen, care neagă nu numai lupta, ci chiar și existența claselor, dovedesc doar că, în ciuda tiradelor lor fioroase și pseudoumaniste, ei consideră condițiile sociale în cadrul cărora domină burghezia drept ultimul produs, drept un *non plus ultra* al istoriei; dovedesc astfel că sînt numai niște slugi ale burgheziei, și slugărnicia lor este cu atît mai dezgustătoare, cu cît imbecilii aștia nu înțeleg nici măcar grandoarea și necesitatea vremelnică a regimului burghez însuși.

Marx, Scrisoarea către Joseph Weydemeyer din 5 martie 1852; vol. 28, p. 456—457.

În timp ce în felul acesta *utopia, socialismul doctrinar*, care subordonează întreaga mișcare unuia dintre momentele ei și care înlocuiește producția socială, colectivă, cu activitatea cerebrală a pedantului izolat, înlăturînd în fantezia lui înainte de toate, prin artificii mici sau sentimentalisme mari, lupta revoluționară a claselor, cu toate manifestările ei necesare; în timp ce acest socialism doctrinar, care în fond nu face decît să idealizeze societatea actuală, să reproducă o imagine a ei fără umbre și vrea să-și înfăptuiască idealul lui împotriva realității acestei societăți; în timp ce acest socialism este cedat de proletariat micii burghezii, iar lupta diferiților șefi socialiști între ei face ca fiecare dintre așa-zisele sisteme să apară ca o promovare plină de pretenții a uneia dintre treptele de tranziție ale revoluției sociale în opoziție cu cealaltă, *proletariatul* se strînge tot mai mult în jurul *socialismului revoluționar*, în jurul *comunismului*, pe care

burghezia însăși l-a botezat cu numele lui *Blanqui* [113]. Acest socialism este *declararea unei revoluții neîntrerupte*, este *dictatura de clasă* a proletariatului ca treaptă de tranziție necesară pentru *lichidarea deosebirilor de clasă în general*, pentru desființarea tuturor relațiilor de producție pe care se întemeiază ele, pentru desființarea tuturor relațiilor sociale care corespund acestor relații de producție, pentru revoluționarea tuturor ideilor care decurg din aceste relații sociale.

Marx, *Luptele de clasă în Franța* (1850); vol. 7, p. 92—93.

Locul vechii societăți burgheze, cu clasele și antagonismele ei de clasă, îl ia o asociație în cadrul căreia dezvoltarea liberă a fiecăruia este condiția pentru dezvoltarea liberă a tuturora.

Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1847—1848); vol. 4, p. 488.

Asocierea generală a tuturor membrilor societății în vederea folosirii în comun, pe baza unui plan, a forțelor de producție, creșterea producției într-o asemenea măsură încît să satisfacă necesitățile tuturor membrilor societății, lichidarea unei situații în care necesitățile unora sînt satisfăcute în detrimentul celorlalți, desființarea completă a claselor și a antagonismelor dintre ele, dezvoltarea omnilaterală a capacităților tuturor membrilor societății, prin înlăturarea diviziunii muncii de pînă acum, prin educarea practică în producție, prin schimbarea activității, prin participarea tuturor la folosirea bunurilor produse de toți, prin contopirea orașului cu satul — toate acestea sînt principalele rezultate ale desființării proprietății private.

Engels, *Principiile comunismului* (1847); vol. 4, p. 379.

Comunismul [...] este *adevărata* rezolvare a conflictului dintre om și natură și dintre om și om, adevărata soluționare a conflictului dintre existență și esență, dintre obiectivare și autoafirmare, dintre libertate și necesitate, dintre individ și specie. El este dezlegarea enigmei istoriei și e conștient că e această dezlegare.

Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844; Scrieri din tinerețe*, p. 576.

Societatea este [...] desăvîrșirea unității esențiale a omului cu natura, adevărata înviere a naturii, naturalismul realizat al omului și umanismul realizat al naturii.

Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844; Scrieri din tinerețe*, p. 577.

[...] *comunismul* [...] e negare a negației, apropierea esenței umane prin intermediul negării proprietății private [...]

Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844; Scrieri din tinerețe*, p. 592.

Pentru suprimarea *ideii* de proprietate privată e pe deplin suficientă *ideea* comunismului. Dar *pentru* suprimarea proprietății private reale este nevoie de o acțiune comunistă *reală*.

Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844; Scrieri din tinerețe*, p. 593.

Pentru noi comunismul nu este o *stare* care trebuie creată, un *ideal* căruia va trebui să i se conformeze realitatea. Noi numim comunism mișcarea *reală* care suprimă starea actuală. Condițiile acestei mișcări rezultă din premisa existentă în momentul de față.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 36.

Comunismul nu este o doctrină, ci o *mișcare*: el nu pornește de la principii, ci de la *fapte*. Premisa de la care pornesc comuniștii nu este o filozofie oarecare, ci întreaga istorie de pînă acum, și, în special, obiectivele ei actuale din țările civilizate. Comunismul a izvorît din marea industrie și din consecințele ei: crearea pieței mondiale care a dat naștere unei concurențe nestăvilite, crizele comerciale din ce în ce mai puternice și mai generale, care au ajuns de pe acum să fie adevărate crize ale pieței mondiale, nașterea proletariatului și concentrarea capitalului din lupta de clasă dintre proletariat și burghezie care rezultă de aici. Comunismul, în măsura în care este teoretic, este expresia teoretică a poziției proletariatului în această luptă; el este sintetizarea teoretică a condițiilor eliberării proletariatului.

Engels, *Comuniștii și Karl Heinzen* (1847); vol. 4, p. 323.

Dependența *omnilaterală*, această formă primitivă a colaborării *istorice mondiale* a indivizilor, este transformată, datorită revoluției comuniste, în controlul și în dominarea conștientă a acestor forțe care, născute din acțiunea reciprocă a oamenilor, li se impuneau pînă acum ca forțe complet străine și în această calitate îi dominau.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 38.

Odată cu însușirea totalității forțelor productive de către indivizii asociați, proprietatea privată încetează să mai existe.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 70.

Comunismul se deosebește de toate mișcările anterioare prin aceea că revoluționează însăși baza tuturor relațiilor de producție și de schimb de pînă acum și că pentru prima oară consideră în mod conștient drept creații ale generațiilor precedente toate premisele apărute

în mod spontan, dezbrăcîndu-le de caracterul lor spontan și subordonîndu-le puterii indivizilor uniți.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 72.

[...] proletarii, pentru a-și afirma personalitatea, trebuie să desființeze *(aufheben)* propria lor condiție de existență de pînă acum, care este totodată condiția de existență a întregii societăți de pînă acum [...]

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 80.

În cadrul societății comuniste, singura în care dezvoltarea liberă și originală a indivizilor încetează să fie o vorbă goală, această dezvoltare este condiționată tocmai de legătura dintre indivizi, legătură care se alcătuiește în parte din premisele economice, în parte de solidaritatea necesară pentru libera dezvoltare a tuturor și, în sfîrșit, din caracterul universal al activității indivizilor, pe baza forțelor productive existente. Aici este vorba, prin urmare, de indivizi aflați pe o anumită treaptă de dezvoltare istorică, și nicidecum de indivizi oarecare, întîmplători, fără să mai vorbim de revoluția comunistă necesară, care este ea însăși o condiție comună a liberei lor dezvoltări.

Marx și Engels, *Ideologia germană* (1845—1846); vol. 3, p. 459—460.

Aceste propuneri practice pentru înlăturarea tuturor relelor sociale, aceste panacee sociale, au fost întotdeauna și pretutindeni produsul fondatorilor de secte care au apărut atunci cînd mișcarea proletară mai era încă în fașă. Și Proudhon se numără printre ei. Dezvoltarea proletariatului aruncă curînd la o parte aceste scutece și însăși clasa muncitoare trage concluzia că nimic nu-i mai puțin practic decît aceste „soluții practice", dinainte

ticluite, aplicabile în toate cazurile, și că socialismul practic constă, dimpotrivă, în înțelegerea justă a diferitelor laturi ale modului de producție capitalist. Dacă clasa muncitoare trage o asemenea concluzie, la momentul oportun nu se va găsi *nicicînd* în încurcătură [...]

Engels, *Contribuții la problema locuințelor*, (1872—1873); vol. 18, p. 291.

Întrucît relațiile sociale nu erau încă suficient de dezvoltate pentru a permite clasei muncitoare să se organizeze în funcția de clasă militantă, primii socialiști (Fourier, Owen, Saint-Simon și alții) au fost nevoiți să se limiteze la visuri *despre o societate-model* a viitorului și să condamne toate încercările — de pildă, grevele, asociațiile și acțiunile politice — întreprinse de clasa muncitoare pentru îmbunătățirea cît de cît a situației ei. Dar dacă nu trebuie să ne dezicem de acești patriarhi ai socialismului, așa cum chimiștii de azi nu se pot dezice de strămoșii lor — alchimiștii, trebuie să ne străduim în orice caz să nu cădem în greșelile lor, care pentru noi ar fi de neiertat.

Marx, *Indiferentismul politic* (1873); vol. 18, p. 305.

„Înlăturarea oricărei inegalități sociale și politice" este, de asemenea, o frază foarte îndoielnică în loc de „desființarea tuturor deosebirilor de clasă". Între diferite țări, provincii și chiar localități va exista întotdeauna o *oarecare* inegalitate a condițiilor de viață, care va putea fi redusă la *minimum*, dar niciodată nu va putea fi înlăturată în întregime. Locuitorii Alpilor vor avea întotdeauna alte condiții de viață decît cei de la șes. Concepția despre societatea socialistă ca despre o împărăție a *egalității* este o concepție franceză unilaterală, care se sprijină pe vechea lozincă „libertate, egalitate, fraternitate", o concepție justificată ca *treaptă de dezvoltare* la timpul și locul ei, dar care, ca toate unilatera-

litățile fostelor școli socialiste, trebuie să fie înlăturată acum, deoarece nu face altceva decît să semene confuzie și deoarece în prezent au fost găsite moduri mai precise de a expune această problemă.

Engels, *[Scrisoare către A. Bebel]* (1875) ; vol. 19, p. 7—8.

[...] în locul unor fraze generale despre „muncă" și „societate", trebuie arătat aici în mod limpede cum au fost, în sfîrșit, create în actuala societate capitalistă condițiile materiale și celelalte condiții care îi fac pe muncitori capabili să nimicească acest blestem social și îi silesc s-o facă.

Marx, *Critica Programului de la Gotha* (1875) ; vol. 19, p. 17.

Avem de-a face aici nu cu o societate comunistă care *s-a dezvoltat* pe propria-i bază, ci, dimpotrivă, cu una care abia *se naște* din societatea capitalistă și care, de aceea, mai poartă din toate punctele de vedere — economic, moral, spiritual — pecetea vechii societăți din sînul căreia s-a născut. Prin urmare, fiecare producător primește de la societate — după ce s-au făcut toate reținerile — exact atît cît îi dă el. Ceea ce a dat el societății este cota sa parte de muncă individuală. [...]

[...] într-o privință acest *drept egal* tot mai este supus unei limitări burgheze. Dreptul producătorilor este *proporțional* cu munca efectuată de ei ; egalitatea constă în faptul că se măsoară cu *o unitate de măsură egală — munca*.

Dar un individ poate fi superior altuia din punct de vedere fizic sau intelectual ; el va efectua, deci, în aceeași cantitate de timp mai multă cantitate de muncă sau va putea munci un timp mai îndelungat ; iar munca, pentru a servi ca unitate de măsură, trebuie determinată după cantitate sau după intensitate, altminteri ea ar înceta să mai fie unitate de măsură. Acest drept *egal* este un

drept inegal pentru o muncă inegală. El nu recunoaște nici un fel de deosebiri de clasă, deoarece fiecare nu e decît muncitor ca și toți ceilalți ; el recunoaște însă în mod tacit, ca privilegii firești, dotarea individuală inegală și, deci, capacitatea de muncă inegală. *El este deci, prin conținutul său, un drept al inegalității, ca orice drept.* Prin natura sa, dreptul nu poate exista decît prin aplicarea unei unități de măsură egale ; dar indivizii inegali (și nu ar fi indivizi diferiți dacă nu ar fi inegali) pot fi măsurați cu o unitate de măsură egală numai în măsura în care sînt priviți din același unghi de vedere, considerați sub un singur aspect *determinat*, ca, de pildă, în cazul de față, cînd sînt priviți *numai ca muncitori*, nevăzîndu-se în ei nimic altceva, făcîndu-se abstracție de orice altceva. Mai departe : un muncitor este însurat, altul nu ; unul are mai mulți copii, altul mai puțini etc. La o muncă egală și, prin urmare, la o participare egală la fondul social de consum, unul primește, de fapt, mai mult decît altul, unul este mai bogat decît altul etc. Pentru a evita toate aceste neajunsuri, dreptul ar trebui să fie nu egal, ci inegal.

Dar aceste neajunsuri sînt inevitabile în prima fază a societății comuniste, în forma în care s-a născut, după îndelungate dureri ale facerii, din societatea capitalistă. Dreptul nu poate fi niciodată superior orînduirii economice și dezvoltării culturale a societății determinate de această orînduire.

În faza superioară a societății comuniste, după ce va dispărea subordonarea înrobitoare a indivizilor față de diviziunea muncii și, odată cu ea, opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică ; cînd munca va înceta să mai fie numai un mijloc de existență și va deveni ea însăși prima necesitate vitală ; cînd, alături de dezvoltarea multilaterală a indivizilor, vor crește și forțele de producție, iar toate izvoarele avuției colective vor țîșni ca un torent — abia atunci limitele înguste ale dreptului burghez vor putea fi cu totul depășite și societatea va

putea înscrie pe stindardele ei : de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi !

Marx, *Critica Programului de la Gotha* (1875) ; vol. 19, p. 20—22.

Între societatea capitalistă și cea comunistă se află perioada transformării revoluționare a celei dintîi în cea de-a doua.

Marx, *Critica Programului de la Gotha* (1875) ; vol. 19, p. 29.

Deosebirea științifică dintre socialism și comunism este [...] clară. [...] Marea însemnătate a lămuririlor lui Marx constă în faptul că el aplică și aici în mod consecvent dialectica materialistă, teoria dezvoltării, văzînd în comunism ceva ce se dezvoltă *din* capitalism. În locul definiților scolastice născocite, „ticluite" și în locul discuțiilor sterpe în jurul unor cuvinte (ce este socialismul și ce este comunismul), Marx face o analiză a ceea ce s-ar putea denumi treptele maturității economice a comunismului.

În prima fază, pe prima lui treaptă, comunismul *nu* poate fi încă economicește cu totul matur, cu totul eliberat de tradițiile sau de urmele capitalismului. De aici și fenomenul atît de interesant al menținerii în prima fază a comunismului a „limitelor înguste ale dreptului *burghez*". În ceea ce privește repartiția produselor de *consum*, dreptul burghez presupune, desigur, în mod inevitabil și *un stat burghez*, deoarece dreptul nu reprezintă nimic fără un aparat în stare *să impună prin constrîngere* respectarea normelor de drept.

Rezultă că în comunism continuă să se mențină un anumit timp nu numai dreptul burghez, ci chiar și statul burghez — fără burghezie !

Acest lucru poate părea paradoxal sau pur și simplu un joc mintal dialectic, învinuire deseori adusă marxismului de către unii oameni care nu și-au dat cîtuși de

puțin osteneala de a studia conținutul lui extrem de profund.

În realitate însă, viața arată la fiecare pas, atît în natură cît și în societate, existența în cadrul noului a rămășițelor vechiului. Și Marx n-a introdus în mod arbitrar în comunism o fărîmă de drept „burghez", căci a luat ceea ce este inevitabil din punct de vedere economic și politic în societatea care iese *din sînul* capitalismului.

Lenin, *Statul și revoluția* (1917) ; vol. 33, p. 98—99.

Și, de îndată ce a fost înfăptuită egalitatea tuturor membrilor societății *în ceea ce privește* stăpînirea mijloacelor de producție, adică egalitatea muncii, egalitatea salariului, se va pune în mod inevitabil în fața omenirii problema de a păși mai departe, de la egalitatea formală la cea de fapt, adică la înfăptuirea principiului : „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi". Prin ce etape, pe calea căror măsuri practice va păși omenirea spre acest scop superior, nu știm și nu putem ști. Este însă important să fim lămuriți asupra falsității totale a concepției burgheze obișnuite, după care socialismul este ceva mort, anchilozat, dat o dată pentru totdeauna, atunci cînd, de fapt, *abia* o dată cu socialismul va începe în toate domeniile vieții sociale și personale un progres rapid, adevărat, cu caracter real de masă, cu participarea *majorității* populației și, apoi, a întregii populații.

Lenin, *Statul și revoluția* (1917) ; vol. 33, p. 99.

Aici „cantitatea se transformă în calitate" : o *asemenea* treaptă a democratismului este legată de ieșirea din cadrul societății burgheze, de începutul transformării socialiste a societății. Din moment ce la conducerea sta-

tului ia parte într-adevăr *toată lumea*, capitalismul nu se mai poate menține. Și dezvoltarea capitalismului creează, la rîndul ei, *premisele* necesare pentru ca într-adevăr „toată lumea“ *să poată* lua parte la conducerea statului.

Lenin, *Statul și revoluția* (1917); vol. 33, p. 100.

[...] dacă societatea, așa cum este ea, n-ar conține într-o formă latentă condițiile de producție materiale și relațiile de schimb corespunzătoare, necesare unei societăți fără clase, toate încercările de a declanșa o explozie n-ar fi decît donchișotism.

Marx, *Bazele criticii economiei politice, „Critica economiei politice“* (1857—1858); vol. I, p. 95.

Posibilitatea abstractă ca numărul oamenilor să devină atît de mare încît să fie necesar ca înmulțirii lor să i se pună stavile, este prezentă. Dacă însă societatea comunistă s-ar vedea silită să reglementeze producția de oameni, așa cum a și reglementat producția de bunuri, atunci ea singură și numai ea va fi aceea care să aducă fără dificultăți acest lucru la bun sfîrșit.

Engels, Scrisoarea către Karl Kautsky din 1 februarie 1881; ed. germană. vol. 35, p. 151.

Dar dacă împărțirea societății în clase are, prin urmare, o anumită justificare istorică, ea o are numai pentru o perioadă de timp dată, pentru condiții sociale date. La baza acestei împărțiri în clase a stat faptul că producția era neîndestulătoare; ea va fi lichidată de dezvoltarea deplină a forțelor de producție moderne. Într-adevăr, desființarea claselor sociale presupune un grad de dezvoltare istorică la care existența nu numai a cutărei sau cutărei clase dominante, ci a unei clase dominante în genere, deci a înseși deosebirilor de clasă, să fi devenit un anacronism, ceva perimat. Desființarea claselor presupune, așadar, un asemenea grad de dezvoltare a producției la care însușirea mijloacelor de producție și a produselor de către o anumită clasă socială și, odată cu aceasta, concentrarea dominației politice, a monopolului culturii și a conducerii spirituale în mîinile acestei clase au devenit nu numai de prisos, ci și o piedică în calea dezvoltării economice, politice și spirituale. [...] Forța de extindere a mijloacelor de producție sfărîmă cătușele pe care i le-a pus modul de producție capitalist. Eliberarea lor de aceste cătușe este singura condiție prealabilă a unei dezvoltări neîntrerupte și din ce în ce mai rapide a forțelor de producție și, în consecință, a creșterii practic nelimitate a producției însăși. [...]

Prin luarea în stăpînire a mijloacelor de producție de către societate, producția de mărfuri este înlăturată și, odată cu aceasta, este înlăturată și dominația produsului asupra producătorului. Anarhia din cadrul producției sociale este înlocuită prin organizarea planificată, conștientă. Lupta pentru existența individuală ia sfîrșit. Abia prin aceasta omul se desparte, într-un anumit sens, definitiv de regnul animal și trece de la condiții de existență animalice la condiții cu adevărat omenești. Condițiile de viață înconjurătoare care i-au dominat pînă acum pe oameni trec în momentul de față sub dominația și controlul oamenilor, care devin pentru prima oară stăpînii conștienți, adevărați ai naturii pentru că și în măsura în care devin stăpînii propriei lor vieți sociale. Legile propriei lor activități sociale, care pînă acum li se opuneau oamenilor ca niște legi naturale străine de ei și care îi dominau, vor fi folosite de acum înainte de oameni în deplină cunoștință de cauză și, prin aceasta, vor fi dominate de ei. Viața socială a oamenilor, care pînă acum li se opunea ca ceva impus de natură și istorie, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective, străine care dominau pînă în prezent istoria trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor

făuri, pe deplin conştienţi, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mişcare de ei vor avea în chip precumpănitor şi în măsură tot mai mare efectele voite de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii.

A înfăptui acest act de eliberare a omenirii este menirea istorică a proletariatului modern. A cerceta condiţiile istorice şi, prin aceasta, însăşi natura acestui act, a face astfel din clasa chemată să înfăptuiască acest act, azi asuprită, o clasă conştientă de condiţiile şi natura propriei ei acţiuni este sarcina socialismului ştiinţific, expresie teoretică a mişcării proletare.

Engels, *„Anti-Dühring"* (1876—1878); vol. 20, p. 278—281.

Legea fundamentală a revoluţiei, confirmată de toate revoluţiile, şi îndeosebi de cele trei revoluţii ruse din secolul al XX-lea, constă în următoarele: pentru revoluţie nu este suficient ca masele exploatate şi asuprite să devină conştiente că nu mai pot trăi aşa cum au trăit şi să ceară schimbări; pentru revoluţie este necesar ca exploatatorii să nu mai poate trăi şi guverna aşa cum au trăit şi au guvernat. Numai atunci cînd *„cei de jos" nu vor* să mai fie aşa cum a fost înainte, iar „vîrfurile" *nu pot să mai guverneze ca înainte,* numai atunci revoluţia poate învinge. Acest adevăr se exprimă şi prin cuvintele: revoluţia este imposibilă fără o criză generală (care să atingă şi pe exploataţi şi pe exploatatori).

Lenin, *Stîngismul — boala copilăriei comunismului* (1920); vol. 41, p. 69—70.

Este al naibii de prost că la Paris sînt atît de puţini oamenii care, în condiţiile actuale, au curajul să privească lucrurile aşa cum *sînt ele în realitate.*

Engels, Scrisoarea către Marx din 12 septembrie 1870; vol. 33, p. 59.

Este soarta obişnuită a noilor creaţii istorice de a fi considerate în mod greşit drept similare unor forme mai vechi şi chiar perimate ale vieţii sociale, cu care noile instituţii seamănă în oarecare măsură. Aşa şi această nouă Comună, care zdrobeşte puterea de stat contemporană, a fost privită ca o reînviere a comunelor medievale, care au precedat apariţia acestei puteri de stat şi au alcătuit apoi temelia ei.

Marx, *Războiul civil din Franţa* (1871); vol. 17, p. 358.

Diversitatea interpretărilor cărora le-a dat naştere Comuna şi diversitatea intereselor care şi-au găsit expresia în ea dovedesc că ea constituie o formă politică elastică prin excelenţă, în timp ce toate vechile forme de guvernare aveau în esenţă un caracter asupritor. Adevăratul ei secret era acesta: ea era în esenţă *un guvern al clasei muncitoare,* rezultatul luptei producătoare împotriva clasei acaparatoare, forma politică în sfîrşit descoperită, în cadrul căreia putea fi înfăptuită eliberarea economică a muncii.

Fără această din urmă condiţie, Comuna ar fi fost o imposibilitate şi o amăgire. Dominaţia politică a producătorilor nu poate coexista cu eternizarea înrobirii lor sociale. Comuna urma deci să servească drept instrument pentru răsturnarea temeliilor economice pe care se bazează existenţa claselor şi deci dominaţia de clasă. Odată cu eliberarea muncii, fiecare om va deveni un muncitor, iar munca productivă va înceta să mai fie atributul unei anumite clase.

Marx, *Războiul civil din Franţa* (1871); vol. 17, p. 359.

Clasa muncitoare nu aştepta de la Comună să facă minuni. Ea nu-şi propune să instaureze *par décret du*

peuple *, niște utopii gata confecționate. Ea știe că, pentru a obține propria ei eliberare și totodată pentru a atinge forma superioară la care societatea actuală tinde irezistibil în virtutea propriei ei dezvoltări economice, ea va trebui să ducă lupte îndelungate și să treacă printr-un șir întreg de procese istorice, care vor transforma cu totul și oamenii și condițiile. Clasa muncitoare nu-și propune să realizeze idealuri, ci doar să deschidă cîmp liber elementelor societății noi care s-au și dezvoltat în cadrul societății vechi, burgheze pe cale de a se prăbuși.

Marx, *Războiul civil din Franța* (1871) ; vol. 17, p. 360.

[...] Comuna nu avea pretenții că este infailibilă, așa cum aveau toate vechile guverne fără excepție. Comuna publica dări de seamă despre ședințele ei, făcea cunoscute acțiunile ei și iniția publicul în toate imperfecțiunile ei.

Marx, *Războiul civil din Franța* (1871) ; vol. 17, p. 366.

Civilizația și justiția orînduirii burgheze apar în adevărata lor lumină lugubră de îndată ce sclavii și asupriții acestei orînduiri se răzvrătesc împotriva stăpînilor lor. Atunci, din această civilizație și justiție nu mai rămîne decît barbarie nedeghizată și răzbunare în disprețul legii. [...] Admirabilă este într-adevăr civilizația căreia i se pune problema grea cum să se descotorosească de mormanele de cadavre ale oamenilor uciși de ea după ce lupta se terminase.

Marx, *Războiul civil din Franța* (1871) ; vol. 17, p. 374

* Printr-un decret al poporului (fr.).

Cea mai măreață măsură a Comunei este însăși existența ei, munca și activitatea ei în condiții neînchipuit de grele !

Marx, *Prima ciornă a „Războiului civil din Franța"* (1871) ; vol. 17, p. 586.

Din momentul în care mișcarea clasei muncitoare a devenit o realitate, utopiile fantastice au dispărut, nu deoarece clasa muncitoare ar fi renunțat la țelul urmărit de acești utopiști, ci pentru că ea a găsit adevăratul mijloc pentru realizarea lui ; dar locul lor a fost luat de înțelegerea reală a condițiilor istorice ale mișcării, iar organizația de luptă a clasei muncitoare a început să devină tot mai puternică. Țelurile finale ale mișcării, proclamate de utopiști, sînt însă și țelurile finale proclamate de revoluția din Paris și de Internațională. Numai mijloacele diferă, iar condițiile reale ale mișcării nu mai sînt estompate de basme utopice.

Marx, *Prima ciornă a „Războiului civil din Franța"* (1871) ; vol. 17, p. 587.

Parisului care luptă, muncește și gîndește, electrizat de entuziasmul inițiativei eroice, Parisului entuziasmat de faptele sale eroice, noii societăți născute în chinuri, i se opune la Versailles vechea societate, lumea ipocriziei tradiționale și a minciunii abjecte.

Marx, *A doua ciornă a „Războiului civil din Franța"* (1871) ; vol. 17, p. 628.

În orice revoluție, ca în orice altă perioadă, se fac în mod inevitabil o mulțime de greșeli, și cînd, în sfîrșit, oamenii se liniștesc îndeajuns pentru a face o apreciere critică, ei ajung, fără doar și poate, la concluzia : am făcut multe lucruri la care ar fi fost mai bine să renunțăm, și am renunțat la multe lucruri pe care ar fi fost mai bine dacă le făceam, și de aceea lucrurile au mers anapoda.

Ce lipsă de critică înseamnă a sanctifica Comuna, a o declara infailibilă [...]

Engels, *Literatura din emigrație* (1874—1875) ; vol. 18, p. 532.

Inegalitatea dezvoltării economice și politice este o lege absolută a capitalismului. Rezultă deci că victoria socialismului este posibilă la început într-un mic număr de țări capitaliste sau chiar într-o singură țară capitalistă.

Lenin, *În jurul lozincii Statelor Unite ale Europei* (1915) ; vol. 26, p. 358.

Dezvoltarea capitalismului are loc extrem de inegal în diferite țări. [...] De aici concluzia certă : socialismul nu poate învinge simultan în *toate* țările. El va învinge la început într-o singură țară sau în cîteva, celelalte continuînd să rămînă o anumită perioadă de timp burgheze sau preburgheze.

Lenin, *Programul militar al revoluției proletare* (1916) ; vol. 30, p. 135.

Nu trebuie să ne lăsăm înșelați de liniștea mormîntală care domnește astăzi în Europa. Europa poartă în pîntecele ei revoluția.

Lenin, *Conferința despre revoluția din 1905* (1917) ; vol. 30, p. 327.

Numai revoluția proletară, socialistă poate scoate omenirea din impasul în care au adus-o imperialismul și războaiele imperialiste. Oricît de mari ar fi greutățile revoluției și oricare ar fi eventualele ei insuccese vremelnice, oricît de puternice ar fi valurile contrarevoluției, victoria finală a proletariatului este inevitabilă.

Lenin, *Materiale pentru revizuirea programului partidului* (1917) ; vol. 32, p. 150.

Viața ne învață. Viața *urmează calea* care, trecînd prin înfrîngerea Rusiei, duce la revoluție în Rusia [...]

Lenin, *Infrîngera Rusiei și criza revoluționară* (1915) ; vol. 27, p. 30.

[...] în momentul de față, nu poți rămîne fidel marxismului, nu poți rămîne fidel revoluției *dacă nu privești insurecția ca o artă.*

Lenin, *Marxismul și insurecția* (1917) ; vol. 34, p. 261.

O revoluție adevărată, profundă, o revoluție „populară“, după cum o numește Marx, este un proces extrem de complicat și de dureros, procesul de dispariție a vechii orînduiri sociale și de naștere a unei orînduiri sociale noi, a unui nou mod de viață pentru zeci de milioane de oameni.

Lenin, *Vor putea păstra bolșevicii puterea de stat ?* (1917) ; vol. 34, p. 336.

Nașterea omului este un act care transformă femeia într-o bucată de carne chinuită, extenuată, înnebunită de durere, însîngerată, pe jumătate moartă. Și, totuși, ar fi cineva de acord să considere om pe un „individ“ care n-ar vedea în dragoste, în consecințele ei, în femeia ce devine mamă *decît* aceste chinuri ? Cine ar renunța, din *acest* motiv, la dragoste și la procreație ?

Sînt nașteri ușoare și grele. Marx și Engels, întemeietorii socialismului științific, au vorbit întotdeauna de *îndelungatele dureri ale facerii*, inevitabil legate de trecerea de la capitalism la socialism. Și Engels, analizînd consecințele pe care le-ar avea un război mondial, expune în mod simplu și clar, că o revoluție care urmează unui război, care e legată de război [...], reprezintă cazul unei nașteri *deosebit de grele*.

Lenin, *Cuvinte profetice* (1918) ; vol. 36, p. 505—506.

Noi trebuie să studiem minuţios mlădiţele noului, să le acordăm *maximum* de atenţie, să le stimulăm pe toate căile creşterea, „să îngrijim" aceste slabe mlădiţe. Este inevitabil ca unele dintre ele să piară. [...] Dar asta nu contează. Important e să sprijinim absolut toate mlădiţele noului, din care viaţa va selecţiona pe cele mai viabile.

Lenin, *Marea iniţiativă* (1919); vol. 39, p. 21.

Să ne închipuim un om care face o ascensiune pe nişte munţi foarte înalţi, abrupţi şi încă neexploraţi. Să presupunem că, învingînd greutăţi şi primejdii nemaivăzute, reuşeşte să urce mult mai sus decît se urcase cineva pînă la el, dar totuşi n-a ajuns pînă la vîrf. El se află în situaţia cînd înaintarea în direcţia şi pe drumul ce şi l-a ales devine nu anevoioasă şi primejdioasă, ci de-a dreptul imposibilă. Astfel, este nevoit să se întoarcă, să coboare, să caute alte căi, mai lungi chiar, dar care îl fac să întrezărească posibilitatea de a ajunge pînă în vîrf. Coborîrea de pe înălţimea nemaiatinsă încă la care s-a urcat drumeţul nostru imaginar prezintă primejdii şi greutăţi, poate, mai mari chiar decît ascensiunea: aici poţi face mai uşor un pas greşit; nu e atît de comod să observi unde pui piciorul; nu mai eşti în excelenta dispoziţie pe care ţi-o crea înaintarea directă în sus, drept la ţintă etc. Trebuie să te legi cu o coardă, să pierzi ore întregi săpînd trepte cu pioletul sau un loc unde să poţi lega bine coarda, să te mişti cu o încetineală de melc şi, de fapt, s-o iei înapoi, în jos, îndepărtîndu-te de ţintă, şi tot să nu vezi dacă se termină această extrem de periculoasă şi chinuitoare coborîre, dacă există vreun ocoliş sigur pe care să te poţi întoarce iarăşi, cu mai mult curaj, mai repede, mai drept, în sus, spre vîrf.

Este, cred, cum nu se poate mai normal să presupunem că un om care a ajuns într-o asemenea situaţie să

aibă, deşi s-a urcat la o nemaicunoscută înălţime, momente de descurajare. Şi aceste momente ar fi, probabil, şi mai numeroase, mai dese şi mai grele dacă el ar putea auzi de jos vocile celor care de departe, la adăpost de orice primejdie, urmăresc cu luneta acest primejdios coborîş, care nu poate fi numit [...] „coborîre pe frîne", deoarece frîna presupune un vehicul construit pe baza unor calcule bine determinate, un vehicul deja încercat, un drum dinainte amenajat şi mecanisme în prealabil experimentate. Or, în cazul de faţă nu avem nici vehicul, nici drum, în genere nimic, absolut nimic, care să fi fost încercat în prealabil.

Iar de jos răsună glasuri triumfătoare. Unii nu-şi ascund satisfacţia răutăcioasă, strigă, huiduiesc: acuşi o să cadă, aşa-i trebuie, să nu mai facă pe nebunul! Alţii încearcă să şi-o ascundă făcînd pe Iuduşka Golovliov [114] şi ridică înduraţi ochii la cer. Din păcate, temerile noastre se adeveresc! Oare noi, care ne-am consacrat întreaga viaţă pregătirii unui plan chibzuit de ascensiune pe acest munte, n-am cerut amînarea ascensiunii pînă va fi terminată elaborarea planului nostru? Şi dacă am luptat cu atîta zel împotriva alegerii drumului pe care-l părăseşte acum şi acest smintit (uite, uite cum s-a întors, cum coboară, cum stă ore întregi ca să-şi creeze posibilitatea de a coborî măcar cu un metru, iar pe noi ne gratifica cu expresiile cele mai triviale atunci cînd îi ceream tot timpul moderaţie şi acurateţă!), dacă am condamnat cu atîta vehemenţă pe acest bezmetic şi am avertizat pe toţi să nu-l imite şi să nu-l ajute, am făcut-o numai şi numai din dragoste pentru măreţul plan de ascensiune pe acest munte, pentru ca acest plan măreţ să nu fie, în general, compromis!

Din fericire, drumeţul nostru imaginar, în exemplul luat de noi, n-are cum să audă vocile acestor „adevăraţi prieteni" ai ideii de ascensiune; altminteri s-ar putea să-i vină greaţă. Iar greaţa, pe cît se spune, nu face să

ți se limpezească capul și nici nu-ți dă putere în picioare, mai ales la înălțimi mari.

Lenin, *Însemnările unui publicist* (1922); vol. 44, p. 421—422.

[...] lor le este cu totul străină ideea că existența unei legități generale a dezvoltării în întreaga istorie mondială nu numai că nu exclude, dar, dimpotrivă, presupune unele faze ale dezvoltării, care reprezintă o particularitate fie a formei, fie a ordinii în care are loc această dezvoltare. Nici prin minte nu le trece, bunăoară, că Rusia [...] putea și trebuia să prezinte unele particularități, care se situează, desigur, pe linia generală a dezvoltării mondiale, dar care fac ca revoluția din această țară să se deosebească de toate revoluțiile precedente din țările Europei occidentale și aduc unele inovații parțiale atunci cînd e vorba de țările orientale.

Infinit de stereotip este, bunăoară, argumentul — învățat de ei pe de rost în decursul dezvoltării social-democrației din Europa occidentală — că noi nu sîntem încă destul de copți pentru socialism, că nouă [...] ne lipsesc premisele economice obiective pentru socialism. [...]

Dar dacă o situație lipsită de orice ieșire, înzecind din această cauză forțele muncitorilor și ale țăranilor, ne-a oferit posibilitatea de a trece la crearea premiselor fundamentale ale civilizației pe altă cale decît în toate celelalte state din Europa occidentală? S-a schimbat oare prin aceasta linia generală a dezvoltării istoriei mondiale? [...]

Pentru făurirea socialismului — spuneți dumneavoastră — e nevoie de un grad înalt de civilizație. Foarte bine. Dar dacă e așa, de ce n-am putea mai întîi să creăm la noi astfel de premise ale civilizației ca izgonirea moșierilor și a capitaliștilor ruși, pentru a începe după aceea mișcarea spre socialism? În ce cărți ați citit dumneavoastră că asemenea modificări ale ordinii istorice sînt inadmisibile sau imposibile?

Lenin, *Despre revoluția noastră* (1923); vol. 45, p. 401—403.

Mai puțină trăncăneală politică. Mai puține considerații cu caracter general. Mai aproape de viață. Mai multă atenție felului în care masa muncitorească și țărănească creează *în practică* ceva *nou* în munca ei de toate zilele. Mai multă *verificare* în scopul de a se stabili în ce măsură acest nou este un fenomen cu caracter *comunist*.

Lenin, *Despre caracterul ziarelor noastre* (1918); vol. 37, p. 93.

Mai puțină trăncăneală politică și mai multă atenție la faptele cele mai simple, dar vii, ale construcției comuniste, fapte luate din viață și verificate de viață [....]

Lenin, *Marea inițiativă* (1919); vol. 39, p. 13.

Trebuie numai să avem grijă ca frazele să nu ne zăpăcească mintea, să nu ne întunece conștiința.

Lenin, *O putere revoluționară fermă* (1917); vol. 32, p. 33

Iarăși frazeologie. Adevărurile generale sînt umflate în așa fel încît devin inexacte și se transformă în declamație.

Lenin, *În ce constă greșeala?* (1918); vol. 35, p. 388.

Frazeologie revoluționară înseamnă a repeta lozinci revoluționare fără a lua în considerare condițiile obiective, într-un anumit moment cînd în mersul evenimentelor se produce o cotitură, în condițiile unei anumite stări de lucruri. Lozinci minunate, ispititoare, amețitoa-

re, dar lipsite de temelie, iată care este esenţa frazeologiei revoluţionare.

Lenin, *Despre frazeologia revoluţionară* (1918); vol. 35, p. 355.

Frazele generale despre libertate, egalitate, democraţie echivalează în fapt cu repetarea mecanică a unor noţiuni care constituie o reflectare a relaţiilor proprii producţiei de mărfuri. [...] Din punctul de vedere al proletariatului, problema se pune numai aşa: eliberare de sub asuprirea cărei clase? egalitate între care clase? democraţie pe terenul proprietăţii private sau pe terenul luptei pentru desfiinţarea proprietăţii private? etc.

Lenin, *Economicul şi politicul în epoca dictaturii proletariatului* (1919); vol. 39, p. 285.

Cu cît este mai înapoiată ţara căreia i-a fost dat, datorită unor zigzaguri ale istoriei, să înceapă revoluţia socialistă, cu atît mai anevoioasă este pentru ea trecerea de la relaţiile vechi, capitaliste, la relaţii socialiste.

Lenin, *Raportul politic la Congresul al şaptelea extraordinar al P.C. (b) din Rusia* (1918); vol. 36, p. 6.

[...] în Europa e infinit mai greu să începi revoluţia, [...] la noi e incomparabil mai uşor s-o începi, dar [...] va fi mai greu s-o continui decît acolo.

Lenin, *Raportul politic la Congresul al şaptelea extraordinar al P.C. (b) din Rusia* (1918); vol. 36, p. 10.

[...] Europei occidentale îi este mai greu decît ne-a fost nouă *să înceapă* revoluţia socialistă. A încerca „să ocoleşti“ această greutate, „sărind“ peste problema dificilă a folosirii parlamentelor reacţionare în scopuri revoluţionare, este pur şi simplu o copilărie.

Lenin — *„Stîngismul“ — boala copilăriei comunismului* (1920); vol. 41, p. 48.

Istoria nu cunoaşte nici o mişcare populară profundă şi puternică care să fi fost ferită de o spumă murdară, care să fi fost ferită de aventurieri şi escroci, de fanfaroni şi gălăgioşi oploşiţi pe lîngă novatorii neexperimentaţi, de învălmăşeală, de harababură stupidă şi agitaţie stearpă, de încercările unora dintre „conducători“ de a se apuca de douăzeci de treburi deodată şi a nu duce nici unul la bun sfîrşit.

Lenin, *Sarcinile imediate ale puterii sovietice* (1918); vol. 36, p. 204.

Lipsurile, greşelile şi eşecurile vremelnice sînt inevitabile cînd e vorba de ceva atît de nou, atît de greu, atît de măreţ. Cine se teme de greutăţile construirii socialismului, cine se sperie de ele, cine se lasă cuprins de desperare sau îşi pierde cumpătul, acela nu este socialist.

Lenin, *De la distrugerea unei orînduiri seculare spre făurirea unei orînduiri noi* (1920); vol. 40, p. 329.

A recunoaşte sincer greşeala, a da la iveală cauzele ei, a analiza împrejurările care au determinat-o, a examina cu atenţie mijloacele de a îndrepta greşeala — acesta este indiciul seriozităţii unui partid, al îndeplinirii obligaţiilor care-i revin, aceasta înseamnă a educa şi a învăţa *clasa*, iar apoi şi *masele*.

Lenin, *„Stîngismul“ — boala copilăriei comunismului* (1920); vol. 41, p. 40—41.

[...] domnii burghezi [...] au învățat arta conducerii nu timp de doi ani, ci timp de două sute de ani, iar dacă e vorba de burghezia europeană, în mult mai mult de două sute de ani. Nu trebuie să desperăm că nu am putut învăța totul în doi ani ; important este — evenimentele o cer — ca noi să învățăm mai repede decît dușmanii noștri.

Lenin, *Cuvîntare la Congresul muncitorilor din transporturile pe apă* (1920) ; vol. 40, p. 223.

Dar istoria omenirii înaintează acum cu o viteză atît de amețitoare și distruge tot ce este obișnuit, tot ce este vechi, cu un ciocan de o forță atît de cumplită, prin crize de o ascuțime atît de violentă, încît nu mai rezistă nici cele mai înrădăcinate prejudecăți.

Lenin, *Prețioasele mărturisiri ale lui Pitirim Sorokin* (1918) ; vol. 37, p. 197.

Acum fiecare săptămînă aduce mai mult decît aduc decenii de evoluție pașnică.

Lenin, *Adunarea activiștilor de partid din Moscova* (1918) ; vol. 37, p. 230.

Marx nu-și lega mîinile lui și nici pe ale viitorilor militanți ai revoluției socialiste în ce privește diferitele forme, metode și mijloace ale revoluției, întrucît înțelegea perfect de bine ce mulțime de probleme noi se vor ridica atunci, cînd se va schimba întreaga situație și cît de des și de mult se va schimba ea în cursul revoluției.

Lenin, *Despre impozitul în natură* (1921) ; vol. 43, p. 218.

[...] „societatea socialistă“ le apare tuturor participanților la discuție nu ca ceva supus unei continue schimbări, supus progresului, ci ca ceva stabil, fixat odată pentru totdeauna [...]

Engels, Scrisoarea către Conrad Schmidt din 5 august 1890 ; *Opere alese în două volume*, volumul II, p. 458.

Așa-numita „societate socialistă“ nu e, după părerea mea, un lucru dat odată pentru totdeauna, ci asemenea altor orînduiri sociale ea trebuie concepută într-o permanentă schimbare și transformare.

Engels, Scrisoarea către Otto v. Boenigk din 21 august 1890 ; ed. germană, vol. 37, p. 447.

Revoluțiile burgheze din trecut nu le cereau universităților decît avocați, ca cea mai bună materie primă pentru politicieni ; pentru eliberarea clasei muncitoare este nevoie, în afară de aceasta, de medici, ingineri, chimiști, agronomi și de alți specialiști, căci se pune problema de a lua în stăpînire nu numai mașina politică, ci și întreaga producție socială, iar pentru aceasta este nevoie nu de fraze răsunătoare, ci de cunoștințe temeinice.

Engels, *Către Congresul internațional al studenților socialiști* (1893) ; vol. 22, p. 410.

Atîta timp cît există între popoare și țări deosebiri naționale și statale — și aceste deosebiri vor dăinui încă foarte multă vreme, chiar și după înfăptuirea dictaturii proletariatului pe scară mondială — unitatea tacticii internaționale a mișcării muncitorești comuniste din toate țările nu cere înlăturarea diversității, suprimarea deosebirilor naționale (ceea ce ar fi un vis absurd în momentul de față), ci cere o aplicare a principiilor *fundamentale* ale comunismului [...], care *să modifice just* aceste principii *în amănunte*, să le adapteze just și să le aplice la deosebirile naționale și național-statale. A cerceta, a stu-

dia, a descoperi, a intui, a sesiza particularitățile naționale, specificul național al metodelor *concrete* care trebuie folosite în fiecare țară pentru rezolvarea sarcinii internaționale *unice* [...] — aceasta este principala sarcină a momentului istoric prin care trec toate țările înaintate (și nu numai înaintate).

Lenin, *„Stîngismul" — boala copilăriei comunismului* (1920) ; vol. 41, p. 76—77.

[...] este cert că [...] sarcina constă în a ști să aplici principiile generale și fundamentale ale comunismului la relațiile *specifice* dintre clase și partide, la ceea ce este *specific* în dezvoltarea obiectivă spre comunism, la particularitățile fiecărei țări în parte, pe care trebuie să știi să le studiezi, să le descoperi, să le presupui.

Lenin, *„Stîngismul" — boala copilăriei comunismului* (1920) ; vol. 41, p. 74.

NOTE

1. Adepții filozofilor subiectiv-idealiști Mach, Ernest (1838—1916) și Avenarius Richard (1843—1896).

2. Adepții filozofilor subiectiv-idealiști Berkeley, George (1685—1753) și Hume David (1711—1776) ; ultimul — reprezentant al agnosticismului.

3. Büchner, Friedrich Karl Christian Ludwig (1822—1893) Vogt, Karl (1817—1895) și Moleschott, Jakob (1822—1893) — reprezentanți ai materialismului vulgar.

4. Dietzgen, Joseph (1828—1888) — muncitor tăbăcar german, a ajuns de sine stătător la principiile materialismului dialectic ; este vorba de cartea lui *Esența muncii cerebrale a omului* (1869).

5. Dühring, Eugen (1833—1921) — filozof și economist german, în concepțiile sale filozofice se amestecau eclectic elemente de pozitivism, materialism metafizic și idealism.

6. Leclair, Anton (n. 1848) — filozof idealist subiectiv austriac reprezentant al școlii imanente.

7. Vezi scrisoarea lui Engels către F. A. Sorge din 29 noiembrie 1886.

8. Kautsky, Karl (1854—1938) — teoretician social-democrat german, lider al Internaționalei a II-a ; Bauer, Otto (1882—1938) — lider al social-democrației austriece și al Internaționalei a II-a, teoretician al așa-numitului „austro-marxism".

9. În recenzia filozofului, economistului și esteticianului N. G. Cernîșevski (1828—1889) la cartea economistului american N. Ch.

Carry *Scrisori cu caracter politic-economic către președintele Statelor Unite ale Americii.*

10. Luxemburg, Rosa (1871—1919) — militanta mișcării muncitorești germane și internaționale, lider al aripii stîngi în Internaționala a II-a. Lenin trimite lui Kautsky acest răspuns la un articol al Rosei Luxemburg, *Problemele organizatorice ale social-democrației ruse.*

11. Este vorba de problema înlocuirii statului burghez prin cel proletar, pusă de Marx în 1852 pe baza experienței revoluției din 1848—1851.

12. Vezi postfața la ediția a doua a volumului întîi din *Capitalul.*

13. În pasajele pe care le-am omis, Engels documentează prin cîteva descoperiri fundamentale zdruncinarea metafizicii și încetățenirea dialecticii. El se referă la Kant, Laplace, Herschel, Lyell, Mayer, Joule, Grove, Lavoisier, Dalton, Wolff, Darwin ș.a., tot atîtea descoperiri favorizînd o nouă metodologie filozofică în științele naturii.

14. *Nepotul lui Rameau* scris aproximativ în 1762 și revăzut ulterior de două ori de autor; *Discursul despre originea inegalității dintre oameni* a apărut în 1755.

15. *Biblia, Sfînta Evanghelie cea după Matei*, capitolul 5, versetul 37.

16. Aluzie ironică la profesorii universitari hegelieni de dreapta. *Diadohi* se numeau generalii lui Alexandru Macedon, care după moartea lui s-au războit între ei pentru împărțirea imperiului.

17. Wolff, Christian (1679—1754) — filozof iluminist, matematician.

18. Vezi W. G. F. Hegel *Știința logicii* partea I, secvența 2.

19. Fourier, François-Marie-Charles (1772—1837) — socialist utopic francez.

20. Este vorba de filozofii germani Büchner, Lange, Dühring, Fechner ș.a.

21. „Lessing a spus la vremea sa că Spinoza este tratat ca un cîine mort", notează Hegel în prefața la ediția a doua a *Enciclopediei științelor filozofice.* El are în vedere convorbirea dintre Lessing și Jacobi, din 7 iunie 1780, în cursul căreia Lessing a spus: „Căci oamenii continuă să vorbească despre Spinoza ca despre un cîine mort".

22. Vezi nota 21.

23. Este vorba de *Ideologia germană.*

24. Vezi Hegel *Fenomenologia spiritului*, Editura Academiei, București 1965, p. 295—296.

25. Janin, Jules-Gabriel (1804—1874) — scriitor, critic și ziarist francez; Kotzebue. August (1761—1819) — scriitor și publicist german.

26. Engels parafrazează aici un pasaj din lucrarea lui Hegel *Liniile fundamentale ale filozofiei dreptului. Prefață*, apărută în 1821.

27. Aluzie la un cunoscut episod din comedia lui Molière *Burghezul gentilom*, actul II, scena 6.

28. Anul în care Jean-Jacques Rousseau a scris *Discurs despre originea inegalității dintre oameni.* Am reprodus numai adnotările lui Engels, nu și citatele din Rousseau. Ultimul amintește expres de *„punctul final care închide cercul și atinge punctul de la care am pornit"* (cuvinte subliniate de Engels), după ce „despotul [...] este alungat", deoarece „forța l-a menținut, forța îl răstoarnă [...]".

29. În exemplificările negării negației, Engels se referă în respectivul capitol din *„Anti-Dühring"* și la alte exemple în afara acelora reproduse de noi, și anume la exemplul cu grăuntele de orz, devenit fir de orz, și apoi un număr mare de noi grăunte de orz; sau la trecerea ou — fluture — ou; sau la „o serie de distrugeri succesive ale unor formațiuni geologice vechi și de sedimentări succesive ale altora noi"; sau la șirul matematic a, $-a$, $+a^2$; sau la șirurile dialectice în geometrie și în algebră (vezi vol. 20, p. 133—135).

30. Scrisoarea lui Spinoza către Iarig Jelles din 2 iunie 1674 folosește expresia *„determinatio est negatio"*, valorificată apoi pe larg de Hegel în cîteva din lucrările sale.

31. Proudhon, Fierre-Joseph (1809—1865) — publicist, economist, sociolog vulgar, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului.

32. Lassalle, Ferdinand (1825—1864), autor al cărții *Filozofia lui Heraclit obscurul din Efes* (1858).

33. Este vorba de contesa Sofia von Hatzfeld (1805—1881), prietenă și adeptă a lui Lassalle.

34. Este vorba de lucrarea lui Lassalle *Sistemul drepturilor cîștigate*.

35. Vezi nota 34.

36. Este vorba de *Marx. Capitalul. Critica economiei politice*, recenzie de E. Dühring.

37. Stein, Lorenz (1815—1890) — jurist, istoric, economist vulgar german. Este vorba de lucrările lui *Știința administrării* și *Sistemul științei constituționale*.

38. Willisen, Karl Wilhelm (1790—1879) — general și teoretician militar prusac; este vorba de cartea sa *Teoria marelui război aplicată la campania ruso-poloneză din 1831* (1840).

39. *Metafizica* lui Aristotel, editată în 1847, în limba greacă, de A. Schwegler, și însoțită de el cu o traducere în limba germană și cu comentarii.

40. Vezi Pisarev, *Greșelile unei gîndiri necoapte*, idee și pasaj citat de Lenin și în lucrarea *Ce-i de făcut ?* (vol. 6, p. 168).

41. Vezi Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (vol. 21, p. 276).

42. Vezi nota 21.

43. *Pod znamenem marksizma* (Sub stindardul marxismului) — revistă filozofică și social-economică, fondată pentru a propaga materialismul militant și ateismul; a apărut între 1922 și 1944.

44. Vezi Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* (vol. 21, p. 277).

45. Vezi Engels, Prefața la ediția a doua din *„Anti-Dühring"* (vol. 20, p. 16).

46. Respectivul citat din Filon sună astfel: „Fiindcă unitate este ceea ce se compune din două contrarii, astfel că, dacă ea este tăiată în două, aceste contrarii ies la iveală. Nu este acesta principiul pe care, după cum spun elenii, marele și celebrul lor Heraclit îl punea în fruntea filozofiei sale și de care el era mîndru ca de o nouă descoperire ?".

47. Vezi și conspectul, întocmit de Lenin, al *Metafizicii* lui Aristotel (vol. 29, p. 305).

48. *Uberschwenglich* (excesiv, exagerat, nemăsurat) — termen folosit de J. Dietzgen în caracterizarea raportului dintre adevărul absolut și cel relativ, dintre materie și spirit etc.

49. Cernov, V. M. (1876—1952) — filozof eclectic și agnostic, teoretician al partidului socialist-revoluționar.

50. Cuvîntul *hinüberretten* este luat din prefața la ediția a doua a cărții *„Anti-Dühring"* (vol. 20, p. 12), pasaj reprodus de Lenin în *Karl Marx* (vol. 26, p. 53).

51. Lenin se referă la următoarele trei lucrări: Hegel, *Știința logicii* (primele două cărți au apărut în 1812 și 1813), Marx și Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (scris la sfîrșitul anului 1847, apărut în februarie 1848) și Charles Darwin, *Originea speciilor* (publicată în 1859).

52. Vezi cum pune Engels problema originii gîndirii și a cunoașterii în *„Anti-Dühring"* (vol. 20, p. 35—36).

53. Adică viteza luminii, care e viteza maximă a oricărei mișcări posibile.

54. Plehanov, G. V. (1856—1918) — revoluționar și teoretician marxist, fondatorul mișcării social-democrate din Rusia.

55. Controversa în jurul § 1 din statut, o luptă ideologică în jurul principiilor fundamentale de organizare a partidului.

56. Vezi prefața la ediția a doua a lucrării *„Anti-Dühring"* (vol. 20, p. 16).

57. Engels se referă la prepararea oxigenului de către Priestley (1774), care nici nu bănuia că descoperise un nou element chimic și că această descoperire avea să revoluționeze chimia.

58. Joule, James Prescott (1818—1889) — fizician englez, a determinat echivalentul mecanic al căldurii.

59. *Știința logicii* cuprinde trei cărți: 1) logica obiectivă, teoria ființării; 2) logica obiectivă, teoria esenței; 3) logica subiectivă, sau teoria conceptului.

60. Comte, Isidore-Auguste-François-Marie (1798—1857) — matematician, filozof și sociolog francez, întemeietorul pozitivismului.

61. Engels se referă la discursurile rostite de fizicianul Tyndall John (1820—1893) şi de la naturalistul Huxley, Thomas Henry (1825—1895) la al XLIV-lea Congres al Asociaţiei britanice pentru progresul ştiinţei (Belfast, 1874).

62. Este vorba de *Ştiinţa logicii* şi *Enciclopedia ştiinţelor filozofice* de Hegel.

63. Marx se referă la capitolul al III-lea al ediţiei întîi al primului volum din *Capitalul*, ulterior capitolul al V-lea (V—IX), secţiunea a treia. După studierea amănunţită a problemei, Marx nu a mai amintit de Wurtz (în ediţia a doua, 1872).

64. *Originea speciilor prin selecţie naturală.*

65. Lange, Friedrich Albert (1828—1875) — sociolog german, neokantian.

66. Liebig, Justus (1803—1873) — chimist german.

67. *Deutsch-französische Jahrbücher* — apărut la Paris în limba germană sub redacţia lui Marx şi A. Ruge. A apărut numai primul număr, dublu, în februarie 1844, cu mai multe scrieri de Marx, printre care *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, şi o lucrare de Engels.

68. Mihailovski, N. K. (Postoronnîi) (1842—1904) — teoretician al narodnicismului liberal, filozof pozitivist, unul dintre reprezentanţii şcolii subiective în sociologie.

69. *Triada* (gr. *trias*) în filozofie — formula dezvoltării în trei trepte, emisă pentru prima oară în filozofia neoplatonică a Greciei antice, dezvoltată pe larg de filozofia idealistă germană, îndeosebi de Hegel, care considera că procesele dezvoltării parcurg trei trepte : teza, antiteza, sinteza.

70. Lenin citează mai jos în text un fragment din lucrarea lui Engels *„Anti-Dühring"* (secţiunea întîi, Filozofia, Cap. XIII. *Dialectica. Negarea negaţiei*). N-am reprodus acest text, precum nici celebrul pasaj al lui Marx din *Capitalul* despre exproprierea expropriatorilor, ca obiectivă negare a negaţiei, dat fiind că ele figurează de sine stătător în antologia de faţă.

71. Wolf, Julius (n. 1862) — economist german, autorul cărţii *Socialismul şi orînduirea socială capitalistă* (1892).

72. Jukovski, I. G. (1822—1907) — economist şi publicist, adversar al economiei politice marxiste.

73. E vorba de *Manifestul Partidului Comunist*.

74. Vezi Marx, *Contribuţii la critica economiei politice.*

75. Vezi Marx, *Contribuţii la critica economiei politice.*

76. Este vorba de noua *Iskra*, menşevică, care a încetat să mai fie organul de presă al marxismului revoluţionar.

77. Vezi Plehanov, G. V., *La a şaizecea comemorare a morţii lui Hegel (Opere filozofice alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Politică 1965, p. 276).

78. *Biblia, Ieşirea*, capitolul 20, versetul 15 şi *Deuteronomul*, capitolul 5, versetul 19.

79. Hegel, *Enciclopedia ştiinţelor filozofice*, § 147. Adaos.

80. *Sistemul dreptului dobîndit* de F. Lassalle.

81. Dacier, André (1651—1722) — filolog francez, a tradus şi comentat, printre altele lucrări antice, *Arta poetică* a lui Aristotel.

82. Carlyle, Thomas (1795—1881) — istoric şi filozof englez, a propovăduit cultul eroilor.

83. În original, „potenţial" în limba elină.

84. Este vorba de *Introducerea*, neterminată, pentru *Bazele criticii economiei politice* (vo. I, p. 15—44 şi Opere vol. 13, p. 657—685).

85. Este vorba de *Contribuţii la critica economiei politice* (vol. 13, p. 3—175).

86. Scrisoarea lui Marx către Engels din 2 aprilie 1858, în care se schiţează lucrarea sa de economie în curs de elaborare — *Constribuţii la critica economiei politice.*

87. Iniţial capitol al proiectatului al doilea volum din *Contribuţii la critica economiei politice*, a fost ulterior extins — şi în parte inclus apoi în *Capitalul*, în parte publicat, într-o formă neprelucrată, în *Teorii asupra plusvalorii.*

88. Probabil, partea întîia a manuscriselor economice din 1861—1863 — prima redactare a volumului I din *Capitalul.*

89. Este vorba de elaborarea *Capitalului* — primul volum aflat în stadiu de stilizare, al treilea („pentru a termina partea

economică") elaborat în ciornă; „cartea a patra" avea să apară sub titlul *Teorii asupra plusvalorii.*

90. Metoda comparativ-istorică, aplicată de Grimm J. (1785—1863) în domeniul germanisticii. În *Capitalul* metodele inductivă şi deductivă sînt subordonate expunerii dialectice de la abstract la multilateralitatea concretă.

91. Din primul capitol al volumului din *Capitalul,* trimis în manuscris spre lectură lui Engels.

92. *Contribuţii la critica economiei politice* (vol. 13, p. 3—175).

93. Anexa scrisă de Marx la primul capitol al volumului I din *Capitalul* şi publicată la sfîrşitul volumului *(Forma valoare),* în ediţia a doua şi în celelalte ediţii germane ale acestui volum a fost inclusă în textul de bază cu unele modificări (vezi vol. 23, p. 62—85); totodată a fost scos din prefaţă, la prima ediţie a volumului, paragraful care se referea la această anexă.

94. Primul volum din *Capitalul.*

95. Pecqueur, Constantin (1801—1887) — economist francez, socialist utopic. Este vorba de *Théorie nouvelle d'économie sociale et politique sur l'organisation des sociétés,* Paris, 1842, p. 435.

96. Goethe, *Faust,* partea I, scena 3 *(Odaia de studiu).*

97. Este vorba de cartea lui Ch. Darwin *Originea speciilor prin selecţie naturală* (1859).

98. Marx a criticat „legea populaţiei" formulată de Ricardo (vezi vol. 23, p. 640—641).

99. Moore Samuel (aprox. 1830—1912) — jurist englez, membru al Internaţionalei, a tradus în engleză lucrări de Marx şi Engels.

100. Napoleon al III-lea comparativ cu Napoleon I.

101. „Optsprezece brumar" (9 noiembrie 1799) — lovitura de stat care a instaurat dictatura militară a lui Napoleon Bonaparte.

102. Lenin citează prefaţa lui Engels la prima ediţie în limba germană a cărţii lui Marx *Mizeria filozofiei.*

103. „Discipolii" — adepţii lui Marx şi Engels. Acest termen era folosit în anii 1890—1900 ca denumire legală a marxiştilor.

104. „Aici e Rodos, aici să sari!" — cuvinte adresate lăudărosului (din fabula lui Esop *Lăudărosul),* care afirmase că pe

insula Rodos a săvîrşit sărituri mari. „Aici este trandafirul, aici să dansezi!" — parafrazare a citatului de mai sus (în limba greacă, *rodos* e numele unei insule, dar şi „trandafir"), făcută de Hegel în prefaţa la lucrarea *Filozofia dreptului.*

105. Pisarev, D. I. (1840—1868) — publicist, critic literar, filozof materialist.

106. Lenin citează din articolul lui Pisarev *Greşelile unei gîndiri necoapte* (vezi şi nota 40).

107. Bernstein, Eduard (1850—1932) — lider al aripii oportuniste a social-democraţiei germane şi al Internaţionalei a II-a; teoretician al revizionismului şi al reformismului.

108. Este vorba de Duma I de stat (aşa numita „Dumă a lui Witte").

109. *Osvobojdenie* — revistă bilunară, apărută în străinătate, sub îngrijirea lui P. B. Struve, organ al burgheziei liberale ruse; „osvobojdeniştii" au constituit nucleul partidului constituţional-democrat (al cadeţilor).

110. Este vorba de lucrarea lui Marx şi Engels *A treia cronică internaţională. Din mai pînă în octombrie,* şi de lucrarea lui Marx *Dezvăluiri asupra procesului comuniştilor de la Colonia* (vol. 7, p. 479, vol. 8, p. 437).

111. Liebknecht, Wilhelm (1826—1900) — militant de seamă al mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale, unul din întemeietorii şi conducătorii Partidului social-democrat din Germania.

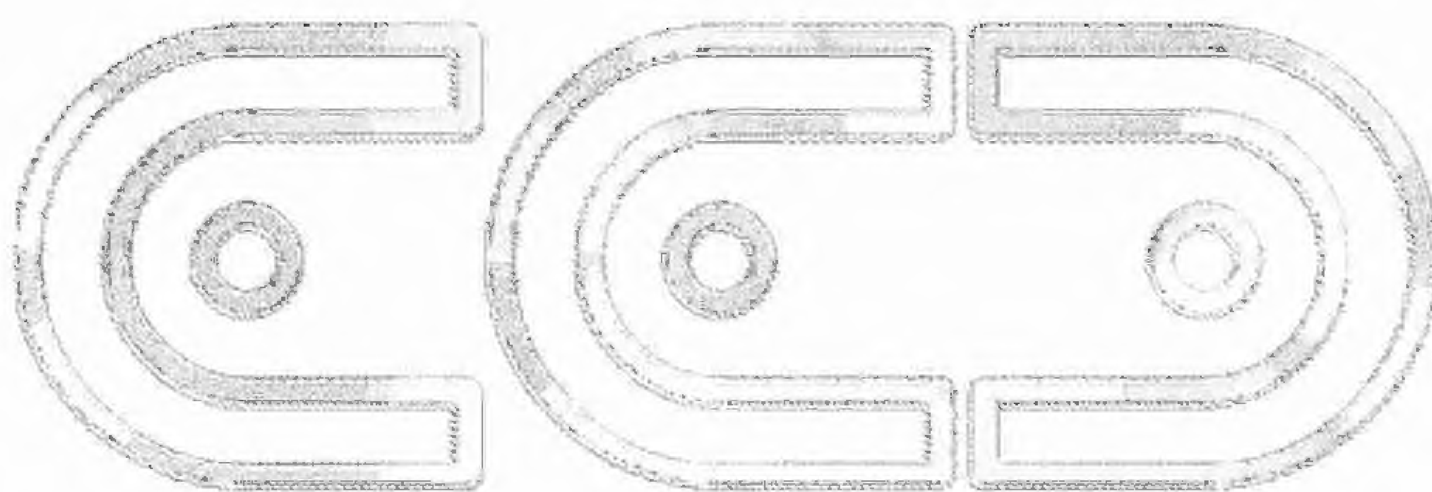
112. Lenin se referă la atacul săvîrşit asupra lui în seara zilei de 19 ianuarie 1919, cînd se îndrepta cu maşina pentru a o vizita pe Krupskaia, care se odihnea într-un preventoriu. Oprind maşina, banditii i-au luat lui Lenin portofelul şi revolverul, şi au fugit cu maşina.

113. Blanqui, Louis Auguste (1805—1881) — revoluţionar, comunist utopic francez, adept al tacticii complotiste; în perioada revoluţiei din 1848 s-a situat pe poziţia extremei stîngi a mişcării democratice şi proletare din Franţa.

114. Personaj din romanul lui Saltîkov-Scedrin *Domnii Golovliov,* simbol al făţărniciei.

CUPRINS

Scanare și prelucrare digitală

de

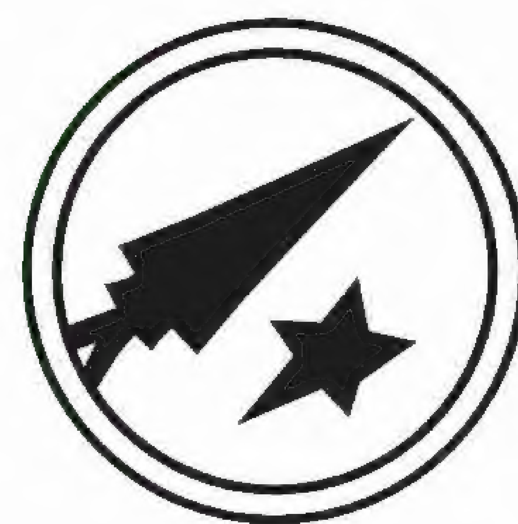

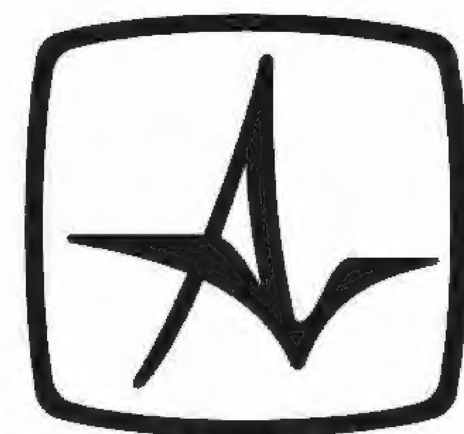
Anonim

și

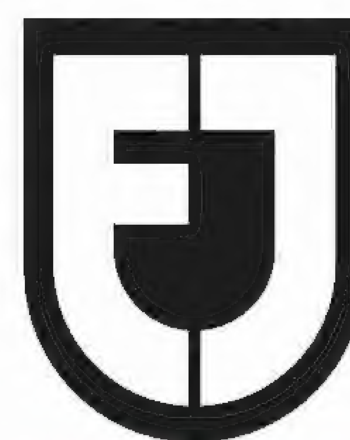
CAT Graur

Antwerpen

2024

